

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי זולפסון, שמעון חלקין

חיים לוף — חבר המערכת

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ד (כרך מ"ז) טבת-שבט, תשכ"ג חוברת ג' (235)

ה ת ו כ ן

- 129 להגדרת המושג „יהודי“ בהלכה שמעון פדרבוש
- 137 בעצרי עם יערים בערב מושלג (שיר) רוברט פרוסט תרגם יהושע כוכב
90 שנה להולדת ח. נ. ביאליק:
- 139 על ביאליק ועל מפרשיו יוסף ליכטנמוב
- 142 יעקב כהן וחיים נחמן ביאליק חיים אורלן
- 149 הנחש (תחרות הסיפור העברי הקצר — סיפור ח') אלמוני
- 163 מאה שנה ל„הצפירה“ (סוף) א. ר. מלאכי
- 170 שעה קלה עם אבא גורדין יוסף נדבה
- 177 האם קראו את מגילת אסתר בימי בית שני? חיים רונוביץ
- 180 מהודש לחודש יצחק עברי
- הערבות ודברי בקורת
- (א) „יהיה טוב“, באמת (על ספרה של רות כונדי
- 184 ינין רמגל „יהיה טוב“)
- 186 מילון אנגלי-עברי נ. צ. מיימון
- סקירות ורשימות
- 189 שמונים שנות הגירה יהודית לארצות הברית . ל. שפאל
- 192 ידיעות

„ בצרון ”

1141 ברודוויי

ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Fourth Year of Publication

Vol. XLVII — TEVET—SHVAT, 5723 (Jan.-February 1963) No. 3 (235)

CONTENTS:

- The Halakic View of "Who Is a Jew" *S. Federbush* 129
- Stopping in the Woods On a Snowy Evening — *Robert Frost*
Translated by Joshua Kochav 138
- Ninetieth Anniversary of CH. N. BIALIK:
- On Bialik and His Commentators *J. Lichtenbaum* 139
- Yaakov Cahan and Chaim Nachman Bialik *H. Orlan* 142
- The Snake (Bitzaron Hebrew Short Story Contest) Story Eight 149
- The Centenary of the "Hatzefirah" (Conclusion) *A. R. Malachi* 163
- Interview With Abba Gordin *Joseph Nedava* 170
- Was The Book of Esther Read
 During the Second Temple? *H. Rogovin* 177
- The Month In Review *Itzhak Ivri* 180
- EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:
- (a) Ruth Bondi — An Israeli Humorist *Y. Ramgal* 184
- (b) Scharfstein's English-Hebrew Dictionary *N. Z. Maimon* 186
- Eighty Years of Russian Jewish Immigration to the
 United States *Leo Shpall* 189
- News and Events 192

RG LIB

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצֵּרוֹן

נוסד על-ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ד (כרך מ"ז) טבת-שבט, תשכ"ג חוברת ג' (235)

להגדרת המושג „יהודי“ בהלכה

מאת הרב ד"ר שמעון פדרבוש

א.

פסק־הדין של בית־הדין הגבוה בישראל, שדחה את בקשת המומר־הכומר רופאיזון להכיר בו כיהודי כדי להנות מ„חוק־השבות“, החל על כל בני־ישראל השב מגלותו לארץ אבותיו, עורר ענין רב בדעת־הקהל בארץ ומחוצה לה. הואיל ויש בו משום הגדרה מוסמכת ורבת־התוצאות למושג „יהודי“.

הצורך להגדרה זו נתעורר מיום היווסדה של מדינת־ישראל. בגולה, בהיות עמנו מושפל ונרדף, לא היה בו כוח־מושך לשאינם בני־ברית, שימריצם לבוא ולחסות בצילו, חוץ לבודדים שנצטרפו לישראל גולה מתוך הכרה באמיתות אמונתו. אולם בתקופתנו, עת התחדש מלכות ישראל, ותהילת גבורתה והישגיה בפי רבים, נמצאים לעתים קרובות אנשים הרוצים ששם ישראל יקרא עליהם.

קדמונינו שללו כל גיור שאינו לשם שמים, ועקב זאת מנעו את עצמם מקבלת גרים בזמן שישראל היה ברזם הצלחתו, שמא עיניהם לנוחיות חומריות בלבד ולא לאלוהי־ישראל. לפיכך הורו¹: „אין מקבלים גרים לימות המשיח, כיוצא בו לא קיבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה“. הרמב"ם² מנמק: „בימי דוד, שמא מן הפחד חזרו, ובימי שלמה, שמא בשביל המלכות והטובה והגדולה שהיו בה ישראל, חזרו“.

כזכור, נתעוררה לפני שנים אחדות שאלה דומה „מי הוא יהודי?“ לרגל

1. יבמות, ד.

2. רמב"ם הלכות איסורי ביאה, פי"ג, ה"טו.

אמהות נכריות שבאו לרשום את קטיניהם בפנקסי שלטונות ישראל בתור יהודים ללא גיור דתי. על המשאל של ראש ממשלת ישראל בן-גוריון לאנשי-רוח, ענו כל הזרמים ביהדות בארץ ובהוץ-לארץ, מן החרדים עד הריפורמיים, שאין להפריד בין הדבקים, והיות ויהודי הוראתו בן לעם ישראל ודתו. כי האומה הישראלית היא במהותה קיבוץ בעל שתי סגולות בלתי נפרדות: לאומית ודתית, והאומר שיש לו רק אחת בלבד, אף זו אין בידו. אחרי קבלת התורה שינן משה אל כל ישראל לאמור: הסכת ושמע ישראל, היום נהיית לעם לה' אלוך³, כלומר התהוותו הלאומית של ישראל מושחתת על יהודו הדתי. וכן קבע ר' סעדיה גאון⁴: אין אומתנו אומה אלא בתורה, התפיסה הכלולה במאמר הידוע בזוהר⁵: «קודשא בריך הוא אורייתא וישראל חד».

ההשקפה הזאת על מהותו של ישראל שוללת גיור להצאין, היות ולא ייתכן השתייכות לעם ישראל בלי דת ישראל, כן גם המודה באמונת-ישראל ונשאר בלאומיותו הנכרית אינו מן גריי-אמת. לפיכך הורה הרמב"ם, שהתורה על מצוותיה ניתנה רק לעם ישראל, ואת שאר האומות מחייבות רק שבע מצוות של בני-נוח בלבד. מה אנו למדים, שאותם היהודים הרואים את עצמם כבני עם אחר מן הבחינה הלאומית, ואת השתייכותם ליהדות הם מגדירים כבני דת-משה בלבד, הם בבחינת טובלים ושרץ בידם, כי באמת אין מציאות לדת ישראל בלי עם ישראל.

אכן יש להבחין בין מושג לאום הרווח באירופה לבין מובנו באמריקה. באירופה התכוונו במונח לאום גרמני או פולני, למשל, לקיבוץ תרבותי והיסטורי המקיף אנשים ממדינות שונות, אשר הלשון והתרבות המשותפות מאחדות אותם ליהודה עממית אחת. אדם מישראל שנפשו סולדת מ"המרה לאומית" והרוצה להישאר נאמן ללשון עמו ולמורשת אבותיו הוא, לא היה יכול להזדהה עם לאומיות זו. אחרת היא בארצות אמריקה, בהן המושג "לאום אמריקאי" כולל אזרחי הארץ ללאומותיהם וללשונותיהם השונות, אין זה פוגם ביהדותו השלימה, אם היהודי מכריז על עצמו כאמריקאי או כשייך ללאום האמריקאי, היות ואין בזה כפירה בהויתו הלאומית והדתית היהודית.

על יסוד האמור מסתבר, שחכמי-ישראל בכל הדורות היססו לגייר גויים, מפני שחששו, שאם עם, או אפילו שבט שלם, יקבל עליו אמונת ישראל, ובעת ועונה אחת יישאר בלאומיותו הגויית, הרי יגרם הדבר לבסוף לסילוף וסירוס המהות הרוחנית של האומה הישראלית ותורתה.

הסיפוח לעם ישראל מן ההכרח, איפוא, שיהיה שלם מבחינה הלאומית ומבחינה הדתית. אולם אחרת היא היציאה מעם ישראל לפי השקפת היהדות. אין ביכולתו של יהודי להשתחרר מרצונו מעול התורה, שניתנה לאבותיו ולזרעם אחריהם בסיני, לנתק קשרי דורות ולהתחמק מן האחריות לעמו ולהויתו הרוחנית.

3. דברים, כ"ז.

4. ספר האמונות והדעות, מאמר ג. ז.

5. זוהר, פרשת אחרי, ע"ג.

ההשתייכות לעם היהודי מבוססת על העובדה הקיימת שהוא נולד בתוך עמו, ואת העובדה הזאת אי אפשר לשנות, לפי תפיסת מסורת ישראל, על ידי מעשה שרירותי של התבדלות צורנית גרידה מכלל-ישראל. כמו שאדם נשאר בן להוריו לעולמים, אף אם חטא להם, כך ישראל אף-על-פי שחטא ישראל הוא⁶. הדבר הזה מקובלנו עוד מן התנא רבי מאיר, שדרש על הכתוב 'בנים אתם לה' אלו קיכם, בין כך ובין כך, בין שנוהגים מנהג בנים ובין שאינם נוהגים מנהג בנים, מפני חטאיכם, אתם קרויים בנים לה'⁷.

הרמב"ם מקפל כל זאת במאמרו, ב„אגרת תימן“ לאמור: „זאת התורה לא ימלט ממנה איש מבני יעקב לעולם, לא הוא ולא זרע זרעו, ירצו או לא ירצו“. על זה בנה המהר"ל מפראג את שיטתו המפוארת הרפודה אהבת-ישראל, והוא כותב⁸: „ודבר זה — בחירת ישראל לעם סגולה — אין שנוי לו בכל חטא אשר יעשו, יהיה החטא מה שיהיה... כי הם משתלשלים מן הצורים החזקים, מאבות ואמהות שהם קדושים וטהורים... ואין החטא, שהוא מקרה, מבטל הבחירה, שבחר בהם בשביל השלמות שלהם, שהוא דבר עצמי בישראל“. מרן הרב קוק הלך והעמיק את הרעיון היסודי הזה על הקדושה והאצילות הרוחנית הנטועות בנפש כל בן-ישראל, המבלות כל כשלוך חיצוני וחטא זמני.

ב.

ברור, איפוא, שיהודי שחטא שם ישראל עליו. אכן מה דינו של המומר, המוציא עצמו כליל מעדת-ישראל ואמונתה ונצמד לדת הנוצרית, כמעשיו של הכומר רופאייזן? האם זכאי הוא להיחשב על בני-ישראל מבחינה הלאומית, וחל עליו „חוק השבות“, המזכה כל יהודי השב לארץ-אבותיו באזרחות הארץ באופן אוטומטי? או אולי כור נחשב לאומה הישראלית, ועליו לרכוש את אזרחות מדינת-ישראל בעזרת תהליך חוקי ככל מהגר בלתי יהודי?

על מדוכה זו ישבו שופטי בית-דין הישראלי, ואחרי דיון ממושך הוציא פסק-דין מפורט המחולק לשני מדורים, בחלקו הראשון מצא השופט פרופ' משה זילברג משום מה לברר את עמדת המשפט העברי הדתי, ההלכה, שלפי דעתו המומר הוא על-פי ההלכה יהודי לכל דבר. במדור השני עובר פרופ' זילברג לנמק בשם שאר חבריו השופטים, שהסכימו עמו, מלבד אחד, את דעתו על יסוד החוק שנתקבל בכנסת, שהוא חוק חילוני ולא הלכתי, ומסקנתו היא, שהמחוקקים לא התכוונו בחוק-השבות למומרים אלא ליהודים, היות ובעיני היהודים ובלשונם אין המומר נחשב ליהודי.

והנה על פסק-הדין החילוני הזה אין לי כל השגה או פירכה, והוא לדעתי משפט-צדק, שנתקבל ברצון על דעת הקהל העברי בארץ ובחוץ-לארץ. אולם דעת פרופ' זילברג, שאלמלי היה לו להוציא פסק-דין על פי ההלכה, היה מכיר

6. סנהדרין, מ"ד.

7. דברים, י"ד.

8. קידושין, ל"ו.

9. בספרו נצח ישראל.

את המשומד ליהודי לכל דבר, היא לדעתי דעה מתמיהה, שאינה עומדת בפני הביקורת. ובייחוד תמהתי כי מכיר אני את השופט זילברג כתלמיד-חכם מובהק, שחיבר לאחרונה ספר מעמיק בהלכה בשם "כך דרכה של תלמוד", ובחברת האחרונה של הירחון "סיני" שבירושלים פירסם מחקר מעניין על הנושא "סדר קדשים כיצירה משפטית", בו הוא מתהלך ככנ-בית במבואות הלכות קדשים, שכה מעטים בוניהם ושוחריהם.

נבחון נא את מקורות ההלכה, עליהם נשענת ההשקפה האמורה. ראשית כל אף אם נניח שהמאמר ישראל אף-על-פי שחטא ישראל הוא, איננו אחת האגדות בלבד, ואין למדים מן האגדות¹⁰, אלא ר' אבא בר זבדא נתן למאמרו זה עניין גם לבעיות ההלכה, בכל זאת אין ממנו כל הוכחה, כי גם מומר ישראל הוא. האימרה הזאת מוסבת על עכן, שחטא בימי יהושע ומעל בחרם שהחרים יהושע את שלל יריהו שיהיה קדוש לאוצר בית ה'. שם נאמר, שה' אמר ליהושע: "חטא ישראל", מכאן הסיק ר' אבא, שאף כשחטאו קראם ה' ישראל. אולם ברור שהמדובר שם באדם שחטא חטא אחד בלבד והתוודה אחר-יכן ואמר "אמנה אנכי חטאתי לה' אלוהי ישראל"¹¹, והאמין בתורת-ישראל ולא עלה על דעתו להוציא את עצמו מכלל ישראל. אדם כזה העובר על מצווה אחת בלבד¹², הוא באמת נחשב לישראל אף-על-פי שחטא.

לא כן המומר העובר לדת הנוצרים, שלפי דעת הרמב"ם הם כופרים באחדות השם ומאמינים בשילוש, ולכן הורה¹³: "נוצרים עובדי עבודה זרה הם". לפי דעה זו הרי הכומר רופאיזון יש לו דין עובד עבודה זרה, וכופר בכל התורה כולה, ולא רק מומר לעבירה אחת, ועליו לא חל הדין "אף על פי שחטא ישראל הוא". וכן מצאנו לרמב"ם¹⁴ שיש להבחין בין שני מיני מומרים: "שנים הם המומרים בישראל, המומר לעבירה אחת, והמומר לכל התורה כולה, מומר לעבירה אחת, והוא שיעשה להכעיס. מומר לכל התורה כולה כגון החוזרים לדתי עכו"ם בשעת שגורזין שמד, וידבק בהם ויאמר: מה בצע לי להידבק בישראל שהם שפלים ונבזים, טוב לי שאדבוק באלו שידם תקיפה, הרי זה מומר לכל התורה כולה". כאן הצביע הרמב"ם על ההבדל המהותי שבין חוטא בדבר אחד, שגם הוא היה מוגדר בזמן התלמוד כמומר, אם עבר עבירה בהתמדה ולהכעיס, לבין המומר העוזב את עמו ודתו ונדבק בעם אחר. על מומר לעבירה אחת, שעליו נאמר אעפ"י שחטא ישראל הוא, אמר ר'

10. ירושלמי פאה, פ"ב, ה"ד. —

11. יהושע, ז.

12. ומה שדרשו שם בגמרא, שעכן עבר על חמשה תומשי תורה, הם דברי אגדה, ואין המקרא יוצא מידי פשוטו.

13. הלכות עכו"ם, פ"ט, ה"ד, ומאימת הצנזורה החליפו בכמה דפוסים את המלה "נוצרים" ב"אדומים" "כנענים" וכדומה.

14. הלכות תשובה, פ"ג, ה"ח.

15. ע"ז, כ"ו.

יוחנן¹⁶ על מה ששנה ר' אבהו; המינין והמסורות והמומרים מורידין ולא מעלין: "אני שונה לכל אבידת אחיך"¹⁷ לרבות את המומר, ואת אמרת מורידין? אלא סמי מכאן מומר", הדבר ברור, שכוונת ר' יוחנן שמומר הוא בכלל אחיך, היינו — מומר לעבירה אחת, שהוא בכלל ישראל ומצווים להצילו מסכנה ואסור לאבדו ומשיבים לו את אבידתו, וחיבים אפילו לפרנסו ולהחיותו¹⁸, אבל מי שהמיר דתו ועזב את עמו גם לדעת ר' יוחנן אינו בכלל ישראל ואין שם יהודי עליו עוד. כי אלו שהתלבטו בבעיית ההגדרה "מי הוא יהודי?" התעלמו מדעתו של ר' יוחנן עצמו, שהגדיר בפירוש את המושג הזה בבהירות, ואמר¹⁹, שמרדכי נקרא במגילת אסתר "היהודי", אף שלא היה משבט יהודה אלא מבנימין, כי "כל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי, דכתיב²⁰ איתי גוברין יהודאין לאלוהך—של נבוכדנצר—לא פלחין". מזה יוצא ברור, שלדעת ר' יוחנן, שמומר העובד עבודה זרה לא נקרא יהודי, ורק מומר בגלל עבירה אחת הוא בכלל אחיך²⁰.

ג.

נוכחנו למעלה, כי הרמב"ם עמד כבר על ההבדל הרב שבין מושג המומר בזמן התלמוד, שכלל גם את החוטא בעבירה אחת, לבין המובן המאוחר של המושג הזה בתקופות שלאחרי התלמוד, שבהן המומר קיבל עליו דת אחרת ובגד בעמו ובכל קניניו המקודשים. במרוצת תולדותינו נעשה המומר שם נרדף למסור ולצורר עמו, שערק למחנה שוטמי ישראל ומציקיו, ועזר להם להשמיץ את היהודים, להעליל עליהם עלילות שוא ולבזות את תורתם בעיני הגויים, בכוונה לסכן את קיום העם ולהעבירו על דתו. בעטיים התקיימו הוויכוחים הידועים בין הכומרים הנוצרים וגרוריהם המומרים לבין חכמי ישראל, שנגמרו רובם ב"נצחון" הכומרים, מפני שלהם ניתנה הרשות לחרף ולגדף מערכת ישראל לפי מידת שנאתם הכבושה והקנאית לישראל, בשעה שכל מתווכח מצד היהודי, שהיה מגלה טפח משחיתות

16. דברים, כ"ב.

17. תוספות, ע"ז שם, ד"ה אני.

18. מגילה י"ג.

19. דניאל, י"ג.

20. ומן הראוי לציון בזה, כי לדעת החזו"ן איש אין הדין מורידין ולא מעלין אפילו לגבי מומרים גמורים נוהג כיום, ולמרות שהדין הזה, הכולל מינין, מוסרים ומומרים, רווח בכל התלמוד ונקבע להלכה ברמב"ם ובשולחן-ערוך, מצא בעל ה"חזו"ן-איש" עוז בנפשו לבטלו, והוא כותב (בספרו על יורה-דעה סימן ב'): "גראה דאין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה, כמו שהיו נסים מצויים ומשמשת בתקול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית לעין כל, והכופרים או הם בנוזלות (כלומר חולשות) מיוחדות בהטית היצר לתאות והפקרות. אז היה ביעור רשעים גדרו של עולם, שהכל ידעו, כי הדחת הדור מביאה פורעניות לעולם, ומביא דבר וחרב ורעב לעולם. אבל בזמן ההעלם, שנכרתה האמונה מן דלת-העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה אלא הוספת הפרצה, שיהיה ביניהם כמעשה השחתה ואלמות חס וחלילה. וכיוון שכל עצמנו לחקן, אין חדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להתחזרם בעבותות האהבה ולהעמידם בקרן-אורה במה שידנו מגעת".

הכנסיה הנוצרית ואמונותיה האליליות, היה מתחייב בנפשו. תוצאות ויכוחים אלה היו עתים חורבן קהילות ישראל ורצח המונות יהודים מקדשי ה'. אמרנו שהדמות הבוגדת של המומר התפשטה בעיקר אחרי תקופת התלמוד. אכן, ראשית ניצני הנגע הזה החלה לנבוט עוד בימי התנאים הראשונים, כמעט סמוך לצמיחת הנצרות. כבר אז בימי רבן גמליאל התקין שמואל הקטן את ברכת-המינים בתפילת שמונה-עשרה²¹, שנוסחתה המקורית היתה «וּלְמִשְׁוֹמְדֵי אֱלֹהֵי תְהֵי תְקוּוּהָ»²². והרמב"ם²³ מסביר את תיקון הברכה הזאת, מפני שהיו מצירים לישראל, וראו בימי רבן גמליאל, שזו «גדולה מכל צרכי בני אדם». התנאים הדגישו כבר, שהמשומדים האלה אינם נחשבים כיהודים אלא כניכרים, ודרשו «כל בן נכר לא יאכל בך»²⁴ — אחד ישראל משומד ואחד גוי במשמע²⁵, הרי שהישו את המשומד לגוי, ששניהם בכלל ניכרים ואין שם יהודי עליהם. וכן הטעימו, שאין המומר בן-ברית, ואמרו²⁶ על הכתוב אדם כי יקריב מכם קרבן²⁷ «אדם לרבות את הגרים, מכם להוציא את המשומדים... מה ישראל מקבלי ברית אף הגרים מקבלי ברית, יצאו המשומדים שאינם מקבלי ברית, שהרי הפירו ברית». נראה שמה הסיקו בעלי-התוספות²⁸, שהמומר אינו בכלל בן-ברית.

במקרים ידועים חלים אמנם על המומר דיני ישראל, אולם אלה הם רק לחומר, שלא יהיה חוטא נשכר להשתחרר מהתחייבויות שהיו לו בתור יהודי. אם המומר, למשל, קידש אשה, אינו פטור מחובות המוטלים על הבעל, וקידושו קידושין. וכן לענין יבום, אבל את כל זכויותיו, שהיו לו בהיותו יהודי איבד, מכיוון שהוציא את עצמו מכלל ישראל.

בייחוד איבד המומר את זכותו לחזור לארץ-ישראל כיהודי ולהתיישב בה. ומכיוון שהעלינו, כי הכומר רופאי זן הוא על פי הרמב"ם עובד עבודה זרה, נמצא שלא רק שאין אנו מצווים לכלול אותו ב"חוק השבות" ולהעניק לו זכות בן-ישראל השב לארץ-אבותיו, אלא שעל פי ההלכה שומה על שלטונות ישראל למנוע את שיבתו לציון ולהתאזרח בה, למען לא יסיר את לב בני-ישראל מדת אבותיהם. וכך קובע הרמב"ם²⁹: «בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם, אסור לנו להניח עובד עבודה זרה בינינו, אפילו יושב ישיבת עראי, או עובר ממקום למקום לסחורה, לא יעבור בארצנו עד שיקבל עליו שבע מצוות שניצטוו בני-נוח,

21. ברכות, כ"ח.

22. כן היא בסידור ר' עמרם גאון כתביד, ובסידור תימני בניקוד עליון כתביד במוזיאון הבריטי, מספר 2227, מובא במלון בן-יהודה, ערך משומד.

23. הלכות תפילה, פ"ב, ה"א.

24. שמות, י"ב.

25. מכילתא, ב"א, פט"ו.

26. ספרא, ויקרא, ב, ב.

27. ויקרא מכילתא, א.

28. סנהדרין, ע"ב, ד"ה ישראל.

29. הלכות עכו"ם, פ"י, ה"ו.

שנאמר³⁰, לא ישבו בארצך". אמנם הראב"ד שם דעתו, כי הכתוב לא ישבו בארצך נאמר רק על שבע האומות, אבל דעת הרמב"ם, שהוא הדין גם בעובדי עבודה זרה מכל האומות, וכבר הוכיחו מפרשי הרמב"ם, שלפעמים מוציא הרמב"ם הלכותיו לא רק מספרות התלמודית בלבד, אלא גם מן התורה גופה, ומסתבר שגם כאן למד הרמב"ם את הדין הזה מן הכתוב בתורה. כי התורה מנמקת את האיסור "לא ישבו בארצך": "פן יחטיאו אותך לי, כי תעבוד את אלוהיהם, כי יהיו לך למוקש", וזוהי סיבה מספקת לתחולת הדין, לכל עובד אלילים ולא רק לשבע אומות בלבד³¹. ואם בעכו"ם גוי הדין כך, בישראל מומר לא כל שכן שאיבד זכותו להתיישב בארץ-ישראל, כמבואר בתוספות (ע"ז, כ"ו, ד"ה איזה), שישראל עובד עבודה זרה גרוע מעכו"ם גוי, כי במומר נאמר מורדין ועכו"ם אין מורדין.

גם מדברי רב האי גאון יש להסיק, כי דעתו שהמומר קיפח את זכותו לארץ-ישראל. בנימוקו שאין למומר דין יורש, כפי שנראה עוד להלן, והוא מסתייע מן הכתוב³² "ונתתי לך ולזרעך אחרריך את ארץ מגורריך" לאמור, רק יהודי המתייחס אחר אביו ישראל הוא בכלל הבטחת הארץ לאברהם, יוצא מומר שאינו מתייחס לאביו ישראל אין לו זכות ירושה בארץ-ישראל, וחוק-השבות מכונן ליהודי שיש לו זכות היסטורית לארץ, והוא שב אליה כבן החוזר לבית אבותיו³³.

אופייני הדבר באינו חומרה התייחסו קדמונינו לבגידת המשומד. רב אחאי גאון משבחא מן המאה השמינית³⁴ פוסק, שכהן שהמיר דתו לא ישא כפיו, מפני שהוא גרוע מהורג את הנפש, וחכמי התלמוד³⁵ אמרו: כהן שהרג את הנפש לא ישא כפיו. אין ספק, כי ההשוואה הזאת של מומר לרוצח מיוסדת על הנסיון המר, שהמומרים בתעלוליהם נגד היהודים גרמו להריגת הרבה נפשות נקיות מישראל, והיו גרועים מן המאבד נפש אחת.

נראה שדעת בעלי-התוספות³⁶, שכהן שהמיר דתו נושא כפיו, וכשר לקרוא בתורה כאילו לא המיר דתו, כוונתם למומר, שחוזר בתשובה ובא להשתתף בתפילת ישראל, ואז מקבלים אותו "כמו שלא המיר דתו". וכן מבואר בתשובות רש"י³⁷, כי כהן שהמיר דתו וחזר בתשובה כשר לדוכן, והיא גם דעת רבנו גרשם מאור הגולה בתשובותיו³⁸, שמומר כהן נושא כפיו וקורא ראשון בתורה,

30. שמות, כ"ג.

30. אגב, לפי ההלכה הנו יש למנוע כניסת המיסיונרים למדינת ישראל משיבה בה, המתכוונים להפיץ אמונתם בקרב היהודים, שעל פי הרמב"ם אינה מונותאיסטית.

31. בראשית, י"ז.

32. וכבר העיר על כך מר מירון בעתון "הצופה".

33. מובא בתוספות (סוטה ל"ט, ד"ה כי).

34. ע"ז, ל"ב.

35. תענית כ"ו, ד"ה אי.

36. מובא בתוספות מנחות, ק"ט, ד"ה לא.

37. מובא בתוספות סוטה שם.

„דכיוון דחזר בתשובה חוזר לקדושתו“. אבל מומר המתמיד בסורו הרע כולם מודים שאינו ראוי לשתפו לשום מעשה דתי, מכיוון שיצא מכלל עדת ישראל.

ד.

ביררנו עד כה, שאף שישראל חוטא נחשב כיהודי, הוציאו חכמי התורה את המומר מכלל ישראל. אולם ייתכן, שהמגינים על זכויותיו של המומר יבואו ויטענו: על איזה יסוד אפשר לשלול את יהדותו של המומר, אחרי שראינו דעת מהר"ל מפראג ושאר גדולי ישראל, כי בחירת-ישראל אינה נפגעת ואינה נפסלת עקב שום חטא ועוון של היחיד או הרבים. מניין איפוא הרשות להוציא את המומר מכלל ישראל, אחרי שהיה כלול בבחירת ישראל שאינה בטלה עולמית? אכן בתולדות ישראל אנו מוצאים, כי בתנאים ההכרחיים ניתנה רשות לראשי העם ולמנהיגיו הרחנניים להוציא מתחומי העם סוג אנשים, שהעמידו בסכנה את ההווייה הרוחנית של האומה.

עוד בימי עזרא, כאשר היתה צפויה סכנה של טמיעה רוחנית, לכל שריי-ציון בגלל נשואי-תערובת, ועזרא הזעיק את כל העם לבוא לירושלים, הכריז: „כל אשר לא יבוא... יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה“³⁸. היה איפוא סבור ומקובל כבר בימים ההם, כי יש רשות לעזרא להוציא מכלל ישראל את הממאנים להישמע להנהגתו הדתית ולמאמציו להבטיח את קיומו הרוחני של העם, ולהעמיד סכר בפני זרם הטמיעה.

וכן מצאנו בתקופת התלמוד, שעצרו כוח להרחיק שבט של גרים מעדת-ישראל, אף שזמן רב נחשבו כגרי-צדק והיה דינם כישאל. הכותים, הקוראים לעצמם שומרונים, היו במשך דורות בחזקת גרי-צדק והשתלבו בעם ישראל. וכן קבע התנא רבי מאיר³⁹, שהם גרי-אמת, אולם אחרי שנוכחו, שהם עובדים עבודה זרה בצנעא, נמסר בתלמוד שהאמוראים ר' אמי ור' אסי⁴⁰ „שלא זוו משם עד שעשאום גויים גמורים“, כלומר שהוציאו אותם מכלל ישראל, פן יחטיאו את היהודים.

וגדולה מזו מסופר בתלמוד, שהחליטו להוציא מכלל ישראל את עשרת השבטים, שגלו והתחילו להתבולל בין העמים, ושמואל⁴¹ הכריע, שאם נכרי קידש בת ישראל אין הקידושין תופסים, ואין אנו חוששים שמא מעשרת השבטים הוא, כי „לא זוו משם עד שעשאום נכרים גמורים, שנאמר“⁴²: בה' בגדו, כי בנים זרים ילדו“, היינו מכיוון שהבנים היו כבר זרים לעם ישראל ואמונתו, לפיכך הרחיקום מקהל ישראל.

רבי מנחם המאירי⁴³ נימק את הדין, שיבמה שנפלה לפני מומר פטורה מן החליצה ומן היבום, מפני שהמורים בזמן הגאונים גם כן היו נטמעים והולכים, כעשרת השבטים בשעתם. ולכן עשו את

(הסוף בעמוד 176)

38. עזרא י. ת. 39. ב"ק, ל"ח. 40. חולין, ו. 41. יבמות, י"ז. 42. הושע, ה.

43. בפירושו ליבמות, י"ז.

בְּעֶצְרֵי עַם יְעָרִים בְּעֶרְב מְשֻׁלָּג

מֵאֵת רוֹבֵרְט פְּרוֹסְט

שֶׁל מִי הַיְעָרִים אֲדַמָּה שְׂאֲדַע.

בֵּיתוֹ נִמְצָא בְּכַפֵּר וְדָאִי ;

הוּא לֹא יֵרְאֵנִי כְּאֵן נְעֻצָר

צְסוֹת יְעָרֵי שְׁלוֹגִים עַד דִּי.

יִתְכַּן סוֹסוֹנִי יִחְשׁוֹב זֹאת לְמוֹדֵר

לְעֻצוֹר בְּמִקּוֹם אֵין בֵּית אֶכְר

בֵּין הַיְעָרִים וְאִנִּים נִקְפָּא

בְּלִיל רַב־הָאֶפֶל וְהַקֵּר.

הוּא מוֹשֵׁף מְשִׁיכָה מְצִלוֹת־רִתְמָתוֹ

לְשֹׂאֹל אוֹלֵי טְעוֹת קִרְתָּה.

הַצִּלִּיל הָאֶחָד הוּא הַפְּחָף

שֶׁל רוּחַ קָל וּפְחוֹתֵי גוֹצָה.

הַיְעָר הַמּוֹדֵר הוּא, טְמִיר, עֲלָטִי.

אֶף לִי יֵשׁ הַבְּטָחוֹת אִתִּי,

וּמִלִּין עוֹד לְעִבּוֹר טָרָם שְׁנֹתֵי.

וּמִלִּין עוֹד לְעִבּוֹר טָרָם שְׁנֹתֵי.

הַרְנָם יְהוֹשֵׁעַ כּוֹכֵב

על ביאליק ועל מפרשיו

מאת יוסף ליכטנבום

שמש אחת במרום ושיר יחיד ללב
ואין שני פתח. נ. ביאליק

א.

ביאליק הוא המשורר היחידי בספרות העברית, שמצווים להעלות את זכרו מדי שנה בשנה, הוא גם היחיד שזכה לכך כי יוצאו קבצים ספרותיים לחקר יצירתו. אין תימה, כי רבו גם רבו הפרשנים והחקרנים, הדורשים את יצירתו בשבע פנים ולעיתים קרובות מאוד מסלפים את דמותה מתוך שרירות לב של יצר הדרשנות או מתוך סיגול יצירתו לארחות הביקורת המודרניסטית על כל מונחיה, גינוניה, מושגיה, היקשיה ותהיותיה, עד כדי העלאת השערות בעלמא, בחינת הררים התלויים בשערה.

פלוגי המבקר מראשי המדברים בביקורת ההשוואתית, הטכסטואלית, כביכול, תולה בשיר "הציץ ונפגע" — שיר לאו דווקא מקורי ביותר, מושפע מבאלאדה של שילר, ולאוו דוקא טיפוסי ביותר לביאליק, שלא היה משורר פובליסטן כלל — תילי תילים של דרוש ממיטב המטען שהביא עמו מן החוץ, כגון: אני-עולם, אני-מסורת, סובייקט-אובייקט, ריקוד דיוניסי, יתמות קוסמית, סיטואציה סאקראלית, מציאות מיטא-זמנית ומיטא-מקומית, אחדות ניגודים הראקליטית ופאראדוקסאלית, קורילאט הכרחי, ועוד פיטומי-מילים כיוצא באלה — בליל של מושגים תמהוניים יחד עם ציטאטות מן הגמרא ומן המדרש, הנוגעות כביכול אל העניין, תערובת של ישן וחדש, ולא נתקררה דעתו של אותו מבקר עד שטפל לו לשיר "סיטואציה קאפקאית" (שהרי בלא קאפקה אין לפרש דבר בימינו) בצירוף חתך לאורכה ולרוחבה של יצירת ביאליק כולה — ונמצא השיר מופלג, רחוק מן השכל ומן הלב כאחד.

פלוגי המבקר מן הצעירים מבקש במחי יד להסיר את עטרת המשורר הלאומי מעל ראשו של ביאליק והריהו טורח להסביר את השיר "בשדה" במיטב ההסבר הפילפולי, הסכולאסטי, ובא לידי מסקנה כי "השם" שבשיר (ולשם — כל רגשותי ינהו ושעיפי ינהרו) אין פירושו ארץ ישראל דווקא (אפשר כן ואפשר לא), והריהו עובר במעוף הבזק על פני כמה וכמה משירי ביאליק, למן "המתמיד" ועד "מגילת האש", ואפילו את הפרוזה לא הניח, ומגלגל את "השם" מהכא להתם ומהתם להכא, הכל לצורך הפילפול, ומסיח דעתו מכך, שכל שיר ושיר יש לו אטמוספירה משלו. הוא נוצר מתוך הלך-רוחו של המשורר באותה שעה, בלא שום כוונה ליצור השקפות-עולם קבועה במסמרות, ואין עושים גזירה שווה בין שיר למשנהו הרחוק מרחק זמן ומרחק תוכן מקודמו. שירה אינה מאתמאטיקה

ולעולם אין לעשות את השיר דרש בנוסח דידקטיס-סכולאסטי, פילפוליי-תלמודי: „מה שם — אף כאן”. ואשר לשירי הטבע של ביאליק, הרי הטבע כאן אינו בא רק להביע את עצמו, אלא יש לו כביכול תפקיד נוסף. ביאליק, שהשירה היא לו גם שליחות נעלה או גורל הירואי, עתים אפילו טראגי, גם שירת הטבע שלו יש בה משום דביקות בגורל, משום התגרות בו, משום מאבק עמו.

אבל תנוח דעתו של אותו שיננא, שיר לאומי של ביאליק לעולם אינו נתון בתחומים המוגבלים של הגדרה זו. ביאליק גם כשעסק בחיי שעה לא הניח חי עולם והשיר האקטואלי שלו רווי אותן הסגולות הנעלות והעזוועים הנפשיים העמוקים המעלים אותו מעל לדרגה בת-חלוף. כאצל כל משורר גדול עומדת האמנות, אמנות הצורה והבטוי, כמושג יסודי במרכזו יצירתו, ולגבי כל מה שיצא מתחת עטו נקט נקיטה אמנותית מבחינת העיצוב. הנה „עם שמש” — מן השירים שהוקדשו לבאי הקונגרס הציוני — האין הוא מבושם ריח טוב של נפשיות, של רגשיות אנושית ראשונית? האם לא נתחדש עלינו העולם למקרא החרוזים הראשונים, המפתיעים:

עם-שמש השפיעו להרים ומצאתם

הזהב הטוב והכתם.

והייתם ראשונים לאור שמש ושאבו

איש איש מלוא נשמתו ולבבו,

ויקר בוקר-אָל, בעודו חדש ורטוב,

יעברכם נא עבור ושטוף — — —

כמה היה מן החדש בתואם החרוזים, במשקל האמפיבראכי, בהיתוך הלשון, בנועם צירופי-המלים, ברוך ובגמישות! בבת אחת, הרגשנו, הופיע משורר, שמבוע-הלשון הקר לו את מלוא-הערתו, את עוצמת-הביטוי האמיתית למלוא עומקה, אף הרגשנו את הפלא, כשהיסוד האישי-העמוק מגולם לכאורה בחזיונות לא-אישיים. וכך היה ביאליק למשורר יחיד במינו, שהכלל והפרט, הלאומיות והיחידות עלו בו בקנה אחד אף נתמזגו מזיגה גמורה ומוחלטת.

נאחזים לעיתים קרובות בשיר „גם בהתערותו לעיניכם”, שבו מצוי הפסוק: „שוא תחפשהו במבואיו חרוזיו — גם אלה אך כסות המה לצפוניו”, מה שנותן הזדמנות לפרשנים למיניהם להכניס כוונות זרות בשיריו, ככל העולה על רוחם. כך נמצא אחד מבקר, שבהסתמכו על השיר הזה, דרש את „הכניסיני” לא כשיר-אהבה תמים של מי שלא ידע אהבה מנעוריו ואך נכסף אליה, אלא כשיר טראגי, כביכול, של מי ששופך את נפשו בחיק אשה ומתוודה בפניה על אהבתו לאשה אחרת, הואיל ופירש את החרוזים: „ועוד רז אחד לך אתוודה: נפשי נשרפה בלהבה” — בלהבה של אשה אחרת... ואילו הכוונה היא: בלהב של עצמה — ונמצא כל הדרוש כולו עולה בתוהו. בסופו של דבר יש בה בפרשנות עקרה זו, המסרבת לעיתים קרובות את המשמעות הפשוטה, האמיתית, כדי ליהפך גורם חוצץ בין השיר ובין ההתרשמות הבלתי-אמצעית, שהקורא עשוי לקלוט ממנה. לא מעטים היו לפנים החקרנים מבעלי ביקורת המקרא שהמאסו עלינו את

התנ"ך בחקרנותם היתירה, עתה באים הנקרנים החדשים להמאיס עלינו את שירת ביאליק ברוב חיטוט וניקור.

ב.

אך ככל שיפרשו הפרשנים וידרשו הדרשנים — הרי הליריקה של ביאליק מצוייה בפשטותה, בגילויה, היא, כמו המוסיקה, והיא חיה במבועה הרענן משפעת החווייה האנושית והיהודית. אכן, ביאליק הוא משורר יחיד במינו בין משוררי העולם, ליריקן יהודי, ששירתו היא בכל זאת שירת עולם. מן הנמנע היה לה להמיר את נושאה, פה ושם עוברים את החרוזים רעד ויגון שלא מעולם זה, כאן מצוייה חידת העולם, אך היא כמו עטופה ביפעתה.

מלבד השפעות מסויימות שקיבל מ"ל"ג, לגבי כמה וכמה נושאים, לא עמדה לרשותו של ביאליק מסורת של אמצעי-אמנות, לשוניים, מטריים או ריתמיים; הוא שחולל אותם, לאמור, הוא יצר את כלי-הפיוט יחד עם התוכן, משתמשים לפעמים קרובות ב"מגילת האש", זו המגילה הפליאה, הסתומה, שהנושאים בה נראים כמלאי סתירות וניגודים לאין שיעור, כראייה לכך, ששירת ביאליק היא עניין לפרשנות, שתעלומותיה צריכות פיענוח, אבל דווקא מגילה זו, שביאליק גופו בדבריו עליה העמידה על הרוח המסתתרת, על החום הגבוה, המתוך את הכול למתכת אחת, לאחדות שלמה, מוכיחה שלא תמיד בתוכני הדברים, בנושאים של שיריו צפונה נקודת-הכובד, לא מסביב להם דווקא מתהווה הרגש, אלא שהרגש יוצר לו את התמונות הנפשיות, שבהן הריהו עשוי להוסיף ולרקום את תנועתו הלשונית, הריתמית, המלודית. כאן המבע הרגשי שולט מעל לכול, והמשורר מטפל בנושאים של חווייתו הפנימית והחיצונית, כבגלים של זרם-הנפש שלו, הגואים לפעמים עד כדי סימפניה אדירה.

אכן, שירתו הלירית של ביאליק היתה הראשונה, שידעה לצרף ולאחד את השנים: ההתרגשות הפיוטית והנושא, המביאה לידי ביטוי, נושא מסויים או מופשט, פנימי או חיצוני. כיבוש הנושא הביא פדות לרגש. היצור הלירי הוא ניסיון לשוני, ריתמי, להביע ולעצב את המוחש, ההיגוי הנכסף. מה שעוד חי בשבילנו ברבים מן השירים הוא לאו דווקא המצב המתואר, המעוצב, אלא הרטט והלהט, המגלים בריתמוס השיר את הזעזוע הנפשי, שתנועתו מוסיפה עוד לפעם את חרוזיו. ברם, לא הסמלים המציגים לפנינו את המלים ואפילו לא הריתמים הנושאים את המלים מוסרים לנו את ההתרגשות הנפשית: במיטב שיריו הליריים של ביאליק סולק הרחק שבין הסמל וההתרגשות, המלים עצמן מוסרות לנו את התנועה הנפשית המתנופפת. הן לא רק מציינות פחות או יותר בהצלחה את המצב, הן הן המצב גופו, הן הן הכמיהה, הכיסופין, העגמה הערבה. קראו נא לדוגמה את החרוזים ב"אחרי מותי":

— — — הן פינור היה-לו —

נפש חיה וממללה,

והמשורר מדי דברו בו,

את כל רזי לבו הגיד לו,

וכל־הנימין ידו דובבה,
 אך רז אחד בקרבו הכחיד,
 סחור סחור לו אצבעותיו פיוזו,
 נימה אחת אילמה נשארה,
 אילמה נשארה עד־היום!

לא סמל, לא הסתכלות, שנכבשו בכוחו של ריתמוס — כאצל טשרניחובסקי, למשל — נוגעים לליבנו, כאן, אלא המלה, הניגון, התרוממות הנפש הופכים את פנימיותנו לתנופה, הבאה כאן לידי ביטוי. כביכול סולק הרחק שבין החווייה והלשון, כאן שר העולם הזע גופו מתוך הלשון העברית, התנועה הטמירה של הדברים ונפש המשורר נהפכו כאן לשפה עד לאין הפריד. ואמנם הבלתי־אמצעיות של המבע הלשוני אשר לנפש היחיד באותה המשמעות, שאין לו עוד צורך בחוליות־ביניים, מציינת את שירת ביאליק בכללותה, נתבטלו התחומים בין החושים השונים, ואחדות־החושים הראשונית. כביכול, מתגלית במבע הלשון, הבושם והנשימה החופפים על השירים מסוג „צפרירים“, „זוהר“, „עם פתיחת החלון“, „ציפורת“, ו„אם ישאל המלאך“, „הבריכה“. מקורם בכך, שהרוחניות, התנועה, מתפעמות במלים גופן.

ב„מתי מדבר“ נתגלתה גדלות התוכן עם מלאכת־המחשבת של הטכניקה — הסימנים הראשונים לפלאסטיות. כאן שיווה ביאליק לשירה העברית לראשונה את מושג המונומנטאליות. אך עדיין שליט כאן המעבר בין הלשון והתבליט, בין הקול והציור, הכל כאן מחוטב, אך יחד עם זה גם צף ומתנועע, ואולם למן „אחד אחד ובאין רואה“ החלה הליריקה המסכמת של ביאליק, שוב אין זו תמצית רבת־ערך של מעמד־חיים, אלא ציור דמות מצבים קונקרטיים, אף כי רוחניים ביסודם, של פרשת־חיים שלימה. כאן רואים בעליל, איך קול הדברים וצבע הדברים מתמזגים יחדיו כדי פאנוראמה לירית מושלמת. כאן חלה התמורה מעיצוב לשוני טמיר של חוויותיו לתרגיל־אמנות שביודעים, אך כאן גם החל עיצובה ובהירותה של האישיות וקביעתה בעולם. הטכניקה הזאת השיגה את כליל־שלמותה בפואימה „יתמות“, יצירת הסיום של המשורר, בה הכל כולל ביותר, סמלי ביותר, בה המראות המוח־שיים מתמזגים עם הסמלים, בה ההסתכלות המרוכזת מלווה בחרדת הכמיהה של הדיבור העצור לאין ערוך וביקוד המראות באור קופא למראית עין. כאן בולטת הפלאסטיות של תנועת־הלשון גופה, כיבוש הרגשות והמחשבות במלה הדחוסה, המעובה, המשרטטת, הבלתי־נמנעת, קיצורו של דבר — הפיכת החווייה הפיזית הצרופה למעין אנדרטה מונומנטאלית.

ככה היה ביאליק למשורר הלירי הגדול ביותר בספרות העברית ולאחד הליריקנים הגדולים ביותר בספרות העולמית בדורו. משורר לאומי? אמנם כן, כמוהו כמיצקביץ' ופושקין, המשוררים הלאומיים של אומותיהם.

יעקב כהן וחיים נחמן ביאליק

***** מאת חיים אורלן *****

בשער ספרו הראשון "ספר השירים", שנדפס לפני כששים שנה, קבע יעקב כהן כמוטו, את פסוקו של גיטה: אני שר כמו ששרה הציפור בין העפאים. לבי של המשורר הצעיר היה מלא על גדותיו מיפיה העולם והדרו, והוא השתוקק להיות משורר העולם, "זמירו של עולם": "מה תשאף נפשי לשיר / ובשירה להשמיע הד כל היקום החי" —

אבל כבר בספר שיריו הראשון לא נתן לו ליבו של המשורר העברי לקיים את פסוקו של גיטה, שקבע לעצמו בראש סיפרו. צרת עמו הנרדף, הנשחט והנרמס, וגאולת עמו המחכה למשוררה לא נתנה לו לשיר "כמו הציפור ביער", ומשורר העולם והיקום ראה צורך עוד בראשית דרכו להיענות לקריאת עמו. קול ליבו ומצפונו דרשו, שיקדיש את שירתו לגאולת עמו, להיות משורר-מעורר, נביא לעמו. זוהי נקודת-המגע הראשונה של יעקב כהן עם ת. נ. ביאליק — עלה לו ליעקב כהן מה שעלה לביאליק, שהשתוקק גם הוא להיות משורר העולם והיקום: "לשיר את שיר ה' בתבל נולדתי". נקודת המגע עם שירת ביאליק נוספו ונתרבו עוד בשירת יעקב כהן, עד שהיתה למקבילה לשירת ביאליק ומשלימה אותה מכמה בחינות.

ב"דברים שבעל-פה" של ביאליק, ספר א'. מובאים דברי מילואים, שהשמיע ביאליק אחרי הרצאה של טשרניחובסקי, שהרצה על שניאור ויעקב כהן. אין אנו יודעים בבירור את תוכן הרצאתו של טשרניחובסקי, אבל נקל לשער, שהוא דיבר שם על יעקב כהן ושניאור כעל שני משוררים מסוג אחד, כאילו ירדו כרוכים לעולם השירה העברית החדשה (לשם קוריוו: הוצאת "תושיה" היתה עושה "קומבינאציות" עם ספרים שונים מסוג אחד, שיצאו בהוצאתה, וכורכת אותם יחד — כך עשתה גם עם ספרי שיריהם הראשונים של יעקב כהן ושניאור וכרכה את שניהם, כשני משוררים מסוג אחד, בכרך אחד. ככה ירדו יעקב כהן ושניאור לשירתנו לא רק כרוכים, כי אם גם מכורכים יחד...).

באותם דברי המילואים להרצאתו של טשרניחובסקי הביע גם ביאליק דעה ששניאור ויעקב כהן שניהם באו אלינו מכוחו של טשרניחובסקי. ביאליק ויתר בזה על חלקו שלו לטובת טשרניחובסקי, שהתכוון בוודאי להנותו באותו מעמד. יש ויש אמנם משל טשרניחובסקי בשניאור, אבל יעקב כהן בא אלינו מכוחו של ביאליק עצמו.

אכן, הקירבה לשירת ביאליק היא הצד האופייני ביותר בשירת יעקב כהן, והקירבה היא רבה מאוד, ממש — שירה בשירה נגעה. זו היתה הרבה יותר מהשפעה. יעקב כהן התכוון, כנראה, מהכרה להקביל לביאליק וגם להשלים את

ביאליק, לומר בפה מלא ובהדגשה יתרה את זה שביאליק הבליע ברמיזה ובצורה סמלית. ביאליק השמיע את דברו הלוהט בלשון הנביאים וברוחם, והוא העיד על עצמו, ש"לא נביא ולא בן־נביא אנוכי" ... ואילו יעקב כהן רואה את עצמו דווקא חוזה שלא רק שירתו הוא חזון־נבואי, אלא אף הוא עצמו — חוזה, וכך ציווה לחרות על מצבתו: "אריאל החוזה". התואר אריאל, שבשמואל ב' ובדברי־הזימים א', מפרשים אותו: גיבור־חיל, וגם: שליח הנשלח לקרוא למלחמה. שני המובנים הולמים את משורר הגבורה בישראל, אך מסתבר, שהוא ראה את עצמו בתפקידו של השני — השליח שנשלח מאת אלוהי ישראל לקרוא את העם למלחמה, למלחמת הגאולה והתחייה הלאומית. הוא בחר בתואר הזה עוד בצעירותו, כך חתם "י. אריאל", עוד בקובץ הספרותי הלאומי שלו "העברי החדש" (יצא בעריכתו, ורשה, תרע"ב). משמע, שהכיר בשליחותו אל עמו עוד בראשית דרכו.

תמוה איפוא מאוד, שהפרופ' קלוזנר, במסתו ליובלו הששים של יעקב כהן, מצא אמנם הקבלה נאה בין "חזון התשבי" וחזונו של הנביא עמוס, אלא הוסיף מיד להקבלתו: "להבדיל בין נביא למשורר" ("זמירו של עולם", "מאזנים", תמוה, תרצ"ט ובכרך מסותיו) ... המשורר עצמו הדגיש דווקא את חוסר ההבדל.

אופיינית היא ההתנגשות בין יעקב כהן ועורכי השבועון הספרותי "כתובים" בתליאביב בתקופת המאורעות של שנת תרפ"ט, שהסעירו את העולם היהודי, באחד הגליונות של "כתובים" נדפס שיר נעלה של יעקב כהן, שלמדנו אותו מיד בעל־פה: "ידעתי, יום יבוא בו ישקל במאזני־פלד גורל העם" ... המשורר אומר בשירו, שהוא ידע, שיבוא יום שנצטרך לעמוד על נפשנו בארצנו, וכל בחור טוב ישליך את עצמו על כף המאזנים של גורל העם. השיר מצא הד בליבנו, בלב הנוער החלוצי, שנענה ברצון לקריאת המשורר. והנה השיר הזה גרר בירור־דברים בין המשורר והמערכת. כעבור כמה שבועות מצאנו באותו שבועון "טענה ומענה" בעניין השיר הזה. יעקב כהן מחה במכתב אל המערכת נגד השמטת התיאור, מתחת השיר, שמלמד שהמשורר חזה את מאורעות תרפ"ט עוד לפני כמה שנים. העורכים פגמו איפוא בחזון הנבואי שבשיר, "אריאל החוזה" לכן אינה מליצה סתם ואף לא הכרח, שהמשורר המזדקן הגיע אליה בערוב יומו — זהו חלק בלתי נפרד משירתו הלאומית במשך כל תקופתיה. עוד לפני כשישים שנה, בשנת תרס"ג, בעצם ראשית דרכו ביצירתו הלאומית, כתב את שירו הנבואי "אלי דבר קול רז", ובו הוא מספר לנו, שהקול ציווה אותו לאמור: "קום, נטוש חיש את צל קורת־ביתך, נטוש! / צא לחוץ פרוע־ראש / — חגור שק ולך טוב / חשוף, יחף ברחוב; / את מזונך יום־יום עם בני־עוף לך תור, / ישן שנתך על צור / — ובאשר תבוא עם תפיץ אשך בעם, / תחלק לך בעם / ובלי גמול! בלעדי האבנים בך יד / עם אויל מכל צד" — כך הופיע יעקב כהן כנביא לעמו בעצם ראשית דרכו.

כאן ראוי לציין גם את הפרט הזה: יעקב כהן ראה את עצמו כחוזה, ולא כנביא — אריאל החוזה. יש מעין הסבר לכך בשיר של הזדמנות, ששר על

אורי צבי גרינברג. הוא פונה אל אצ"ג בחרוזים אלה: "לאורי צבי / הפייטן הנביא / טוב מזה — הפייטן החווה / כי למה נרגיו הנביאים משנתם, / ושמים נאה להם בשעתם / ולא יתקבל עוד על לב העם / וראה יראה בו אחת המליצות" — — הנה כאן הסבר, מדוע בחר לעצמו את התואר חוזה, ולא — נביא. הוא נוכח, כנראה, שכתר הנביא, שהלם את ביאליק, לא יהלום עוד את ראשו של משורר אחר, ואפילו הוא אח ובן־שרשו וגזעו של ביאליק. אין אמנם הבדל מהותי בין הנביא והחווה, בכל זאת יש איזה הבדל בצליל, ויעקב כהן חיסר בזה את עצמו מעט מביאליק, אם כי מאידך — בעצם הופעתו וראותו את עצמו כחוזה, העמיד את עצמו לידו ולצידו של ביאליק.

ההקבלה בין שירי כהן וביאליק היא רעיונית בלבד, ומבחינה זו שירתו של יעקב כהן מקבילה לשירת ביאליק מכמה צדדים — בין שמשך עליו את השפעתו של ביאליק וכיוון אליו את דרכו, ובין שנפגש בביאליק ממילא, מתוך קירבת־רוח ונפש טבעית. קירבת־הרוח הנפשית־הטבעית בין כהן וביאליק ניכרת בייחוד בשירי האהבה של שניהם, באידיאליזציה המשותפת שלהם של האשה, בגישתם העדינה אל האשה*. גרם בוודאי יסוד האם הדומה בחיי ילדותם של שניהם. כשם שמצוקתה, סיבלה, אהבתה ורחמיה של האם הטביעה את חותמה בשירת ביאליק, כך הטביעה את חותמה העמוק אהבת אמו ביצירת חייו של יעקב כהן, מי שראה אותה דועכת והולכת בעודו נער צעיר והתרפק על זכרה כל חייו. אהבת האם היא, כידוע, אבן בוחן. שניאור, למשל, לא היה "שווה בשווה" עם אמו בילדותו, ילדותו היתה פגומה — לכן שירת האהבה שלו והפילוסופיה שלו לגבי האשה היא כל־כך פגומה. הנה כאן הבדל יסודי עמוק בין שניאור ויעקב כהן וקירבת־נפשו אל ביאליק.

נתחיל, איפוא, את שורת ההקבלות שלנו בין שירת כהן וביאליק בשיר־אהבה אחד של יעקב כהן, "אתה הולך"... "שיש בו משום הקבלה והשלמה לשירו של ביאליק "הולכת את מעמי..." בשירו של ביאליק — היא הולכת ממנו, בשירו של יעקב כהן — הוא הולך ממנה, והיא משתדלת להשפיע עליו, שלא ילך. בשירו של ביאליק יש מעין ויתור גברי מצידו של האהוב הנעזב, ויתור של השלמה עם הגורל; ואילו אצל כהן מדברת האוהבת החלשה, שאין בכוחה להתגבר על רגשותיה ולוותר, והיא מחזיקה בו, שלא ילך... אלה הם שני שירים משלימים זה את זה להפליא. שני השירים האלה נכתבו אפילו באותה שנה, תרס"ז, אלא ששירו של כהן חובר כשלושה חודשים לפני שירו של ביאליק**. אנו מוצאים עוד "סמיכות פרשיות" מעין זו בין שירי ביאליק ויעקב כהן. בשירו

* דוגמה של אידיאליזציה דומה של האהובה — ביאליק: "קדושה את משבת עמי, / את היי לי אל ומלאך" (מכתב קטן); כהן: "וקדושה גורתך — / ועיניך הישירי אלי: / הס... אני מאמין לשמוע — הד קול אדוני" ("ליפה" — "ספר השירים", קובץ א').

** שם השיר היה מלכתחילה "שיר הנעזבה" ("שירים", תרע"ד). המשורר שינה את שמו אחרי כן ("נעורים ונדודים", תרפ"ח) ל"אתה הולך"... שהוא מקביל לשירו של ביאליק.

הפרוזאי "על הספר העתיק", שכתב אותו בראשיתה של מלחמת העולם הראשונה, מספר כהן על אביו־וקנו "נאור הרוח" היושב "על גווילי הספר העתיק כעל גדות הים הגדול, וטובל את נפשו צמאת־האלוהים במלים הקדושות, הנישאת על גליהן הרחק משאון המאווים של היבשה". לרגע הוא נושא את עיניו אל החלון ורואה את החוק, הקורא לטבח עמים, ונפשו דואבת על הגויים הפראים והעריצים, והוא שוקע בספר העתיק... יש סמוכין לשירו זה של כהן בפתחה לשירו של ביאליק "אבי", שכתב אותו בשנת חייו האחרונה: "על גבי ספר צהוב־גווילים / נגלה עלי ראש אבי" כאשר מסביבו "המו שיכורים וסבואים ספקו בקיאם". בשיר "פני ה'" (תרס"ב) מתפלל יעקב כהן אל האלוהים, שיזכהו לראות את פניו: "אדוני, הה, רק רגע כל אורך לי האר" — מעין זה התפלל גם ביאליק בשירו "אחד אחד ובאין רואה", (תרע"ו) שמלאך־אלוהים יעביר לפניו את כל טוב־הילדות ברגע אחד. כהן שר בשיר־הזעם שלו "יחידי" (תרס"ח): "ואנחתם כי אשמע — ואחרד תחתי כלביא, / ואנהום קרבי כלביא" — כך ראה ביאליק את עצמו כלביא בשיר־זעמו "גם בהתערותו לעיניכם" (תרצ"א): "נקליתם מחשוף לכם אחת מני אלף — / שווא תחפשוהו במבואי־חרויו — / מבעד לטוריהם — / לביא לזהט וזומם יציץ". אכן, בין חוטי ההשפעה המרובים הנמשכים מביאליק אל יעקב כהן, נמצאים גם חוטים מיעקב כהן אל ביאליק, אף זו זכות היא ליעקב כהן. נציין כאן עוד את ההקבלה המעניינת בין שירו של כהן "לטשה, לטשה", צורי לי" ובין "בעיר ההריגה" של ביאליק. קריאתו העזה של ביאליק להתגוננות ולעמידה בפני הרוצחים משתלבת באופן מפליא בקריאתו העזה של יעקב כהן, הקוראה גם היא להתגוננות עצמית: "לטשה, לטשה, צורי לי / לטשה את החרב לי / — הגביר אויב את השוד, / לא! אין כוח לסבול עוד! / מר המוות, אך לא מר / לנפול חלל עם הצר" — הרי זה עיקר רעיונו ותוכנו של "בעיר ההריגה".

השיר הזה חובר, כ"בעיר ההריגה", אחרי הפוגרום בקישינב. וכמו שהצנזור הצארי שינה את שירו של ביאליק וקרא לו "משא נמירוב", כך הוסיף גם לשירו של כהן את "הסבר": "מימי הפולמוסים של טיטוס ואדריאנוס". אולם שירו זה של יעקב כהן הקורא בכל עוז להגנה ועמידה על הנפש ברוחו של "בעיר ההריגה" — נכתב כמה חודשים לפני "עיר־ההריגה" ("לטשה, לטשה" חובר באיר, תרס"ג, וב"עיר ההריגה" נשלם חיבורו בתשרי תרס"ד). אבל אנו מוצאים, ששירו של כהן פורסם כשנה אחרי שירו של ביאליק ("משא נמירוב" נדפס ב"הזמן" בשנת תרס"ד, ו"לטשה, לטשה" נדפס בספר שיריו של כהן בתרס"ה). הרי זו עדות נוספת לקירבת־הנפש השורשית בין הנביא והחזן. שני השירים העזים ביותר בשירתנו הלאומית, שכל אחד מהם עשה את שליחותו בתחייתנו הלאומית, חוברו באותה רוח, ובלי שום השפעה זה על זה. נציין כאן גם את הנושא המשותף שבשירו של כהן "החוטפים" ובשירו של ביאליק "יונה החייט", שירו של ביאליק חובר, כנראה, קודם, אך שירו של כהן פורסם הרבה שנים קודם.

עצם אופי שירתם, השירה הנבואית, של כהן וביאליק, מחייב דתיות וזיקה לאלוהים. אולם נשאלת השאלה: מה הביא אותם אל השירה הנבואית-

האלוהית? ביאליק נתן את התשובה במסתו „שירתנו הצעירה“, שבה הוא מדבר על יעקב כהן „הרך והמשוה“.

ביאליק עומד שם על השותפות הברוכה בין השירה הלאומית והשירה הדתית-אלוהית במשך הדורות, וכך הוא אומר: „הפיוט הלאומי זכה לדור כל ימיו במחיצה אחת עם הפיוט הדתי ונתקדש בקדושתו — הפיוט הלאומי לא היתה תערובת הדתיות קשה לו, אדרבא: מפני שיש בו צד קדושה לעצמו, עלה הזיווג על-פירוב יפה: קודש בקודש. הרגש הלאומי החזק של היהודים היה פונה תמיד כלפי שמים: בשעת זעם ובשעת רצון, ביום אָבֵל וביום שמחה. שם ה' הוסיף תמיד איזה כוח נעלה לצעקת מכאובם ולתרועת ששונם“ —

וכך מוסיף ביאליק ומוכיח שם את הטובה הרבה שצמחה לפיוט הלאומי במשך הדורות מהשיתוף עם היסוד האלוהי-הדתי. כאן נתן לנו ביאליק את המפתח לשירתו הלאומית של עצמו, שהיסוד האלוהי-הדתי חזק בו כל כך. מתוך הכרה זו שר ביאליק את המפתח לשירתו הלאומית — קודש בקודש, כמו ששרו משוררי „על נהרות בבל“ ו„נחמו נחמו עמי“, שהוא מזכירם שם כמשוררי תחייתנו הלאומית הראשונים. כך שר גם יעקב כהן את שירתו — קודש בקודש. בשירת יעקב כהן כבשירת ביאליק פועם רגש המציאות האלוהית בכל עווז, והוא שמוסיף ונותן תוקף ועוז לשירתם הלאומית. בשירו המפורסם „בריונים“ (תרס"ב) מספר כהן על הבריונים הגיבורים עיפי המלחמה, שנפלו חללים על חללי האויב, והם מזכירים לנו את מתי מדבר הגבורים של ביאליק (תרס"ב), השוכבים עם כלי זינם עליהם. כוחות האיתנים הרותחים ומתלקחים במעמקי האדמה, מוקדי המרי והכעס היוקדים במעמקים, שהם נשמותיהם של הבריונים, שמצאו אחרי מאות בשנים מוצא מפי הר-געש, והם מתפרצים במרד ובסער, שמתוכו פורצת קריאת הגבורה: „קמנו, שבנו! ומחודש אייל, צעירי אונים / קמנו, שבנו, אנחנו בריונים / באנו לגאול ארצנו בסער מלחמה“ — כל התיאור הזה מזכיר לנו את תיאור סערת המדבר, המעירה מתרדמתם ומעמידה על רגליהם את „מתי המדבר“ של ביאליק, המתפרצים בקריאת מרד וגבורה: „אנחנו גבורים! / דור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה אנחנו!“ — — ברם, יעקב כהן לא רק הלך כאן בעקבותיו של ביאליק, אלא אף השלים את ביאליק: „מתי המדבר“ של ביאליק מתעוררים בגבור הסערה, ושבים לשנתם כשוך הסערה — הבריונים של כהן קמים לתחייה, לגבורה ולגאולה שלימה.

ראוי, שנציין כאן, גם את ההקבלה ל„מתי מדבר“ שב„אגדת האלפים“ שבשירי הלווציה של כהן (תרע"ב) — סערת מדבר גדולה מעוררת את ההרים-„אסורי הישימון“ וקוראה אותם למרד: „קומו! קומו שעת תחייה הגיעה, שעת נקם ושילם, הקיצו!“ — — סערה זו דומה באמנות התיאור שבה בהרבה לסערת המדבר של ביאליק ב„מתי מדבר“. הסערה מעוררת את „מתי הקפאון“, את ההרים המשתדלים להינתק ולהתרומם אל-על מאדמת הישימון, אולם — גם כאן, כמו שם — הסערה שוככת וההרים נשארים במקומם...

קירבת היצירה רבה ביותר בין הפואימה החזונית של כהן „חזון התשבי“

(תרע"ט) ובין "מגילת האש" של ביאליק (תרס"ה), והיא אף עשויה כמתכונתה של "מגילת האש". בפואימה הזאת הוא מספר לנו על אליהו הנביא היורד משמים ונודד מעיר לעיר וממדינה למדינה ושר לאחיו בני-עמו — קודם את שיר הזעם והאבדון, ואחר-כך — את שירת הנחמה והגאולה. אליהו הנביא מודהה כאן בנקל כבן-דמותם של העלם זעום-העפעפיים והעלם בהיר-העיניים שב"מגילת האש". חזונו זה של כהן אינו חסר אפילו גם את דמות העלמה יפת-התואר הצנועה, שיוצאה עם שחר לטבול במי הנהר. אכן, אף כאן יעקב כהן לא רק הלך בעקבותיו של ביאליק, אלא גם השלים את ביאליק: העלם בהיר-העיניים של ביאליק הביא לבני-עמו הנדכאים ניחומים בלבד — אליהו הנביא של כהן מביא לעמו לבסוף את בשורת הגאולה ואת תרועת הגאולה. גם את דמות העלמה הוציא כאן מסמליותה המסתורית שב"מגילת האש", ועשאה לאם המשיח.

השפעת "מגילת האש" ניכרת יפה גם בשירתו של כהן "אגדות אלוהים", בשיר השלישי, על חורבן הבית: "ישב הקדוש-ברוך הוא על כסא כבודו הלוהט, / נהרות-אבדון לרגליו ועל ראשו ענני עולם, / עיניו כבושות באש-החרונים — / דממו כל רהבי זבול השמים, / — שתיקת הזעם הגיעה ואין שיר וזיז-כנף לא נשמע. / שרפי הקודש וכל מלאכי הרום, להקות אין-סדר / עמדו מול כסא-אלוה, נבוכים בחרישים, ועל פניהם / פחד האש" — התיאור הזה יסודו, כמובן, בתיאורו של ביאליק בפתחה ל"מגילת האש".

"מה יבך עם תועה-לב? / יאנח עם אוילי? / הגלות לא רק עונש, כי אם גם עוון פלילי" — בחרווי החותכים האלה כלולה מחשבתו של יעקב כהן על הגלות, שהונחה ביסוד שירתו הלאומית הנמרצת, שהוא גם הרעיון היסודי של ביאליק בשירתו המעוררת-הלוהטת. נציין כאן אחד משירי זעמו הביאלקאיים של כהן — "הנה הם יוצאים הנחשים"; השיר הזה מספר על הנחשים הזוחלים ממאורתם השחורה באפילת הלילה, ואורבים לבעלי-חיים נדבקים בהם ושולחים בהם את ארסם. הנשר מביט ורואה מגובהי מעופו, וליבו נסער. המשורר מנחם את הנשר ומעודדו: "ואתה, בן-נשר, אל יחם לבבך למראה הקלוקל — / הרומה!" והוא ממשיך לדבר על לב הנשר, לבל ישים לב אל הנחשים — "הלילה יעבור, השחר יגיע ותקדם אותו בשמחת גאולה ודרור". — יש בשיר הזה, "הנה הם יוצאים הנחשים", משירו של ביאליק "דבר": "הנה הם הולכים הנבלים, הנה הם באים / — ונפשם אל הריסות מזבחך ישאו / — וכי ימצאו במכיתתן את לבבך השרוף, / לכלביהם ישליכו אותו". — "הנחשים", שבשירו של כהן, הריהם אותם הנבלים", שבשירו של ביאליק, שונאי-נפשו, שונאי תחיתנו הלאומית. יעקב כהן מנחם את הנשר, את ביאליק, משורר הגאולה, לבל יפול ברוחו — הלילה יעבור, הנחשים ייעלמו בחוריהם, והוא עוד יחזה באור הגאולה. אל יאוש!

ועוד שיר של יעקב כהן, והוא כולו יאוש — "ציפור מתה עלי": "ציפור מתה עלי, ציפור קטנה, חביבה / ואיככה לא אבכנה? / בגן-עורי המלבלב (ביטוי רומז, שאין זו "ציפור" סתם. — ח. א.) תחת דובדבן שקט / אכרה קבר

לה ואקברנה. / — היתה ציפור חביבה, נוצת-קסם, עין-פנינה / וקול נגינה לה צעירה וצלולה. / בוקר-בוקר עם חמה העירתני בשירה / והתנבאה על גאולה, על גאולה. / — אז אמרתי: עוד מעט והתפרצה הרינה / עם הגאולה, בכל עוזה ושאתה, / ירעד יותר יותץ האוויר לגאון תרועת ציפורי — / והנה מתה עלי, הנה מתה" — הציפור המתה הזאת של יעקב כהן הריהי ציפורו של ביאליק ב"אל הציפור". ציפורו של ביאליק, שהביאה את בשורת הגאולה — מתה. התאריך של השיר הזה הוא: אדר, תרס"ח — שנת משבר ושפל בספרות העברית ובתנועה הציונית גם יחד, ימי יאוש במחנה העברי-הלאומי. ביאליק נתן ביטוי להלך-נפשו אז בשירו המר "ערבית": "ובפאתי המערב כעין גלמים על גלמים, / שוב נערמו העבים / — ועוד אחת אראה: חיפשתי פרוטתכם. / ויאבד דיגרי, / ואשמדי עומד מאחורי ושחק / השחק האכזרי" — יעקב כהן כתב את שירו זה כשלושה חודשים אחרי פירסום "ערבית" של ביאליק ב"השילוח".

כהן הבלית את הקירבה שבינו ובין ביאליק, הן בנושאי יצירתו והן בצורתה: ביאליק נתן מכוחו לשירה העממית, אף יעקב כהן כך. ואופייני הוא גם הפרט הזה: נדמה, שאין עוד משוררים בשירה העברית, שבסוף ספרי שיריהם נמצא מדור "חרוזים לעת-מצוא" של הקדשות על ספרים וכדומה — מדור כזה נוסף לספר שיריו של ביאליק, ומדור כזה הוסיף יעקב כהן בעצמו לספר שיריו האחרון, אכן, זו היתה יותר מהשפעה — זו היתה הליכה מדעת ובעקביות בעיקבותיו של ביאליק.

כהן מסיים את שירי הזעם שלו "משא-דור" בתפילה, שאלוהים יגאל את שירת-נפשו מענייני הכלל ויזכה לשיר את שיר היחיד שלו — הן כזו היתה תפילת-ליבו ונפשו של ביאליק, ה"תפילה האחת שהתפלל כל חייו", שיוזכהו אלוהים לשיר את שירת נפשו בלבד. תפילתו של כהן נשמעה ונתקיימה במידה מרובה — הוא האריך ימים והספיק לתת ביטוי לנפשו במקצועות שיר ונושאי שיר רבים ושונים — על הטבע, על החיים ועל עצמו. יצירתו הכללית בשיריו ובמחזותיו היא מרובת הכמות ועולה אמנם בכמותה על שירתו הלאומית, אולם הוא רכש את לב העם ונשאר בהכרת העם כמשורר העם, כחווה העם, כאח לביאליק, כפי שראה את עצמו. "חזק ואמץ, אחי הגדול!" — כך כתב באחד ממכתביו אל ביאליק: "הכפות לך, יעקב כהן" — כך חתם מכתב אל ביאליק. כך ראה את עצמו בייחסו לביאליק וכך ישאר בתולדות תחייתנו הלאומית ובתולדות שירתנו החדשה.

ה נ ח ש

מאת אלמוני

השמש התכופה על ההרים בשעה מוקדמת, בשש. הקיץ הודקן ואיך נפלו הימים. החנות, שהיתה מכולת וגלנטריה ובית קפה ומרוח גם יחד ושנמצאה בבית ערבי ישן בשכונה על גבולה המזרחי של ירושלים, פנתה למערב. השמש השוקעת האירה את החנות כולה בפעם הראשונה ביום ההוא כמלכה זקנה שמברכת עני זקן בלילה טוב. גם ארבע הכיפות של התקרה הוארו. פרפר לילה שעמד למעלה בשקט, פירכס וסיד כחול וישן נשר תחת כנפיו. דבורים מאחרות צעקו בהתאמצות על הענבים המבוקעים. זבובים מצצו אור בנשימות אחרונות. ושלוש הזקנים, דאוד ומשולם ומואיז החנווני ישבו על שרפרפי עץ נמוכים קלועי קש בפתח והיו מסתכלים החוצה, אל הכביש ואל תחנת הרכבת בעמק מאחרי הכביש ואל הגבעות המטפסות הלאה מזה אל השמש השוקעת. על הכביש היו מטיילים נערים ונערות בחבורות, ואמהות עם ילדיהן, וגברים נודפי ריח סבון גס. בשכונה ההיא היו מתרחצים בגיגיות כביסה. גם בניהם ונכדיהם של הזקנים היו עוברים על הכביש עם האחרים, והם לא נעו ולא זעו. לפעמים היו דאוד ומשולם מציצים אל הכוסיות שעמדו לרגליהם, שבתחתיותיהן הבריקו טיפות מעטות של עראק. את מרבית המשקה שתו בבוקר ואת השארית הותירו כדי שיוכלו לשבת בהרווחה אצל מואיז, להסתכל, לשתוק ולשמוע איך הראדיו הישן בתיבת העץ, שעמד על מדף בכותל הפנימי בין בקבוקי שמן ועראק, משמיע מנגינות ערביות.

השמש שקעה לגמרי. ואז, יחד עם נשים שבאו לנבור בעגבניות ועם גברים שלגמו עראק, נכנס לחנות צעיר בגופית עבודה אפורה ומוזהמת וביקש בקבוק בירה לבנה. מואיז, שהיה קרח ועיניו אדומות ריסים ועצומות למחצה כאילו הוא ישן תמיד, קם לשרת אותו בזריזות של סכין חד, וחזר לשבת. הצעיר שתה מפי הבקבוק, נכנס בלא נטילת רשות אל עומק החנות, סובב את כפתור הרדיו, העבירו לגלי "קול ישראל", רוקן את הבקבוק, והסתלק. קול החל מדבר עברית. הזקנים התעצלו לקום ולסובב את הכפתור חזרה למקומו הנכון. כאשר שודרו החדשות בשעה שבע הם היו מקשיבים למחצה. בשעה שבע ועשרה, הגיע תור ההודעות, והקריין הכריז:

"המחלקה הוואולוגית של האוניברסיטה העברית בירושלים זקוקה לנחשים ארסיים מסוג הצפע לצרכי מחקר. המחלקה תשלם עשר ל"י בעד כל צפע חי". הזקנים רעשו ורחשו פתאום כעלים יבשים, שהרוח נושבת בהם ומביאה להם עדנה מדומית. החלו מהמים ואומרים, מה פתאום, איזה פלא, לשלם בשביל נחש, עשר לירות בשביל נחש, עשר, יא אֵללה מברוך. מואיז, איש מעשה, קם מתוך

ההמיה, הדליק את פנס הלוקס ותלה אותו על אונקל מעל דוכן הקופה, העלה מן המגירה את מחברת החובות, שהיתה אפורה מרוב שימוש כמו עשן, פתח אותה והביט לנקודה אחת בתוכה ואמר:

”צריך להגיד לו, להגיד לדנותו, זאתי העבודה בשבילו, לתפוס נחשים.”
דאוד ומשולם השפילו ראשיהם ושתקו.

חצי שעה עברה והם עוד שתקו. רוח צוננת של ים רחוק החלה נושבת והיה בה ריח של קוצים שנשרפו ביום החם באחד המקומות בהרי יהודה. אורות גדלקו בכל הבתים שעל קו הפסגות המפותל במערב והאופק דמה לנחש מנומר. אז החל דאוד להתנשם בחזקה. הוא היה עב בשר ואדמוני ועל לחיו מימין בועה גדולה. דומה זו צמחה משום שעורו לא יכול להכיל כל כך הרבה. הוא התנשם בקולניות, ולפתע נהיו הנשימות לדברים. הוא החל לספר על דניאל, שכולם קראו לו דנותו, ועל הנחשים. התיו רוק בדברו והיה מתרגש, כאילו לא סיפר את המעשה מאה פעמים וכאילו לא עברו מאז חמישים שנה. וכך אמר:

”אני בעיני שלי ראיתי את זה. דנותו היה בן תשע, חולה, חשבו ימות. והנה בא הדרוויש הקדוש מהמדבר, מהסהרה. את כל החולים היו הדרוויש מרפא, ואומרים שהיה יהודי פעם ואולי גם עכשיו יהודי שמתחפש לערבי. והוא נסגר עם דנותו בחדר, ודנותו נהיה חי ובריא. והדרוויש עוד נשאר אצלנו בעיר, ובלילות הוא יושב באוהל שלו ומנגן לנחשים והם רוקדים באוויר, לא בשביל כסף, רק בשביל התענוג שלו. וכל הילדים הקטנים וגם אנחנו הבחורים סוגרים עליו ומסתכלים. ודנותו בא כן גם ומפחד יותר מכולם ועומד הכי רחוק, אולי למה שהיה קרוב קודם למלאך המוות. אז הקדוש זוכר מי הוא ואיך ריפא אותו ואומר לו לילה אחד, תעל דנותו תעל. אז דנותו בא אליו והוא הכי קרוב מהילדים והכי מפחד. והקדוש אומר לו, בוא יותר קרוב דנותו. כולם ראו שהיה אוהב אותו קשה. אז דנותו רוצה לברוח ובא יותר קרוב. והקדוש אומר לו, דנותו, עוד יותר קרוב. ודנותו רועד ובא. והוא בוכה. והקדוש אומר לו, לא תבכה. והוא לא בוכה. והקדוש אומר לו, אתה הכי מפחד מהנחשים אבל אם אתה רוצה נעשה לך ברית עם הנחש שהוא לא ינשוך אותך אף פעם ולא יזיק. אז דנותו צועק בכל החיים שלו, לא רוצה, ומהפה שלו יוצא, כן רוצה. והקדוש מוציא מתחת המעיל שלו, מעל יד הלב, נחש קטן ויפה כסף וזהב של בצלאל ואומר לדנותו, תן את היד שלך. אז דנותו נותן, אז הקדוש אומר, לא אבל תתן את היד ימין שלך. ודנותו נחנק ונותן את היד ימין שלו. והקדוש מביא את הראש של הנחש אל היד, והנחש קופץ למטה כמו נופל להתפלל ונושך את הבשר. והפה של דנותו נפתח לצעוק נורא ותיכף הקדוש צועק, לא תצעק, והוא לא צועק. והקדוש אומר לו, עכשיו תלך הביתה ותישן בשלווה למה יש ברית לנחש ולך, הוא לא ינשוך אותך אבל אתה לא תהרוג אותו ברגל”. נשתתק, אלא שנשימותיו היו צועקות מרוב פחד. ומשולם החל לכחכה. גופו היה קטן וראשו גדול וקנו גוון. על זקנו אמר פעם, שהזקן בשביל אלהים והגזיזה בשביל היופי של הזמנים. בשל הזקן היו בוחרים בו לעבור לפעמים לפני התיבה בבית הכנסת הקטן של השכונה. הוא היה בן ששים.

חברו הטוב של דאוד, צעיר ממנו כמה שנים, והוא מן העיר הקטנה של דנותו באלג'יר על גבול המדבר. גם הוא היה במקום המעשה עם הנחש, ואולי היה בטוח שהיה שם משום ששמע את סיפור המעשה פעמים רבות יותר מכל פרשת שבוע בתורה. כחכח עוד פעם וטילטל את ראשו למעלה ולצדדים ואמר:

«כן, אלה הדברים והברית הזו להיות אח לנחשים, לא תשופ». קולו היה גבוה מאוד ונשמע כקירקור תרנגולת, והוא עצר וכיחכח עוד פעם וחזר ופתח בקול נמוך וערב. והברית הזו להיות אח לנחשים, לא תשופנו ראש והוא לא ישופך עקב, הרבה קושי היה בפנים הברית הזו, ואני זוכר, איך הוא היה בן עשרים ועוד מעט ישא לאשה את מלכה, הבת של יעקוב דאוד הגבאי, שהיה אוהב אותה. והנה צרה באה, וימצאו נחש ליד תינוק של רחל אבוהרוש, והתינוק משחק אתו לא ידע בין טוב לרע. ויקראו לדנותו מהר, מהר. והוא בא ושלח ידו אצל הצוואר של הנחש, מהר כמו שוחט בחלף ורך יותר משמן זית, והוא תפס אותו בשקט כמו נוצה והרים אותו לאוויר והנחש מפרפר פרפר. וכולם צעקו, הרוג את הרשע, והוא לקח אותו החוצה וישלה אותו לחופשי לדרך. ובאותו יום ואיש אחד הלך בדרך ונשך אותו נחש ומת, ואמרו, זה הנחש שדנותו שלח לחופשי. היה כעס גדול במסתרים, אפילו שאיש לא אמר כלום לדנותו מהפחד של הקדושה שאולי יש בו. ויעקוב דאוד ביטל את החתונה בכל מיני תירוצים. ודנותו נותר לבדו בעולם, כאילו אות קין על מצחו. בן שלושים עוד לא היתה לו אשה, ולחברים שלו כבר בנים, והוא היפה מכולם. וכשפעם באו רבנים לעיר שלנו הלך אליהם לשאול, נכנס, סגרו את החלונות ורק השמש שלנו שמע קצת מן החרכים איך אחד צועק, חטא לאלוהים שהנחש הוא השטן ואיך אחד צועק, ימות המשיח. ודנותו נכתש באמצע ויצא משם רק עם בלבול ראש. כאן נצטרד קולו של משולם ופסק.

הוא הרים את הכוסית שלו מהרצפה, הפך אותה מעל הלשון ששירבב החוצה, והטיפות התגלגלו עליה. דאוד החרה אחריו והרים את הכוסית שלו בתנופה. שני זבובים היו צפים בשלולית הקטנה שבעומק. הוא זעק, יחרב ביתכום. משולם, שרווה קצת, המשיך: «אחרי ביקור הרבנים עזב דנותו את העיר, ואמרו שעזב כדי למצוא את הדרוויש שיתיר את הנדר והברית. והדרוויש כבר היה מת. והוא חזר אחרי שתי שנים עם אשה מעיר אחרת, שלא ידעה בהתחלה כלום על הנחשים ולא פחדה. והוא היה צורך זהב וכסף, ומתפרנס לא הרבה כי עובד לאט ודק ויפה ולא יכול למלא את כל הבקשות. והרבה היו מבקשים אותו. והיה סיבה לדבר, שהיו אומרים, לא יודעים אם דנותו ימות בכלל ורק כשיגיע למאה ועשרים ישלח אלהים שליח מיוחד כדי לקחתו מן האדמה, משום זו הסיבה היו גם זקנות בעיר שלנו קונות אצלו ומתכסות בעדיים כילדות קטנות להאריך ימים».

ודאוד יקרא בקול ניחר וזועם:

«אבל דנותו היה שונא את הנחשים כל הזמן, היה משוגע להרוג אותם. ופעם אחת הוא יוצא פתאים להרים ונעלם שלושה ימים וחזר והיד שמאל שלו שופכת דם. אז כולם צועקים, נחש נושך את דנותו, וזה לא נכון, וערבי אחד בא

מן המדבר ומספר שרואה מראש הר איך דנותו הולך אל נחש ותופס אותו ביד שמאל שלו בצוואר ולוקח אבן ביד ימין שלו ורוצה לשבור לו את הראש, ואיך פתאום הוא לא יכול והוא מכה עם האבן על היד שלו בכל הכוח וזורק את הנחש לרוץ. וזה לא בטעות הוא מכה על היד, וזה מפני שהוא רוצה להרוג את היצר שלו שרוצה להרוג את הנחש. ולא רק זה. ותמיד הוא מסתובב בשדות ובהרים בשביל לדעת איפה יש נחשים מתחת הסלעים וגם בירושלים הוא הולך סביב, סביב. והוא מספר לי פעם למה הוא מוכרח לדעת איפה הנחשים. ובברית מילה של הילד של הבן שלי יצחוקה הוא שותה הרבה מאוד ושיכור ומספר לי שביליות הוא חולם איך הוא הורג את כל הנחשים שהוא יודע איפה הם, וזאת תהיה השמחה הכי גדולה שלו. והוא חולם גם שאם הוא לא הורג אותם מתי שהוא חי או הוא חוזר אחרי שהוא מת והורג". ודאוד השתק ביגיעה גמורה.

מואיז קם, פסע בתוקף אל מאחורי הדוכן, הביט עוד פעם במחברת החובות

ואמר :

"כל נחש שהוא נותן לו ללכת חי עכשיו כמו זורק עשר לירות לזבל".

"עשר, עשר" נהמו יחד דאוד ומשולם והביטו זה אל זה, ועיניהם הלחות

הבריקו אלה בתוך אלה כמטבעות בתוך מטבעות.

הם היו עניים מרודים, סמוכים על שולחן בניהם ויוצאים אחת לשבוע לסקול אבנים בהרים בשכר חמש לירות ליום בשביל לשלם בעד העראק שהם שותים אצל מואיז. כעבור רגע הם השפילו את מבטיהם כמבווישים. מואיז בא גם כן מאלג'יר, אבל מעיר גדולה על שפת הים, ולא היתה בו יראה מספקת מפני מעשה הברית. ומשולם אמר בשקט, כשלעצמו :

"והברית ? מה יהיה על הברית ? הסכנה מה ?"

קרחתו של מואיז הבהיקה מתחת לפנס הכחול, עיניו עצומות למחצה

וחוריהן שחורים, אמר בקול אטי ודק כמתנבא משנתו :

"דנותו חייב לי ששים ושבע לירות כסף טוב, כתוב במחברת, או שיעבוד

כמו כל בן אדם ושיהיה כמו כל בן אדם שאין לו חוזה עם נחשים, ושיתפוס אותם וירוויח מהם מפני שצריך להרוויח מכל דבר ומכל עפר איפה שאפשר, ושיהיה יכול למות מהם כמו כל בן אדם ושיחזיר את החוב. עוד מעט יבוא לפה לקנות ולשתות את העראק שהוא גונב מהבן שלו".

"פחד יא אבא, פחד, פחד יצחק", מלמל דאוד.

דנותו בא בשעה תשע, ואת צלליתו הדקה ראו מרחוק. הוא היה זקוף, וכשהיה עומד, דומה, שארבע רוחות נושבות בו מעברים ומחזיקות אותו, וכשהיה הולך היתה רוח אחת נושבת קצת יותר חזק מגבו ושלוש הרוחות האחרות מוסיפות לתמוך בו בשווה מצדדים שלא יתכופף לשום צד. הוא קרב אל האור הכחול. פניו דקים וחיוורים כצרופים בחוטי כסף, שפתיו קפוצות כמרושעות, ובעיניו אור של צפיה מעונה כשל מי שאוהב בסוד משהו שמעבר לים. היה לבוש מכנסי תכלת וחולצה לבנה מפוספסת בשחור ועל המכנסים טלאים ובשרוול החולצה קרע, והכל נקי בכביסה גסה, ואצבעות ידיו גוזזות צפרניים. כאשר בא לישראל ולירושלים

ראשו של דנותו הורם כמו בעל כרחו בגאווה מעלה, מעלה ואחר כך
נתיישר הראש ואמר בקול שקט:

„הורגים אותם שם בניברסיטו ואני לא יכול וזה הכל“.

„שישים ושבע לירות אתה חייב לי, אז זה שבעה נחשים פחות זנב של אחד.
אמר מואיז, „זה כלום בשבילך למה יש לך הידים הטובות מהזמן שהיית ילד
ועשית ברית, למה אתה יודע את כל המקומות של הנחשים איפה שהם מתחבאים.
והם לא יעשו לך שום רע מפני שאין להם שכל, ואתה תתפוס ערימות של נחשים,
ארגזים של תנובה מלאים, ויהיה לך באנק. ותקנה כל יום בשר ויין ותשפוך עראק
וכל יום חול תעשה שבת. והבן שלך יסתום את הפה שלו וישכב על הארץ לרגלים
שלך כמו שצריך מפני שהכסף זה הדין והכבוד ואתה תהיה מלך ותעשה את
החיים“.

„לא צריך שום דבר“, אמר דנותו בעייפות ופנה ללכת.

„חכה, קח עכשיו את העראק שלך, אבל זה פעם אחרונה, ותחשוב חזק“.

מואיז מזג ודנותו שתה, מואיז תקע בידיו את המצרכים ודנותו נטלם ויצא כמו
שעמסוהו ובעטו באתוריו. כשהסתלק עמדו משולם ודאוד משרפרפיהם והלכו גם
הם בלי לאמר דבר. מואיז כיבה את האור ונעל את החנות, אף שתמיד היה סוגר
בחצות, כאילו לא המסחר היה חשוב בעיניו אלא משהו אחר.

למחרת בבוקר דיברו זקנים ונשים בשכונה על מה שקרה אצל מואיז,
בצהריים סיפרו הילדים אגדות. אחרי הצהריים יצא דנותו לטייל בסימטאות וכולם,
נשים וזקנים וילדים וגברים שחזרו מהעבודה, היו לוחשים אחריו נחש, נחש, נחש
והיה רעש של אש שורפת קוצים. דנותו חזר לביתו שבקצה השכונה, על המורד
המזרחי של הגבעה הפונה אל חומת ירושלים העתיקה שמעבר לגבול, בנין ישן
של חדר אחד, שהגשמים והרוח שטפו מתוכו את הטיח, ואבניו הגדולות נותרו
עירומות ומצטופפות כחבורת זקנות נפחדות. ילדיו היו מכינים את שעוריהם
על שולחן של עץ גס שעמד בתווך ועל המיטות שהקיפו את החדר סביב, סביב.
כשנכנס, נשתתקו ועפרונותיהם עמדו. עוד לפני כן שמעו סיפורי אגדה מעורפלים
על אביהם ועל הנחשים. ביום הזה צעקו כל רחובות השכונה את שם אביהם,
וילדי השכן אמרו עליו שהוא נחש שהתחפש לבן אדם. עכשיו עמד בפתח והם
היו מסתכלים בו נפחדים כשואלים, אם לאבינו ענין עם נחשים ואולי יותר מזה,
מה אנחנו? ודנותו פסע אל תוך החדר וקרב אל בן זקונו, שישב אצל השולחן
ופניו חיוורים מפני כל הבנים. שריר לא זע בפניו של דנותו וידו הארוכה והמר
גויידת סטרה במכה חדשה ויבשה על מלוא פני בנו, מן המצח עד הסנטר. מה יש?
צעק, פני הילד אדמו ושבו וחזרו והוא רכן על מחברותיו ועפרונו חרק גורא.
מיד נשמעו חריקות עפרונותיהם כולם. דנותו עלה וישב על אדן החלון הרחב,
העשוי מרצפות אבן, שהיה פונה אל המזרח. מבעד סרגי הברזל של החלון היה
רואה את החומה הדרומית, ואת צלע גיא בן הנום המטפסת אל רגליה, ואדמת

הצלע אפורה ואין עליה שום צמח כאילו היא נשרפת תמיד. אור אפור עלה על פניו כשהיה מביט, כאילו היה בבואה לאפר השרוף. בשעה שש, השמש נטתה מאוד למערב, האפירו פניו של דנותו לגמרי וקול צעדי בנו בכורו יצחק נשמעו בשביל כצעדי סוס בלגי עיף. מאיזו החנווני עיכב את יצחק בדרכו חזרה מן העבודה ודיבר עמו. והוא הגיע הביתה באיחור של שעה. נכנס אל החדר בצעד כבד כנופל ועמד והביט בחלון, שגבו של אביו וערפו היו מכסים את מחציתו התחתונה. דנותו לא הסב את פניו. יצחק הפיל ברעש גדול את גופו על המיטה שלו, בבגדיו המלוכלכים בסיד ובנעליו המסומרות. גופו החזק והמעובה היה שרוע אפרקדן על המיטה, מאומץ וחסר מנוחה. מדי פעם היו שרירי רגליו נקפצים בלא תכלית. ידיו היו מכסות על עיניו כאילו אין עפעפיו לבד יכולים לכסות על עיניו.

לאה, אשתו של דנותו נכנסה לחדר מן המטבח שבקיתון הפחים הצמוד לבית. יחפה היתה, רגליה מסורבלות, ירכיה רחבות וכתפיה צרות, דמות משולש לראשה ולעור פניה הקשה גוון של טיח על אבן, ומצחה הצר, בין גלי שיער סמיך עשוי פסים שחורים ולבנים, נדחק לגובה ומתחדד כמו בהשתוקקות מעונה אל משהו שלמעלה ממנה. נשאה בידיה קערת פח עמוקה עם חצילים בעגבניות ומחצית הככר לחם שחור, והעמידה את אלה על השולחן ליד מחברות הילד. רסיסי מיץ עגבניות ניתזו על המחברות, והילד נגב בכף ידו ונשך את שפתו התחתונה. פנתה אל המיטה ואמרה ליצחק: את האוכל שלך, רק שרירי רגליו נקפצו. חזרה אל המטבח. היא שבה אל החדר בשעה שבע, כשנהיה חושך והילדים כבר סגרו את מחברותיהם והיו מצטנפים על מיטה אחת כנורים, והביאה עמה שתי מנורות נפט. תלתה את המנורות על מסמרים בקיר המזרחי משני צידי החלון והעלתה בהן אור. זבובים ערניים, שלא נרדמו תיכף עם בוא החשיכה, עפו אל זכוכיות המנורות, ניכזו וחזרו לישון פצועים. יתושים החלו מזומזמים. פתאום קפץ יצחק ממיטתו ועמד מול ערפו של אביו וצעק בהתרגשות, כאומר דבר נורא:

„שמונה שעות אני עובד כל יום, שובר את הגוף, ומקבל שש וחצי לירות על יום“. נשתתק כאילו סחטה הצעקה את כוחותיו, כמו היה דברו עסיס חייו. פניו האדומים נפחו וקול נשימה עז וחם ציפצף מפיו. כעבור רגע התנער ואמר: „כל הכסף הזה, כל הזמן, כל הדם שלי אני נותן לך, למשפחה ואני מה אני יעשה?“ פסק שוב ודומה היה למי שנושא משא כבד במעלה הר. דנותו לא זע ממקומו. ערפו הזקן, הטובל בשיער שיבה ואין בו כמעט קמטים, היה זקוף בנוחיות. השפיל יצחק את ראשו, ולחש חנוקות: „למה אתה לא מסתכל עלי יא אבא שלי?“ באיחור הפנה אליו דנותו את פניו בלבד והביט בו כמו שהביט קודם באדמה החרוכה שם במרחק. האישונים רצו בעיניו, אבל עיניו כולן היו חסרות מבע ואטומות כחומות עבות של עיר המסתירות מן הצרים את פחד הנצורים. ויצחק התחנן יותר, בעינים מושפלות מבושה: „כל הכסף שלי בשבילך למה אני הבן שלך, אבל איפה כסף בשביל אשה בשבילי, איפה הבנים שלי?“ וכאן נעשה

תקיף וקרא בקול רם ורועד של שופר: „בן עשרים וחמש אני, הגוף שלי מלא זרע, מתפוצץ צועק, ואני לא יכול לקחת אשה ובית. למה אתה לוקח כל הכסף, למה אתה לא רוצה לתפוס נחשים בעשר לירות נחש. יא אבא, עשר לירות נחש!“
 לאה, אשתו של דנותו, נכנסה לחדר בחיפזון. קרבה אל ערימת הילדים הרוחשת על המיטה בפניה, היכתה אחת פנימה בלא הבחנה וגערה בלחישתה. תצאו מהר. הם התגלגלו החוצה. ואז היא אמרה אל חלל האוויר בקול יבש:
 „רוצה אבא שלו ימות“.

„לכי!“ אמר קול שקט מן החלון.

היא יצאה. יצחק הסתובב אחריה. כבר סגרה את הדלת, והוא דיבר אל הדלת הסגורה במערב, שעה שאביו ישב בחלון הפתוח למזרח, והוא צעק: וגם אני יכול למות עשר פעמים ביום בבנינים בשביל שש לירות ביום. אתמול נפל אצלנו אחד מהגג, גם הוא שיהיה יכול בשביל עשר לירות ליום, כל אחד הזמן שלו למות, אני הזמן שלי שיהיה לי אשה, שיביא ילדים. והוא צעק בכל כוחו כמו חנקו אותו וזו צעקתו האחרונה: „מעכשיו לא נותן פה כלום, מעכשיו כל הכסף שלי — שלי“. ואז שמע יצחק צעדים מאחרי גבו, של נעלי התעמלות שקנה אביו בחנות לנצרכים, הולכים לאט. כמה שהיה כבד גוף, הסתובב אל אחוריו בקפיצה אחת. בין שתי המנורות התלויות בגובה עמד ראש אביו. ויצחק שידע איך אביו מכה פתאום בלי שום אזהרה ובלי שום התכוננות, איך היד סוטרת כמו לשון נחש עוקצת, הרים את שתי ידיו מעל פניו. שתי כפות הידים הסתירו את מנורות הנפט מעיניו, והוא הוסיף על זה ועצם את עיניו וצעק בלחישתה:

„אני יחזיר מכות. אני עשרים וחמש שנים“.

דנותו התקרב, כמעט נגע בגופו של בנו, עקף אותו בתנועת מים שקטים, יצא מהחדר, שתה מים מספל נחושת במטבח וחזר לשבת על אדן החלון. יצחק צנח על מיטה ופניו למטה. דומה, כל מה שעשה ודיבר מרגע ששכב על המיטה בראשו-נה עד עכשיו היה להתהפך משכיבה על הגב לשכיבה על הבטן.

אחר כך יצאה לאה לחנות של מואיו וחזרה עם סל ריק. שהוא סירב להקיף גם לה. העמידה בזעם את שארית החצילים לפני הילדים, וכשכילו ציוותה עליהם לעלות על מיטותיהם, שניים ושלושה במיטה. הם גרדמו במהרה. יצחק היה ישן בבגדיו על המיטה הלא מוצעת והיה גוחר כקודח וחזר וקודח חזר באוויר. לאה ציפתה לאישה, והוא ישב כל הלילה על אדן החלון ולא נשען על המשקוף.

כשעלה האור במזרח פקח דנותו את עיניו בלא שידע אם ישן אם לא. התר-חץ, הניח תפילין בחטיפה ויצא והסתלק מן השכונה. אשה אחת, קרובתה של שכנה שלהם, סיפרה שראתה אותו הולך בין הסלעים בבית צפפה ליד פסי הרכבת בדרום העיר. פועל בנין אחד, תושב השכונה, נשבע שראהו בהרים ליד בנין הדסה במערב. הוא חזר בשעות המוקדמות של אחר הצהריים. רק נעליו וקצות מכנסיו נתלכלכו בעפר ובסיד ובנסורת קוצים שרופים מיובש. בסמיטאות השכונה הלך לאט ולא הסתכל באנשים. אם נשמע קול רם של אשה או צפירת מכונת בכביש היה מסתכל באדמה, כאילו ממנה באים כל הקולות. הגיע הביתה, נכנס למיטבח

וציווה שישאירוהו לבד. נטל פרוסת לחם יבשה שנותרה וכוס מים. סעד בעמידה וניקה היטב את סנטרו מגודל זיפי הזקן מן הפירורים. אשתו הבינה את רצונו. מאוחר יותר הניחה שכנה רחמנית ככר לחם על סף הבית. הביאה לאה את הלחם אל דנותו, שישב על אדן החלון ושאלה אותו אם ירצה לאכול, לא אכלת כל היום — אמרה. והיא הסתלקה ממנו והשליכה את הלחם לפני הילדים, שבצעו אותו בידיים וטפפוהו.

יצחק חזר בשעה שמונה בלילה, וכשהלך על השביל בחוץ היה שר משהו ומקלל חליפות. באור הצהוב של מנורות הנפט היו פניו אדומים ועיניו לחות כאילו בכה קודם. גם היום הפיל את עצמו תיכף על המיטה. אחרי חצי שעה העמידה אמו על השולחן פרוסת לחם קטנה בצועה בידיים וכוס תה. הוא קם מן המיטה ואמר לה:

„זה בשבילכם, 'ני לא צריך כלום, 'ני אוכל או לא אוכל לבד". ואז ניגש אל ערפו של אביו וקרא בהתלהבות „'ני את הכסף שלי נתתי היום בבאנק".

ריח של עראק חריף פרץ מפי יצחק עם הצעקה. טיפס מעל גולגלתו של דנותו והגיע אל נחיריו. הביט דנותו סביב, חדר את מבטיו אל המזרחה, שלא הבין בראשונה מנין בא הריח והיה כחולם. ואז הבין וסוכב את פניו אל בנו, שהיה עומד עדיין מולו, והיה מתנשם בכוח ובבהלה אחרי אותה קריאה. נחיריו של דנותו התרחבו, גם פיו נפתח, ותענוג האיר את פניו. אילו יכול היה, ודאי היה מבקש מבנו שיוסיף ויתנשם ככה בבהלה מול פניו. ויצחק נחרד מהתגלות פני אביו וחזר ושכב על המיטה ופניו למטה.

חצי שעה אחרי כן עמד דנותו מול מואיז שמעבר לדוכן ושתק בעינים מושפלות, כילד שניצב מול קערת סוכריות ואינו צריך לאמר במלים מה רצונו. אזורי דקה ושתיים אמר מואיז, בלא חיוך ובלא התעללות.

„מה לעשות בשבילך?"

עיניו של דנותו הורמו ומואיז לא נע, שפתי דנותו רחשו ומואיז לא זע.

„רק לשתות קצת". אמר דנותו לבסוף.

„תשלם?"

„מה אתה עשיתי לי? מה אני עשית לך רע שככה? תן כמו כל הזמן, תן לשתות, אני עייף". אמר דנותו וראשו זקוף כאילו לא ביקש כלום.

„העיפרון לא רושם היום".

„תן, תן, תן לו, אני משלם!" צעק לפתע דאוד, והתפרץ משרפרפו ועמד אצל דנותו וידיו העבות והקצרות פרושות לצדדים.

„תשלם על היד מצלצל?" שאל מואיז, וכשהשפיל דאוד את ראשו וקילל, אמר מואיז „אז זהו, אז אין, אבל יש עבודה טובה בשבילך דנותו".

„רשע בן רשע" צרח דאוד כשיצא דנותו.

„לא הכסף איכפת, טפו עליו, שיעבוד אני רוצה, שיהיה כמו אתה ומשולם ואני, שלא יזרוק זהב לזבל. ילה, אני סוגר את החנות. אתמול בלילה באו לי כאבים בלב ודפיקות פטיש על מסמר". ומואיז כבה את פנס הלוקס.

„משבוע הבא ני לוקח שניים ימים עבודת דחק“ אמר דאוד בחושך
 „יום אחד בשביל לשחות, ואחד בשביל לאסוף לקבורה יפה“.

דנותו ישב גם בלילה הזה אל אדן החלון. אחרי חצות, לאה הערה ידעה מה
 השעה על פי צילצולי הפעמונים מן העיר העתיקה, נתכווץ גופו ורגליו נתכפלו
 אל בטנו והוא צנח ושכב על צידו על האדן הצר. והיא שמעה איך הוא נחבט
 אחר כך מדי פעם בראשו וברגליו המכווצים אל סיפי החלון כעובר עצבני המבקש
 לצאת לאוויר העולם ולעמוד זקוף.

בבוקר, זה היה יום חמישי בשבוע, הלך להתפלל בבית הכנסת. כל הבתים
 בשכונה, נטושים ועתיקי ימים ובהם גם בנינים גדולים ומפוארים, נתפסו למגורים
 ואת ספר התורה הישן שהביאו מאלגיר הכניסו לצריף עץ חדש שהוקם ליד צריפי
 לשכת הסעד וקופת חולים. רק השבורים בין הזקנים היו באים להתפלל בבית
 הכנסת בימות החול, ומשולם היה בא לשם בשביל לשיר. דנותו התפלל כמטומטם,
 לפעמים היה ממשך וקורא בקול אחרי שמשולם החזן סיים את פרקו ולפעמים
 היה משתתק. רצועת התפילין היתה כרוכה על פרק ידו בכוח עד להכאיב, וכשהי
 סירה היו חריצים חקוקים בכשרו.

כשחזר הביתה מצא את אשתו עומדת במטבח ליד פרימוס כבוי וסירים
 ריקים. עמד אצלה רגע. אמרה לו והביטה בסירים :

„לא תלך לשדה ולא תתפוס כלום בשבילהם, כלום, תהרוג את יצחק ולא
 תלך, נמות כולם ולא תתפוס אותם“. והיא פולה לעברו בגניבה.
 „אני צמא“. אמר.

„תה נעשה“, אמרה לו אפילו שידעה למה שהוא מתכוון ואולי משום
 שידעה.

„לא, לא! לא זה. 'ני צמא נורא 'ני צמא, צמא, צמא, למות“.

וכעבור שלוש שעות הוא יצא בחפזה מן הבית.

בחוף היה שרב לוחט. רוח לא נשבה. עפר הסימטאות וגדרות האבנים
 היו יוקדים חום כסימטאות של שמש. דנותו הגיע אל הכביש הראשי בין רגע,
 עמד והביט ממרחק בחנות של מואיז, הפך פניו והתרחק משם בכביש, חזר על
 עקביו והתקרב, נכנס פתאום אל הסימטאות כנבהל אל מחילות בעפר, יצא מהן
 אל הכביש וטייל לאט, לאט אל החנות, איפה שמואיז ודאוד ומשולם היו יושבים
 בפתח האפלולי והמוצל על שרפרפים. קרב אליהם, כופף את ראשו בתנועה
 קלה ואמר בבידור, שלום, מה שלא היה אומר אף פעם. מואיז קפץ אל מאחורי
 הדוכן בלא שנתבקש. דנותו שלח אחריו צעד פראי ומיד עצר, חיך וישב על יד
 דאוד ומשולם. הם שלחו מבט של לגלוג אל מואיז והחלו מדברים עם דנותו.

חצי שעה היה דנותו שומע מה שדאוד ומשולם מדברים ולפעמים היה
 אומר גם כן דברים סתם בקול שהיה רועד דק, דק כמו הקוצים היבשים הנשברים
 בחום בחוף בלי רוח ונופלים במאונך סמוך לאיפה שהטילו קודם את צלליהם.
 מואיז היה מסדר בפנים החנות בקבוקי משקה על המדפים ברעש. ודנותו הביט
 החוצה, אל העמק הצהוב ואחורה לא היפנה את פניו. והשלווה שעל פניו היתה

כדממת האוויר הלוהט בחוץ, השורף את עצמו בשקט והולך ונחנק. פתאום פסק שאון הבקבוקים מאחור ומואיז בא ועמד מעל דנתו וקרא בקול חד, "תביט, תביט, סוף הקיץ, הקיץ הולך, ועוד מעט לא יהיו נחשים ולא יהיה רווח, וכל העסק ימות, תביט!"

"תביא כוס, עראק, גדולה, תביא, די! די!" צעק דנתו מתוך פניו החיוורים, וצעקתו היתה כמו הד שחיכה לקול שיקרא לו.

"אתה תתפוס?" לחש מואיז בקדחת, ופניו דלוקי תאוה.

"אתה תביא לשתות!" קרא דנתו.

מואיז סובב פניו והביט אל עומק החנות, ראשו הקרח והחד היה רועד כאילו חשב בכל כוחו והוא חזר אל מואיז ועיניו היו מבריקות ספק בערמומיות של סוחר, ספק בלהט של צייד, ואמר:

"כוס לא נותן, אבל בקבוק שלם אני נותן, רק בסיטונות, על החשבון, שיהיה שמח לכולם, שיהיה שמח לך עד הסוף. הה? הה? הה?" דחק.

דנתו תקע את אגודלו בין שיניו, נשך, מלמל אי, אי, הוציא את האגודל הרטוב, הביט בו בעינים מכוסות עפעפיים עד שלושת רבעי מידתו, וכשנשרה ידו למטה וכשהורמו עפעפיו היו בעיניו מבע צלול ורחוק של מי שידוע הכל ואינו יודע כלום גם יחד, של מי שקופץ בועף מגג גבוה. הוא הניע בראשו קצת, קצת מלמעלה למטה, הן, ומואיז העמיד בקבוק עראק פתוח על השולחן, שעמד בין השרפרפים בצל שבפתח החנות, על שפת השמש.

"שורף, שורף", לחש דנתו אחר כך ולגם. מחצית השעה עברה, מחצית הבקבוק נתרוקנה, פניו לבנו ואפו נתאדם ונעשה לה, והוא הושיט את הכוסית שרוקן בסתמיות אל האוויר כמצפה שתמלא גשם.

"לבריאות! בשביל החיים! שישרוף טוב, ישרוף את הדרוויש, ישרוף את הברית, את הנחשים!" קרא מואיז ומילא את הכוסית, ודנתו הפך אותה אל פיו קצרות וחדות. "לאט, לאט תשתה, רבי", אמר משולם בניגון של זמירות, "תשתה לאט, לאט את היין, את היין של הקידוש ותשאיר משהו לכל עדת בני ישראל". ומזג לעצמו.

"ווי, ווי, הולך למות הבקבוק" — שאג דאוד ושפך משקה אל כוסיתו אפילו שעוד לא נתרוקנה ומצץ אותה, וילל "במעדר, בגרון, שש לירות תקבל ממנהל העבודה, קבר תחפור למנהל העבודה, תן עוד!" ושלח ידו למלא שוב.

"שקט, גנבים!" קרע מואיז את הבקבוק מידי דאוד בזריזות, כקלפן שחופן כסף אל חיקו ומזג לדנתו, שלא היה מרגיש איך כוסיתו מתמלאת כל פעם מחדש, וכששתה דנתו, אמר לו: "בן אדם שמח! הקבורה של הנחשים".

"עכשיו עפר למטה תחת הסוליות", לחש דנתו והביט החוצה אל האוויר הצהוב: "אחר כך יהיה הכל עפר מלמטה עד למעלה, הכל נחשים, הכל פחד".

"תעזוב זה! תשתה כמו כל אחד מפחד קצת מנחשים וחי עד מאה ועשרים". "מאה ועשרים?" אמר דנתו. לאט, לאט: "כל אחד מפחד אולי ינשוך אותו

נחש אולי, אבל דנותו מפחד שיהרוג נחש בכוונה, ואז ינשכו אותו כל הנחשים בטח. בטח".

והוא שתק במשך רבע שעה, וכולם רעשו. היה שותה את הכוסיות שהיו מתמלאות תיכף להתרוקנן כמו מעצמן, ואדמומית פשטה מאפו על כל פניו, לא בשטחים אלא בעורקים, ובין העורקים האדומים נותרו כתמים לבנים מהזמן הקודם. לפעמים היו גביניו מתכווצים, ומצחו מעל אפו היה מתקמט ומתבקע כמו עפר בסוף קיץ. אמר פתאום:

"תורידו, תורידו ממני, שלא ילך עם הראש לעפר, שלא". ואחר כך אמר: "עוד מעט אני עושה משתה, עוד מעט אני מת והורג אותם, עושה משתה". עד שנותרה בבקבוק כמות משקה לכוסית אחת בלבד. משולם הביט בה מרחוק והניע בראשו אי, אי וחלב את זקנקנו. דאוד הושיט ידו ומאיו חבט בה. ודנותו שלח כהרגלו כוסית ריקה אל האוויר והחזיק בה עד שהחלה היד רועדת מעלה ומטה כמי שקד וחוזר וקד. בשתי ידיו מחזיק מאיזי בבקבוק והוא זקוף, תחתיתו למטה ופיו למעלה, ובקרקעיתו מנצנץ נוזל אחרון, כמו בורג אחרון. לבסוף לחש דנותו בתחנונים אל האוויר, "הה? איפה זה?"

העור על פני מאיזי נמתח, עיניו ניצטמצמו ודומה, כל קמטי הפנים נאספו סביבן להתיעצות שלפני הקרב. אישוניו לבד הציצו מתוך המון הקמטים הרוחשים, ופניו נעשו קמציניים, כמו תאוה לחשבון סיכום רע לב שבדין, כמו פנים של מי שיאמר, 'עד עכשיו קיבלת ועכשיו תן בחזרה'. והוא לחש בפיו:

"קח שתה, דנותו, בן אמי, אח שלי, מה תעשה?"

ודנותו כוסה רטט מן הקול כמו זרו עליו נוצות, קם ועמד, הכוס נפלה מידו על שולחן העץ ולא נשברה, והוא הביט אל עיני מאיזי החדות כונבות נחשים ואמר בהתרככות, "לא צריך 'שתות עוד, אני הולך, אני מת, אני תופס כולהם, כולהם, ושוחט".

זקוף התנדנד מן החנות. דאוד בעט בשרפרף שישב עליו, הפכו וזנק אחרי דנותו. משולם התנועע כלולב קטן. מאיזי החל לסגור את תריס הברזל של החנות, וכשראה שדנותו פנה מן הכביש לסימטא, עזב את התריס במחצית דרכו ודידה אחריו כמו שהילדים רצים מבית הספר לראות שריפה בבית שלהם. דנותו היה הולך סמוך לגדרות האבן של הסימטאות, וצל לא היה גם שם. פעם אחת עלה על גדר ועמד ונשען עליה בפניו:

"תן לי, אני ידחוף את זה הצידה", קרא דאוד ולחץ על הגדר.

מאיזי היטה את שניהם לדרך הנכונה. הם יצאו מסבך הסימטאות מדרום-מזרח לשכונה. מורדות סלעיים נפלו משם, קוצים אפורים עליהם ועצים יבשים, שרידי בוסתנים שפרחו פעם, ובמוקד המורדות בתווך היתה גבעה ומעבר לה גדר התיל של הגבול, ומעבר לגדר משמאל חומת העיר העתיקה ובתווך כפר השילוח ומימין ההר הגדול של ארמון הנציב, ועל כל אלה שמעבר לגדר ממרחק מרחף אד בצבע כחול צרוב כמו ענן שמים שנשרף. עיניו של דנותו נעצמו כמעט לגמרי כשעמד מול החוף, השמש נוצצה מכל נקודת אוויר. לא השתהה והלך

אל תוך השדה, ושלושת הזקנים דימו אחריו ורעשו בנעלי סוליות העור שלהם על האבנים. עמד ופנה אחורה אליהם. לבוש במכנסים כחולים כהים מפוספסים, בחולצה לבנה, קשת צווארון מיועדת לקשירת עניבה וכפתוריה העליונים פרומים ומגלים את חזו הצר המגודל שיער שיבה מבריק מזיעה, פניו שסועים בצבעי אדום ולבן, עיניו הדלוקות מכוסות עפעפיים, נראה כמו אציל בדימוס שנוזק למרד. הביט בהם זר וקשה מכל שהביט בהם קודם, ודומה הרבה נשתנה מאז שיצאו מן החנות והסימטאות אל השדה. רק רגע פזל אליהם ואז מילמל „מה יש לכם פה? ילה! גם מואי, ילה!“ ונפנף בזרועותיו כטורד זבובים.

הם הסתלקו אחורה אל פתח הסימטא.

הוא היה לבדו. לאט, לאט ירד בשביל שהוביל באלכסון אל הערוץ הקטן שלרגלי הגבעה בתווך. שיכור כמו שהיה, היה דורך בין האבנים כלחישה מתוקה, ושקט מעליו. הם שם היו שומעים רק את זימזום הזבובים מאחור מעל השכונה ואת צעקת הצרעות לפנייהם בשדה, לאיפה שהיה הולך. סלע נקרה לו בדרך והוא עקף אותו ברוך ובעצללות. עדיין היו עיניו עצומות כמעט וכל הילוכו בשדה מנומנם כאילו היה הולך בתוך חלום שחלם הרבה פעמים, כל כך הרבה עד שנהיה אמת. שערותיו המדובבלות, דומה חבלים מן הגובה היו קשורים בהן והיו מחזיקים אותו תלוי וזקוף. „איך הולך באוויר! איש מתחית המתים!“ אמר משולם, מבושם באופן מהוגן, ונחיריו רעדו כאילו הריח בשמים.

כבר ירד וקרב אל הערוץ והנה סטה מהשביל ימינה ונכנס אל גוף ההר עצמו, אל הסלעים והקוצים. כאן חג באטיות עיגולים על המדרון, אולי רודף מקום שאינו יודעו, אולי נמלט ממקום ידוע, והשמש עמדה בגובה עליו והוא היה סובב בלא צל לידו ודומה, הוא גופו צל של משהו שחג במעגלים בינו ובין השמים. עד שעמד ליד ערימת אבנים והביט לעפר. ואז נרעד גופו וראשו קרטע סביב, סביב והיה מביט כל פעם לנקודה אחרת, ופניו נראים ממרחק כאבן מיוסרת שתלו אותה בגובה והיא מבקשת לנוח. גם אליהם הביט, שעמדו למעלה ולא כל כך רחוק, והם ראו את עיניו לחות ורועדות ונוצצות מן האור כשני גרות ששוויים גרוש בצהריים. החזיר פניו מן הסיבובים והביט למטה ורעד, ואחר כך רעד והתקרב אל העפר, לא בהשפלת גב ולא בכריעה, אלא בכיפוף ברכיים כמי שיורד לשיבה מזרחית. שלח את ידו לפנים וידו לא רעדה, כאילו יד ימינו לא נספגה בעראק. היד נכנסה אל האבנים ויצאה מן האבנים והיתה מחזיקה בין אגודל לאצבע צפע מפרפר על שפת ראשו, ואז היה שם צל על העפר, של הנחש שהיה מכרכר לפנים ולאחור ולגובה כמו מיתר מתוח שנקרע. דנותו עמד וגופו לא רעד עוד, ורק הנחש היה מתעוות ומשווע.

מואיזי דידה למטה ופח חלוד בידו. פני דנותו היו חיוורים בתכלית, ובמקומות שהיו בהם קודם עורקים אדומים היתה עכשיו צריבה לבנה. מואיזי הוריד את המכסה מן הפח והושיט את הפח לפנים. דנותו לא חש בו. ידו נתכווזה, אגודלו החלה לוחצת על צוואר הנחש לחנקו, ואנקות של גוסס היו צורחות מפי של דנותו.

„אל תחנוק, אל תחנוק!“ קרא מואיז, „זה הכסף, שים אותו פה! שים!“
 דנותו הביט בו כשואל מי הוא, ואז ברקו עיניו והוא ניפנף בנחש וקרא,
 „יא, יא, יא, אותך מואיז אני הורג ואין חוב יותר.“
 „יש לי יורשים“, זעק מואיז וקפץ לאחור „בנים יש לי ומשטרה, בן אדם
 אני רחם, רחם!“

ראשו של דנותו נפל, והוא הטיל את הנחש לתוך הפת, וכיסה במכסה ועל
 המכסה שם אבן כבדה.

דנותו הוסיף ושוטט כל הצהריים וכל אחרי הצהריים במדרונות של השכונה
 שלהם, ובבית צפפה והלאה מזה, והוא שיכור ולא רואה כלום ולא שומע, ורק
 כשהוא תופס נחש הוא נהיה כמו אבן עם קצת חיים. הזקנים הלכו אחריו כל
 הזמן, קצת גבוה ממנו, על הפיסגות. כל פעם שהיה תופס נחש ביד יציבה, וכשהיה
 תופס והנחש היה מפרפר היתה רעדת אפו הקבועה מתייצבת אם כן, היה מואיז
 רץ אליו עם פח ריק, את הפחים המלאים היה נער צעיר, שמואיז שלח לו,
 מעביר על אופניים אל מעבדת האוניברסיטה. ודנותו אסף ביום ההוא שבעה
 נחשים. חזרו עם רדת הלילה לשכונה, הם ראשונים והוא מודנב וגורר רגליו,
 והנער השליח נתן בידו של מואיז שבעים לירות פחות שלוש, שנטל כשכר טרחה.
 אמר מואיז לדנותו :

„הנה ששים ושבע לירות שאתה חייב לי, נגמר החוב. בעד הבקבוק מהבוקר
 ובעד העבודה שלי אתה לא צריך לשלם“, והוא תחב את הכסף לכיסו.

דנותו לא ידע מה מדברים אליו, הלך לביתו. בנו צעק אליו מן השער,
 שלום, והוא לא הרים את עיניו מן העפר. בבית הביט כל הזמן לצדדים, לזוויות
 שבין הקירות והרצפה, כאילו היה חוטא. אשתו הביטה בו נפחדת כמו בגד בה
 היום עם אשה אחרת. והוא הזיז את מיטתו מן הקיר ושכב ונרדם.

בבוקר, זה היה יום שישי, הגישה אשתו דייסת פתיתים טבולה בשמן.
 כילה והיא אמרה לו בקול יבש, כמו שאומרת אשה לבעלה המפרנס אותה כל
 השנים, „אין חוב יותר, אבל אין בשביל שבת.“

יצא להרים, דרומית מערבית מן העיר, והביא בעצמו פח עם שני נחשים
 למעבדה, ונתן עשרים לירות בידי אשתו.

כל השבוע הבא היה קם בבוקר, שוכח להתפלל ואוכל ברעבתנות, יוצא
 תיכף להרים וחוזר לפנות ערב עם נחש או שניים או שלושה, ואוכל שוב ונח
 קצת בעייפות ומפחד ונרדם. בין עשייה לעשייה לא היה לו שום פנאי. באמצע
 השבוע כבר העלה אותם הנחשים, שהכיר את מסתריהם מן הטיולים של הזמן
 הקודם. לקראת סוף השבוע היה צריך לחפש איפה מסתתרים הנחשים, ובשביל
 זה היה מכופף את גבו וכורע וזוחל.

ביום שישי יצא שוב אל המדרון המזרחי של שכונתו, אחרי שהקיף פעם
 אחת את כל העיר, בשביל לפתוח בהקפה חדשה. בגדיו היו מרובבים בעפר, שאשתו

מאה שנה ל"הצפירה"

מאת א. ר. מלאכי

(סוף) *

גם מניו־ארליאנס נתפרסם, בגליון ז', רשימה מעניינת — סיפור מעשה על נסיעת הכותב באנית־קיטור לניו־ארליאנס, ובדרך עמדה האניה בחוף "עיר קטנה אצל קאירא", והמלחים, והוא בתוכם, ירדו "לשוח מעט על היבשה ולהתענג ממחזה הליל", אבל פרצה מלחמה בין מלחי האניה ו"התושבים הפראים" ובקרב זה נפצע גם הכותב וכל עוד נפשו בו הובא לניו־ארליאנס ושם טיפלו בו היהודים באהבה רבה עד שהחלים. רשימה זו כתובה עברית ונשלחה במיוחד ל"הצפירה". הכותב גוסטאב מאקמאן, סופר ולינגוויסט, תייר והרפתקן, יליד ווארשה שבסוף שנות החמישים וראשית שנות הששים עשה באמריקה וישב זמן מה בסינסינאטי, וכאן גם עסק בספרות וכתב עברית ואידית, עד שיש לראותו כאחד מראשוני הסופרים העברים באמריקה. לרשימה זו הוסיף סלונימסקי הערה אופיינית זו: "הנוסע הזה ה' ג. מאקמאן, הוא יליד עירנו, ואנחנו ערבים בעד אמתות הדבר, כי בעינינו ראינו את מכתב עדת ישראל מעיר הגדולה היא (מספר יושביה מאתים אלף), עם חותם החברה המכונה בשם משמיע ישועה אשר תחת ידו, וגם מכתב תעודה מציר ממלכת רוסיא מאושר בחותמו, ונתנו להמקרה הזה מקום בתוך מכתבנו, למען יראו אחינו כי דגל עם ישורון גומלי חסדים בני רחמנים, הנהו לנס עמים גם מעבר לים"²⁵.

החדשות היו לקוחות מעתונים לועזיים ישראליים וכלליים, ושמותיהם צוינו בסוף כל ידיעה וידיעה. אולם במדור זה נכנסו גם הכתבות מקהילות ישראל

25. בראשית שנות התשעים היה מאקמאן זה לשיחה בעתונים וגם "הפסגה" של שור (שנה ד', גליון 21; ערה"ש תרנ"ג), כתב עליו יאפו" מפאריז: "מה"ע היו"ל בווארשא מודיעים על אודות אחד מאחינו הגר בווארשא והוא בלשן גדול בלשונות ושמו גוסטאב מאקמאן, המכהן בתור מתרגמן בבית המלון: "גרנד הוטל די אירופה", אשר בווארשא. האיש הזה תר כל ארבעה חלקי התבל: אירופה, אסיה, אפריקה ואמריקה, ויודע הוא לכתוב ולדבר בשמונה לשונות. בהיותו במבחר ימי עלומיו, כתב שירים בלשון הקודש, והעתיק שירי כתבי הקודש לשפות פולאנית וגרמנית. וגם כתב חוברת בשם: "תעלומות העולם הבא", וגם ספרי חזיונות: "יוסף במצרים", "יעקב ובניו", "ישראל במדבר", אשר נערכו על במת בית התיאטרון בווארשא וימצאו חן בעיני השומעים. בשנת 1862 שב ממסעו באמריקה והיה למורה שפות שונות בווארשא, ובשנת 1869 נתקבל למתרגמן בבית־המלון האירופאי. במשך כ"ג שנות כהונתו זאת, זכה מאקמאן לקבל פני אנשים גדולים וחשובים מארצות שונות" וכ"י וכו'.

(* ראה "בצרון", חשוון־כסלו, תשכ"ג (חוברת ב', כרך מ"ו)

ברוסיה ופולין, שנדפסו ברוב הגליונות בחתימת הסופרים או בכינוייהם, וידעו להסתגל לדרך "הצפירה" לכתוב בקצרה ובלי מליצות ולהרבות באינפורמציה.

החדשות הראו על ערות ותסיסה, והוכיחו גם שסלוניםסקי נחון בחוש עתונאי, בכל אופן לא נפל בזה מזילברמן ופין, עורכי "המגיד" ו"הכרמל", אולם עיקרה של "הצפירה" היה במדור המדעי שנקרא בשם "ידיעות העולם והטבע", אשר לשמו גם ייסד את העתון. בגליונות הראשונים הביא את מאמרו "הטלגרף", שבו הסביר וביאר את "כלל עיקרי הדברים אשר עליהם נוסד הטלגרף", ו"אשר כל קורא משכיל ימצא די חפץ לבבו בכיאר הענין הזה". נוסף להרצאתו הקלה נתן ציורים מהטלגרף ואופן עבודתו, מה שמשך את לב הקוראים ביותר והאיר את עיניהם. ומאמר זה בלבד הוציא מוניטין ל"הצפירה" ורבו החותמים עליה. יש לציין שסלוניםסקי עצמו ניסה לשכלל את הטלגרף ובשנת 1856 התקין אמצאה לשלוח ארבע טלגרמות בבת אחת והשתתף עמו באמצאה זו אהרן ברנשטיין שבאותו זמן המציא לשלוח שתי טלגרמות בבת אחת. הם לא הצליחו באמצאתם זו. כי סלוניםסקי התעקש ורצה שהטלגרמות יעברו מתחת למים, דבר בלתי אפשרי בימים ההם, וברנשטיין במכתביו לסלוניםסקי שהיו כתובים עברית, השתמש במליצה: "למה תשליך במצולות ים את המצאתך?"

בגליונות הראשונים נדפס גם מחקר היסטורי של חז"ס: "הורדוס הגדול מלך ישראל", בדבר זמן פטירתו לפי מנין חז"ל ויוסיפוס. מאמר זה איננו מחקר מדעי גרידא, כי"אם קינא בו חז"ס את כבוד חז"ל וההיסטוריון היהודי, אשר חכמי הנוצרים שחקרו בשאלה זו "והתרו להגיע אל האמת", ניסו לבטל את דברי חז"ל בענין זה ולבלי לסמוך עליהם ועל פלאביוס במחקריהם מטעם ששאלה זו היא "יתד אשר עליה תקועה חקירה אחרת הנוגעת לקורות דת הנוצרית". בהיות סלוניםסקי בשנת 1844 בברלין התווכח בענין זה עם התוכן אידלר, והוא "גזר אומר שאין לסמוך כלל על דעת חכמינו ז"ל, ותלה עליהם בוקי סריקי שלא ידעו פשר דבר גם בענינים הנוגעים לקורות עם ישראל, גם בסופר הנאמן וקדמון בבני עמנו הוא היוסיפון לרומיים, שלח פיו ולשונו שאין בפיו נכונה". ובמחקרו זה, שיסודו באותו וויכוח, הוכיח חז"ס "בראיות נכוחות", לפי חשבון תקופות וליקוי לבנה באותה עת, את צדקת חז"ל, באמרו: "ובאמת דברי היוסיפון ומגלת תענית הם שרירים וקיימים". הוא סתר את מסקנותיו של אידלר, והתקיף אותו קשות ובגאון יהודי הוכיח את חוסר דעתו ואי־הבנתו בתלמוד ובספרות ישראל, וחרץ עליו את המשפט: "וזה הוא אמנם דרך התוכן הנ"ל כל פעם כאשר סגר עליו הדרך לצאת מן לחץ המבוכות בדברים הנוגעים לחז"ל, כאשר כן ראיתי בספרו הנ"ל²⁶ בכיאריו על חשבון העיבור והקביעות ליהודים אשר מבלי הבין את הדברים ממקור נאמן יחפה העדר ידיעתו בקלון חז"ל".

בגליון הראשון בא עוד מאמר פופולארי קצר, "יאור פלא" באוסטריה

26. "מאטהעמאטישע כראנאלאגיע", חלק ב'.

מאת י. ל. פאראדיסטאל. זה שהוציא את "זכר רב" לר' בנימין מוספיא²⁷; ראשית מאמר "אצילי בני ישראל", תולדות משפחת למל בווינה, שאחת מבנותיה, עליזה הרץ, ייסדה את בית-הספר "למל" בירושלים. המאמר כתוב גרמנית מאת א. כרמולי ונדפס ב"בן חנניה" ותורגם לעברית מאת אחד שחתם הדס (דוב סופרין?) בכוונה להראות להקוראים, כי בעזר ד' לא אלמן ישראל מאנשי מעלה ואצילי ארץ, אשר מצאו חן בעיני מלכי ומושלי אירופה, וכי לא עשרם והונם לבד העלם לגדולה, אך גם חכמתם וישרת לבבם עמדה להם, להעלותם בתור אדם המעלה, כפי שנאמר בהערה. גם ר' יעקב רייפמאן יצא במאמר תורני "אור חדש על מאמר אחד במגלה".

בעמוד האחרון נתן חז"ס מאמר מדעי שימושי קצר: "מין מתכת חדש הנלוש כשעווה ומתקשה בזמן קצר כברזל", שנכלל במדור בשם "מלאכת מעשה" והיה קבוע בגליונות הראשונים (לדוגמה אזכיר עוד שנים שלשה מהם: "עצה נכונה במלאכת עשיית נרות של חלב", גליון ב'; "שמירה מעולה להעוסקים במלאכת עשיית יי"ש ומשקים חריפים", בגליון ד'; "איך לעשות ולתקן כל מיני כלים מן גולמי זכוכית", בגליון ו' (עמוד 56). המאמרים הללו, שהיה בהם משום תועלת מעשית לקוראים, נכתבו בידי סלונימסקי בחתימת חז"ס. מן הגליון השני ואילך נתן בסוף הגליון את מערך הכספים בבורסה הורשאית ("ווארשויער בארזע"), ולפעמים גם את מועד בואה וצאתה של הרכבת מווארשה ("ווארשויא וויצענער אייזנבאהן").

הופעת "הצפירה" עוררה ענין בין כמה משכילים. זה יש לראות ממכתבי הברכה והעידוד שפירסום בגליון השני. שלום בר"ש הכהן מבודפשט של הונגריה שהיה חותם על מאמריו בכינוי "והיה זה שלום", כותב: "חזק מתנים ואמיץ כח לעבודת הקודש, לאשר הטוה את שכמו לעבוד בכרם אלהי צבאות, להרים קרן לשון יה", ומבטיח "כי גם ידי תכון עמו וכפי אשר יהיה לאל ידי לתומכו אעשה". והרב ר' יצחק רבינוביץ, החופ"ק דשענסטחוב, אומר במכתבו הארוך שיש בו גם משום השתפכות הגפש לשפה העברית: "נתת שמחה בלבי מאת מכתבך המבשר²⁸ כי קרובה הצפירה לצאת ולחדש נעורי השפה העברית לעיני השמש גם במדינתנו, אקווה כי תהיה לצפירת תפארת לרבים ושלמים וכו', אם מפני כי שמך הנודע בין חכמי תבל נקרא עליה, ואם מפני השפה הקדושה מורשה קהלת יעקב" וכו' וכו'. כיוונה של "הצפירה" להיות בעיקר עתון מדעי כללי לא ישרה בעיניו, ובמכתבו יגיב על זה בדברים אלה: "אך המכסה אני ממך איש נבון, כי אשר אמרת "הדברים בליטעראטור העברית יהיו מעטים בין עניני חול המרובים" הגה לדעתי הקלה לא יעשה כן לבת יעקב, האמנם גם היא אוהבת להתייפות בעדי

27. הוא היה מורה עברי בסובאלק והורה עברית לסופרת מרים מאקל-מוזסון. כמדור-

מני שפאראדיסטאל ישב זמן מה באמריקה.

28. אולי כיוון לפרוספקט שחז"ס הוציא, ואינו בנמצא עתה. אבל מדבריו: "ואשר

דרשתני יקירי לצאת לעזרת "הצפירה", נראה שפנה אליו במכתב מיוחד.

המדעים, וידיה שלחה בכל המלאכות וההמצאות המתחדשים דור דור, אך כל כבודה פנימה, ממשבצות הנפש לבושה, ואל מול פני התורה תעלה נרות החכמה והמדעים, מוסר השכל משל ומליצה, כפלים לתושיה". והוא מייצג לסלונמיסקי לצאת בעקבי "המאספים הראשונים" ובדרך שהיתווה פיליפסון ב"אלגעמיינע צייטונג דעם יודענטום" שלו, להקדיש את "הצפירה" לעניני היהדות, "אך לעתים אם לפרקים תט שמיך ותשלח ברקים, תדבר על צבא המרום וזוככי שחקים, תאיר לארץ ולדרים על ההרים והעמקים, להביט אל פועל ה' ולכוון את לבם למקום".

גם רצ"פ פינלס, בר-פלוגתיה של חז"ס, הביע את שמחתו וברכתו להופעת "הצפירה" והתנצל שמפני אסון שקרה לו (רגליו מעדו) על חלקת הקרה. נפילתי ותשבר זרועי השמאלית", כפי שיאמר במכתבו), לא יוכל לשלוח לעתון "איזה מאמר בחכמה ומדע", אבל במכתבו זה העיר והשיג על מאמר חז"ס בתכונה שפירסם ב"המליץ", והאחרון השיב על דבריו בהערה בשולי המכתב, וכך נפגשו הידידים-היריבים שוב וקיימו "את והב בסופה", לפי דרשת חז"ל.

בראשית צאתה כבר "הצליחה" "הצפירה" לרכו סביבה חבורת סופרים עד שכמעט בכל גליון נוסף שם חדש. נקהלו סופרים מבית מדרשו של חז"ס, תוכנים ומבארים וכותבי מאמרי מדע פופולאריים, מקוריים או מתורגמים, וסופרים כאלה שקסם אישיותו של חז"ס משך אותם, או שנעימת "הצפירה" התאימה לרוחם בכלל. בגליון השני אנו פוגשים את ר' מרדכי פלונגיאן ורי"מ זאבלודובסקי, מדריכו הראשון של חז"ס, בביאורי מקרא ותלמוד, כתובים בקצרה וברוח מדעי. נ. שפירא, הוא נטע שפירא (או "נאטעלע אפיקורוס", כפי שכונה באפטא, עיר מולדתו), תוכן ומשורר ושומע צרפתי, התחיל לתת באותו גליון תרגום "נסיעה סביב כדור הארץ", מכתבי הנוסע הצרפתי יעקב אראגא — סיפור מרתק שנמשך בכמה גליונות, ולא נגמר בדפוס. היה בתרגום זה מן "המועיל והנעים" ו"הצפירה" יצאה בו חובת "ספרות יפה". וכ"ספרות יפה" אפשר לחשוב גם את שני "משלי-המוסר": "הדמעות" ו"קן צפור" למשה חיים רוזנפלד, שנדפסו בגליון י"ט.

בגליון ד' נתגלה שלום יעקב אברמוביץ במאמר "מעוף השמים יחמננו" — השקפה על תכונת הצפרים, שאחר-כך הרחיב את המאמר והכניסו בחלק השני של "תולדות הטבע" שלו. מוצאים אנו במאמר זה כמה חידושי מלים, אבל התחיל אותו בדברי זמר ומליצה, וגם התוליל-לשון על חשבון "משוררים חברי חברים" ששירתם בזויה ל"עשירים ונכבדים", והמה וחיבוריהם "לצנינים בעיניהם". אחרי מאמר זה פירסם אברמוביץ מאמר שני בהמשכים "חכמת הכימיה", תרגום מספרי אהרן ברנשטיין, וכמדומני שהוא התרגום הראשון של פרקי "ידיעות הטבע" של ברנשטיין לעברית.

עוד שני צעירים, והם מפורסמים כאנשי-מדע וסופרים ברוסית, הביאו מתרגומיהם מנחה ל"הצפירה", והם ראובן קולישר, בתרגום מאמרו של הלמהולץ: "על הכוחות הפועלים בבריאה, יחוסיהם והצטרפותם איש לרעהו", ואליהו ארשאנסקי, בעיבוד מאמרו של הערמס וואגנר: "בית אבק שרפה". אחד אחר

השני נאספו אל "הצפירה" סופרים ותיקים כקלמן שולמאן ואליעזר צבי צווייפל, וצעירים כאברהם הכהן קאפלמן, י. ד. טומפובסקי, יהושע השיל סירקין ושלמה מאנדלקרן. האחרון עסק ב"חקרי לשון". קאפלמן בתרגום מאמרים "אוכלי אדם על אי פידשי", "ציד השנהבים על אי ציילאן", "הקופים", "נחש הצמחים", ותיאור "עמוד מים", לקוח מרשימת-מסע של "נוסע אחד אשר עבר ארחות ים הדרומי מעבר לקו המשווה ארצה אוסטרליען"; טומפובסקי על "יונת המסע" וסירקין במאמר "מסילות הברזל והטלגרף בארץ רוסיא". השתתף בקביעות ב"הצפירה" גם יהודה ליב גורדון בהערות בלשניות ובאורי מקראות ומאמרי חז"ל, בשם כולל "קטנות". אולם הוא לא יצא ידי חובתו בקטנות, גם "גדולות" העניק ל"הצפירה". בגליון י"ג נדפס מאמרו "בינת שנות דור ודור", על חשיבות חקירת קדמוניות בכלל והשוואות בין אגדות עמים שונים לסיפורי התורה שלנו, ופרק על "ארץ פרס וחוקותיה". השתתפותו של יל"ג היתה חשובה מאד בעיני חז"ס, והוא הדגיש זאת בתשובה למשורר ב"שאלות ותשובות" אשר בגליון י"ח: "להח' גאר' בשא'²⁹. מאמריך היקרים באו אלי, ובשבוע הבע'ל או שלאחריה אתן להם מקום כערכם". ובגליון י"ט אמנם נדפס מאמרו "הערות שונות" — השגות על "חקרי לשון" של מאנדלקרן. ובגליונות כ"א, כ"ג וכ"ד בא מחקרו "ארץ בבל העתיקה וחכמיה" שמפני הפסקת "הצפירה" לא נגמר בדפוס, ויל"ג פרסמו אחר-כך בשלימותו ב"השחר". מלבד המאמרים בתכונה, שאלות הנדסיות, ידיעת הטבע וחומר שימושי, הקצה סלונים מסקי מקום ב"הצפירה" לדברי ימי ישראל ותולדות אנשי שם. מגליון ה' ואילך פירסם את "קורות היהודים בפולין תחת ממשלת קאזמיר הגדול", שכפי הנראה עובדו על ידו, בהמשכים אחדים נדפס גם המאמר "היהודים בחצי-האי ערב", שאחד חיים ילין תירגם מספרו של גרץ. בתולדות אנשי שם באו תולדותיהם של יחיאל (אכילאס) פולד, שר-הכספים בצרפת; מיכאל יוסף גוזיקוב, המנצח הווירטואז³⁰, יעקב אליהו פרומנטאל הלוי זאהרן ברנשטיין. מלבד תולדות גוזיקוב מאת ליבוש שטיינברג מדובנא, חוברו שאר הביוגרפיות מחז"ס. לתולדותיהם של פולד, פרומנטאל וברנשטיין סופחו גם תמונותיהם. "הצפירה" היתה בכלל העתון המצוייר הראשון בעברית. חז"ס נתן ציורים למאמריו "הטלגרף", "זמן מרוצת כח העלעקטרי", "סגולת קוים השחורים הנראים בסגולות האור וטבע העין" ו"תהום רבה", ציורי-הסבר שהיו ענין למומחים. נמצאו ב"הצפירה" תמונות ממש, כגון תמונת "אבן האלגביש שנפלה בארץ אשכנז", במאמרו "אבני אלגביש"; תמונה "צידת הדג רעגין בחכה על-ידי המלחים", למאמר "נסיעה סביב כדור הארץ"; תמונות של ביבר בראשית המאמר על הביבר של שב"מ; תמונת הנחש באא למאמר על נחש זה ותמונת "גשר חזק וקיים על נהר ווייכסאל בווארשא".

29. להחכם גארדאן בשאול.

30. ספר מיוחד על גוזיקוב חיבר דוב סדן: "המנגן המופלא, חיי יוסף מיכאל גוזיקוב וסביביהם", תל-אביב, תש"ז. בשנת 1836 יצא בברלין ספר "שיר יידידות למנצח הגדול יוסף גוזיקוב", בעברית וגרמנית, מאת שלמה פלסנר.

„הצפירה“ התבססה ורכשה לה חותמים כדי הבטחת קיומה, ולא נעדרו בה מודעות שהכניסו קצת רווח (מחיר מודעה היה 5 קופיקות לשורה), גם מן המכירה הבודדת („המקח מנומר אחד“ היה 10 קופיקות), וחז״ס כבר התפרנס ממנה. לרגלי תמורה שבאה בחייו — התמנותו למורה בבית המדרש לרבנים בזיטומיר, הוכרח להפסיק את הוצאת „הצפירה“ אחרי מחצית שנה לקיומה. בראש גליון כ״ה שיצא בכ״ז תמוז תרכ״ב, הודיע על „עת האסף הצפירה“ בדברים אלה: „בצאת הנומער הנוכחי, תמה מחצית השנה לצאת הצפירה, ולאשר בסיבת העתקת בית מגורי מעיר ווארשא לא אוכל עוד לעמוד על משמרת עבודת הצפירה, ובלעדי אין איש אתי אשר ישתדל פה בהדפסתה“³¹ ועל כן לדאבון נפשי הנני מיכרח להודיע בקהל עם כי הצפירה תחדל לצאת מהיום והלאה, עד עת מצוא, כאשר אמצא מקום אחר להדפסתה“.

בשנת 1864 השתדל לחדש את הוצאת „הצפירה“ בזיטומיר בתמיכת „חברת מפיצי השכלה“, אבל משום ששימש אז צנזור, אי-אפשר היה לו להיות באותו זמן גם מו״ל, ואמר למסור את העריכה לידי שלום יעקב אברמוביץ, אבל נתקל בקשיים, וחיידושה של „הצפירה“ נדחה עד שנת 1874, אחרי סגירת בית המדרש לרבנים בזיטומיר. חז״ס עבר אז לגור בברלין ובאותה שנה התחיל להוציא את „הצפירה“ מחדש, בכ״ג בתמוז תרל״ד יצא הגליון הראשון, והוא התחיל את מנין העתון כשנה ראשונה. במגמתה היתה „הצפירה“ הברלינית כזו של הווארשאית — עתון למדעים, אבל הרחיב חז״ס את גבולותיה. הגליון כבר נפתח במאמר ראשי — סקירה מדינית בשם „דברי הימים“, שנכתבה בידי יהודה ליב קאנטור, שעזר לחז״ס בעריכת „הצפירה“. גם ליאון הורוויץ (איל״ה) עבד זמן מה במערכת „הצפירה“ בראשית הופעתה, וגם הוא נתן לה אופי של עתון עברי כללי ולא מצומצם לעניני מדע.

ב„הצפירה“ נדפסו מאז מכתבים מכל תפוצות ישראל, שבכמה מהם הגיבו כותביהם על מעשים ומאורעות בקהילותיהם. ואף פובליציסטיקה ממש נראה בה. התחילו להשתתף ב„הצפירה“ יהל״ל וליליינבלום, מחשובי הפובליציסטים העברים בימים ההם. ב„הצפירה“ גם דנו על בעיית „מה היא השכלה“? עדיין לא היה בה מקום לשירים וסיפורים, אבל היקצו בה מקום ניכר לדברי בקורת, ספרות וידיעות ספרותיות. אולם בעיקר הצטיינה „הצפירה“ בחלק „ידיעות העולם והטבע“, שראש המדברים בו היה חז״ס במאמריו המדעיים והתורניים. בשנת 1876 העביר סלונמיסקי את „הצפירה“ לווארשא, והופעתה ברוסיה היה אז משום צורך השעה, כי אחרי הפסקת „המליץ“ בשנת תרל״ג לא היה עתון עברי ברוסיה ופולין (גם „הכרמל“ החדשי נפסק בימים ההם).

31. הוא פנה ליל״ג שהוא יקבל עליו את עריכת „הצפירה“. כפי שכותב המשורר במכתבו

לואב קאפלאן, מן 3 ביוני 1862: „לא קבלתי עלי את רידקציון הצפירה, כי השכר אשר יקוב אינו מספיק לחיי ולחיי אנשי ביתי בעיר גדולה כווארשא“ („אגרות יל״ג“, כרך א, עמ׳ 76).

בעריכה עזר לו אז א. ב. שווייצר, זה שרב את ריב חז"ס עם גבריאל יהודה ליכטנפלד וכתב מאמרי ביקורת, ואף המיר את דתו. את "דברי הימים" כתב שפ"ר. וכשנכנס נחום סוקולוב, בשנת 1880, לעבוד במערכת "הצפירה", התחיל הוא לכתוב את "דברי הימים", וגם קבע בה פרק חדש, את "הצופה לבית ישראל", ואז גם נפתחה תקופה חדשה ל"הצפירה", ותקופה חדשה לעתונות העברית בכלל.

תיקוני טעויות

בהמשך הקודם (פרק ג') של מאמר זה נפלו כמה שגיאות, ואני מתקן אחדות מהן.
 בעמוד 82, שורה 20, צריך להיות: ברומ, במקום ברוב ;
 בעמוד 48, שורה 2: מסורתי, במקום מודרני ; שורה 19: בט', במקום כ"ט ; שורה 20 : ב', במקום ג' ; שורה 21: בקיי, במקום בקעס ; שורה 30: טשנרי, במקום טשנסי ; שורה 36 : בדובי, במקום בדובנא ;
 בעמוד 85, שורה 3: או, במקום את.
 בעמוד 818: פייגלה, במקום פייגדולה.

(הנחש, סיפור מאת אלמוני, סוף מעמוד 162)

היתה עסוקה בהכנת מאכלים שהיו מצויים עכשיו בשפע ולא נתפנתה לכביסה. קצות כתפיו היו נוטות קצת לפנים. תפס נחש אחד, ולא הבחין בנחש שני שהיה מסתתר שם, וזה קפץ פתאום ונשך אותו בידו שהחזיקה בנחש הראשון. הרפה מן הכל ומת.

סיפרו אחר כך לאנשי המעבדה באוניברסיטה את כל המעשה בדנותו ובנחשים. אמרו אלה לאנשי השכונה:

"למה לא סיפרתם לו שאנחנו לא הורגים אותם, רק מחזיקים אותם פה בכלובים?"

שעה קלה עם אבא גורדין

מאת יוסף נרבה

ביתו של אבא גורדין ברחוב רש"י שברמת-גן פתוח לכל: בית-ועד הוא לחכמים, ורבים עולים ובאים לשמוע תורה מפיו, בין שהם יושבי מדינת ישראל ובין שהם אורחים מחוץ-לארץ. לעולם מתעשר אתה עושר רב בשיחה עמו. רוצה אתה ספרות — הרי לך ספרות, ומיד הוא מוציא מאוצר בלום שלו רעיונות מבריקים ומושיט לך בקנה דימויים ותיאורי דמויות משקספיר וטולסטוי, גיתה ומארפס, וכל שכן ממקורות ישראל לדורותיו. רוצה אתה מדיניות והיסטוריה, והרי הוא מעמיד לרשותך מנסיונו ומחוויתיו, וממילא אתה חוזר אל המאורע המרכזי בחייו — „מהפכת אוקטובר“ ברוסיה, בשנת 1917. כי נוסף על היות אבא גורדין סופר והוגה-דעות, היה הוא מאו ומעודו איש-מעשה, מהפכן ולוחם; הוא ואחיו (זאב) עמדו בראש התנועה האנרכיסטית ברוסיה והתמודדו במאבק-איתנים עם לנין וטרוצקי וסיעתם. „האחים גורדין“ היה שם דבר ברוסיה של אז. המונים רבים נהרו אחריהם והשפעתם היתה ניפרת בכל, ואילמלא דרכי-גורל מזורת של ההיסטוריה, שלא תמיד יודע אדם להתחקות על תכליתו, אפשר שהפולשביזם היה נבלם עוד בתחילתו ופני תבל היו אחרות כיום.

עירבוב מושגים יש בעולם. רוב הבריות מזהים את המושג „אנרכיזם“ לפי מהות התנועה האנרכיסטית באיטליה, בראשית המאה הנוכחית. חברי תנועה זו דגלו בטירור אינדיבידואלי, משמע ביטול משטר ושלטון על-ידי הגיית ראשי-ממשלה מן המסילה. מכאן מעשי הרצח במלכים ובשרים. האנרכיזם של אבא גורדין שונה לחלוטין. הוא אינו גורס מעשי-סיקריקין. השקפת-עולמו קרובה יותר לזו של פרודון וטולסטוי, ניטשה, מאפס שטיינר וקרופוטקין. אינטר-אינדיבידואליזם (יחסים שבין אדם לחברו) יש בה, וכן הטפה לפירוק מסגרות שלטון, אך לא כפייה במעשי-אלימות.

כאשר סרתי לראשונה לביתו של אבא גורדין, בערב פסח אחד, מצאתיו שקוד על כתיבת ספר על האר"י הקדוש. נוף של מקובלי צפת היה, כביכול, שרוי בחדר. תמהתי בלבי: מה לו לאנרכיסט ול„ספירות“ העליונות, שהכל ערוך ומסודר בהן, דבר דבור על אופניו, לפי משטר וסדר ומתוקן לפרטיו? ועוד שאלתי עצמי: דרכי הקבלה וה„זוהר“ מתונות ונעימות והכל נאמר בהן בקול דממה דקה, ומה לו איפוא לנואם חוצב להבות אש כגורדין, שהסעיר המונים במועדוני-פועלים ובחצות מוסקבה ובבתי-חרושת, אצל מסתורין?

האמת היא, שיש בו בגורדין קוטביות של אופי, וזה סימנו של אדם גדול,

שאפילו ניגודים קיצוניים יכולים לדור בנפשו בכפיפה אחת. כל-ככולו אזרח העולם הוא, והטרגדיה שלו — כשלוך תנועתו האנרכיסטית ואי-הגשמת האידיאלים שלו — נעוצה בכך, שאין הוא אזרח בשום מדינה. אפילו עלייתו לישראל אינה בחזקת עלייה לחוף-מבטחים. הוא לא מצא לו במדינת ישראל חוף-מבטחים רעיוני, ועל כל פנים מרגיש הוא בה את חסרון מרחבי הרוח ואופקי-אידיאות. אכן, ניתן לומר, כי בישראל הושלם רק מעגל מורשת אבות שלו. כי הרי הוא בנו של רב ליטאי מפורסם, נצר לשושלת רבנים ארוכה. וכל שמבקש לתהות על שורש אישיותו מן ההכרח שיחזור ל"בית אבא" שלו; שם יבק את היסודות שעיצבו את דמותו, ובראש וראשונה את האהבה הגדולה ללימוד. במחלוקת הגדולה שבין חו"ל: מה גדול ממה — תלמוד תורה או מעשה; הכריע אביו של אבא גורדין בבירור לצד תלמוד תורה; בעיות החטא לא הטרידוהו כלל. פתרון פשוט היה לו בעניין זה: כשעסוק אדם בתורה כ"ד שעות מעת לעת, ממילא אין לו זמן לחטוא. אחד הדברים שהטביעו את חותמם על דרך חייו של אבא גורדין הוא הריב הגדול, שפרץ בינו לבין אביו עוד בשחר נעוריו. מצד אחד העריץ הבן את אביו הערצה גדולה, ומצד שני התמרד כנגד שלטונו בבית. לכאורה התפקרותו של הבן היא שהעכירה את היחסים ביניהם. האב לא היה יכול להבין, איך אפשר לבעוט במסורת דורות ולקעקע את בית-ישראל. ומה באמת גרם להתפקרותו של אבא גורדין? הוא עצמו מספר, כי ראשית הכפירה באה לו לאחר שקרא את ספרו של ר' יוסף קארו, בעל ה"שולחן ערוך", — "ספר מגיד מישרים"; הסיפור בדבר אותה "בת-קול", שהיתה פוקדת את קארו בלילות-שבת ו"מכתיבה" לו את פירושו — הפקיע את גורדין מאמונתו. בגללה הוא בא לכפור גם ברעיון הטבוע ב"אתם ניצבים היום כולכם".

הקרע הרשמי בין האב והבן בא בגלל ה"טלית קטן", משמע, עניין קיום המצוות המעשיות. אלא שכל אלה אינם אלא גילויים קיצוניים לתמורה נפשית עמוקה הרבה יותר. אין ספק, כי אבא גורדין, כרבים מבני דורו, נפגעו בסערת-רוחות המהפכה, שנשבה על פני רוסיה. רישומה היה ניכר אפילו בעיירות הקטנות של ליטא. לא כל שכן בבית, שדלתותיו כבר היו פתוחות לרשות הרבים. פעמים סבור אבא גורדין, כי רקע הסכסוך בינו לבין אביו נעוץ במה שהוא מכנה בשם "תסביך אברהם ותרח"; כלומר, במרד הבן היה משהו מן הרצון לנפץ פסילים; ואולי היה כאן גם משהו מן הקנאה.

מכל מקום דרכי האב והבן נפרדו, ושתי השקפות-עולם מנוגדות היו להם. האב האמין, כי בצדק מנהג הקב"ה את העולם, ואילו הבן דחק את הקץ. הכרה זו הדגים לפני אבא גורדין בסיפור מעשה אופייני:

— זכורני — הוא מספר — כי פעם אחת הלכנו אבי ואני ברחוב בעיר סמארגון. ניגש אלינו עני והושיט ידו. אבי שילשל לתוך ידו הפתוחה עשר קופיקות ואילו אני לא נתתי לו כלום. כאשר נפטר העני מאתנו מתוך ברכה, שאלני אבי, למה לא נתתי לו גם אני נדבה. ענית לי: — לנו יש שיטה וכשהיא

תתגשם, יחדלו עניים מקרב הארץ וגם העשירים יתמו. — על כך השיבני אבי בשאלה: — כמה זמן יידרש לך להכניס את השיטה החדשה הזאת? — ואני עניתיו מניה וביה: — חושבני, כששים שנה. — זה היה בשנת 1908, ואני אז בן כ"א שנה. נענה לי אבי ואמר: — כלום העני הזה יכול לחכות זמן כה רב? הלא בינתיים יגווע ברעב. כאשר לא יהיו עניים, מובן שלא נעסוק או בצדקה. וכל זמן שישנם עניים צריך ליתן להם נדבה...

ועוד מספר לי אבא גורדין, כי פעם אחת שאל את אביו לפשר גאוותם של הרבנים בישראל. מה מקור יש כאן לזחיחות-דעת, אילו לפחות הביאו את המשיח, כי אז היו גם החופשים מודים, כי יפה כוחם של הרבנים מכוח אנשי החולין. «אולם אתם לא הבאתם את המשיח ולבלי-להביא אותו יכולים גם אנו...» על כך השיב לו אביו ברעיון עמוק: — היודעים אתם לחכות יום-יום לבואו של משיח כמונו?"

ב"בית אבא" התבסס אבא גורדין בכל מקורות ישראל, ובזכות זכרונו הפינומנלי הם שגורים בפיו עד עצם היום הזה. ספרים רבים כתב במשך למעלה מיובל שנים — ברוסית ובעברית, באנגלית ובאידיש — דברי-הגות ומסות פילוסופיות, פרקי-זכרונות (כרכים אוטוביוגרפיים, כגון "זכרונות וחשבונות" ו"30 שנה בליטא ובפולין") ופובליציסטיקה, מחקרים בלשון האידיש והשגות על משנתו הכלכלית של קארל מארקס, וכן גם מונוגרפיות על גדולי ישראל. שאלתיו להשפעות שהשפיעו עליו גדולי המשוררים והסופרים בעמי העולם, ואף שהוא נקב לפני כמה מן היצירות, שעשו עליו בשעתו רושם רב, דומה, כי השפעתם היתה רק השפעת-ארעי. קשה, כמובן, לגלות במדויק רישומי-השפעות במהותו התת-הפרתית של אדם; נחלים ונהרות רבים נשפכים אל ים-הנפש. אך לי נדמה, כי עיקר ההשפעה על יצירתו הספרותית באה לו אף היא ממורשת אבות. אפילו בימי-הסערה הגדולים של המהפכה הרוסית לא מש ספר התנ"ך מידו, וספר תהילים יקר לו מכל יקר; בו הוא הוגה יומם ולילה. ומשאר מקורות ישראל חביב עליו בעיקר המדרש. בו הוא מוצא את חזות הכל. הגות האדם והאנושות מקופלת בספרי המדרש. סגנונו הוא במידה רבה (אפילו באידיש) סגנון המדרש. כל ספריו זרועים בציטטות מן המדרשים, וכשהוא מתפלמס עם מארקס — שואב הוא סמוכין מתורת ישראל ומן המדרשים. בעצם ימי המבוכה והמהומה של מהפכת אוקטובר הוא משוטט בחוצות מוסקבה, וכשהוא רואה כי למרות ההרס עדיין יושבים הגויים במסעדותיהם ואוכלים וזוללים, הוא נזפר באגדות חורפן ירושלים. בעתונו היומי הגדול "אנרכיה" הוא מתופח עם יריביו ומצטט דברים מן התלמוד, כדי להוכיחם על פניהם. כאשר רדפו הבולשביקים את יריביהם — שותפיהם למהפכה ולסבל — וגירשו אותם מכל עמדה ציבורית ומכל מוסד סובייטי, מסתמך אבא גורדין על בבא קמא (ג', ע"ב) ומספר להם את המעשה באותה ריקה, שהיה מסקל אבנים מרשותו לרשות הרבים, ובסופו של דבר נכשל באותן אבנים. וכשבא אבא גורדין לקמנייב (המנהיג הבולשביקי המפורסם, גיסו של טרוצקי) ומנסה לשדלו, שיברח

גם הוא יחד עמו, מרוסיה — הוא מצטט לו דברים בלשון המדרש. יתירה מזו: אין זו הצטעצעות רבנית בלשון; אבא גורדין הוגה בלשון המדרש, חי בלשון המדרש. הפרק הציבורי בחייו הוא רב-הוד. ראשיתו כציוני נלהב וכלוחם אמיץ להשלטת העברית בקרב יהודי רוסיה. הוא עצמו דיבר עברית מנעוריו (ובהכרה ספרדית!) והקים אגודות דוברי עברית בעיירות ליטא. למה איפוא נתאכזב בסופו של דבר מן הרעיון הציוני? הוא עצמו מספר, כי מותו של הרצל ירד עליו כמהלומה, וביחוד השפיעה עליו השפעה מדכאת דחיית הצעת אוגנדה על-ידי הציונים. הוא היה «טריטוריאליסט» משוכנע, ואף היה סבור כי קבלת התכנית עשויה לפתור את בעיית המצוקה היהודית ברוסיה. כיום, כשהוא סוקר את המאורעות אחרונים, שוב אין הוא מאמין כי אוגנדה היתה פותרת פתרון כלשהו, אך באותם הימים נראה היה דבר דחיית ההצעה הבריטית כאסון. ומתוך שהתרחק מן הציונות התרחק גם מן העברית (אם כי באורח חיצוני בלבד, שכן אי-אפשר היה לו לעקרה מעמקי לבו), ומאז נשא עיניו לביצור לשון האידיש, כשפת ההמונים היהודים בגולה. יחד עם אחיו חיפר שיטה חדשה לכתוב היידיש, ומטרתם היתה לשוות לה צורת-קבע משלה ולהרחיקה ככל האפשר מצורת-מחצבתה — הגרמנית. הם לחמו כנגד «גירמון» היידיש, התבססו בעיקר על המבטא המדובר בקרב המוני ישראל והטיפו ל«עיבורה», משמע, הכנסת שורשים עבריים לתוכה במספר רב ככל האפשר. הצלחתם היתה חלקית: הכתיב החדש, שהוצע על-ידיהם, נתקבל במידה רבה, מה שאין כן העשרת היידיש במושגים עבריים; יהודי הגולה נתקשו לקרוא עברית, בגלל היעדר מספר מספיק של תנועות בה.

אגב, באותם ימי מאבקו לשינוי היידיש, נפגש אבא גורדין בווארשה עם י. ל. פרץ — ונתאכזב ממנו. כיום מסביר לי גורדין, כי אפשר, שאופיו הליטאי, ה«מתנגדי», הוא שגרם לאכזבה זו: ראשית, מפני היותו תלמיד-חכם לא סבל את מעמדו של פרץ כאדמו"ר לעמי-ארצות, ושנית, הדיבור בלשון הפולנית בבית הסופר היהודי פגע בו.

ב«חדר המתוקן», שהקימו שני האחים גורדין בעיירתם בליטא, למדו רק עברית, ובין התלמידים הנודעים שיצאו מ«חדר» זה היה צ. לוויטן, קריין רדיו-מוסקבה המפורסם בתקופת מלחמת-העולם השנייה. בין כתביו מראה לי גורדין סיפור קצר בשם «דמי חנוכה», שנכתב על-ידי אותו לוויטן ביותו נער. וכן גם שתי האחיות לאה וחנה סוצקבר, שעמדו במשך שנים רבות, בתקופת סטאלין, בראש התעמולה הקומוניסטית לחוץ-לארץ, והמשורר האידי הגדול משה קולבאק.

מאבקו של אבא גורדין לאנרכיזם העלה אותו לזירת «ראשי המדברים» ברוסיה בתקופת המהפכה הרוסית. תוך זמן קצר הוא הפך לאחת הדמויות המרכזיות בשדה המדיניות הרוסית. עתונו «אנרכיה» נפוץ בתקופה מסויימת אף יותר מאשר ה«פרבדה» הקומוניסטית. (דרך אגב, העתק אחד ויחיד של כרכי «אנרכיה» נמצא בספריה הציבורית של ניו-יורק). הדפיסוהו בבית-הדפוס של ה«סינוד הקדוש», שהוחרם על-ידי האנרכיסטים. ובעניין זה מספר לי אבא גורדין עובדה מאלפת, שיש

בה כדי להעיד על אופיו ה"אידילי" של קרופוטקי, לפחות בזקנותו. כשפנו אליו חסידיו בבקשה כי יכתוב מאמרים ב"אנרכיה" גרוע וסירב, כגלל הדפוס המוחרם; המתרימים עשו כמצוות-תורתו, אך בו עצמו לא היה כאלו העוז להודות בצידקת השקפותיו.

בערב המהפכה שיתפו, כידוע, האנרכיסטים פעולה עם הבולשביקים. עד היום זוכר גורדין בדחילו ורחימו את "הרוח הגדולה" שהקיפה את הכל; מוסדות-הגלל הוא נמתמוטטים, ועולם חדש עומד להיבראות, וכל שהיה שותף למאורעות והוא עצמו כנשוא שליחות נעלה. אבא גורדין, שכבר היה אמן לעת ההיא בנסיונות מהפכניים ובישיבה בבתי-כלא, נפצע במלחמת-הרחוב ושכב בבית-חולים ששה חודשים, ובמשך שנה הלך על קפיים. ואולם ימי האידיליה שבשותפות הבולשביקים עם שאר המהפכנים חלפו חישמהר. ביד ברזל החלו לנין וטרזקי ושאר חבריהם לזכא כל מפלגה וכל זרם שלא במחנה שלהם. ואז החלו ימי-הפולמוס הסוערים. אבא גורדין התפלמס גם עם לנין. חילופי-דברים מועטים זכורים לו מוויכוח אחד. לנין טען כנגד יריביו, המבקשים אצל הבולשביקים את השלימות: — "וכי אין דרכו של תלמיד לשגות בהכתבה?" על כך השיב לו אבא גורדין: — "לא כנגד שגיאותיכם אנו טוענים; כמובן, שתלמיד עשוי לשגות, אך לעולם אין התלמיד רשאי לקרוע את מחברתו בגלל השגיאות..."

ועוד זוכר גורדין אסיפה אחת בתחום האוניברסיטה של מוסקבה, שאליה באו המונים ובה הוא הסעיר את הרוחות בנאומו; אך לאחר מכן שוב לא התירו לו להופיע באותו מקום. בשיטתיות אכזרית דיכאו הקומוניסטים במרוצת הזמן את כל יריביהם, ואבא גורדין נשאר ברוסיה תוך "סכנת נפשות" עד 1925. ואז הבין, כי שוב אין לו מקום במדינת ה"פרולטריון" וכל עוד נפשו בו ברח לאמריקה, דרך מנדז'וריה.

למה נכשלה התנועה האנרכיסטית ברוסיה? — גורדין עצמו סבור, כי הסיבה נעוצה בכך, שהוא וחבריו במנהיגות היו צעירים מדי ובלתי מנוסים, בעוד שטרזקי וחבריו היו מאומנים מימי מהפכת 1905. ואולם, יתכן, כי הסיבה היא עמוקה הרבה יותר. מאז ומתמיד היתה דרך העם הרוסי דרכו של איבאן האיום ולא זו של סטינקא ראזין. תנועת לנין-טרזקי עלתה בקנה אחד עם רוח העם הרוסי! בתחילה נלהב אבא גורדין מעיקרי התורה המארקסיסטית, אך לימים הפך עורף להשקפה זו כליל. פאראדופס היסטורי הוא, אומר גורדין, שדווקא הסלאבים, שהיו שנואים על קארל מארקס, קיבלו את תורתו של היהודי-המשומד. מארקס, כידוע, האמין, כי ראשית המהפכה תהא בגרמניה! ולפאראדופס גדול עוד יותר עדים אנו היום: סין הסגורה והמסוגרת, ששום תורה מערבית לא יכלה להבקיע לתוכה, נפרצה בעזרת תורתו של נכדו של רב; שוו בנפשכם, אומר גורדין, כי מיליונים סינים יושבים היום על המדוכה, מסלסים בזקניהם ובפיאותיהם תוך פתרון סוגיות קשות ב"קאפיטאל" של מארקס!

לנין עצמו הופתע מנצחוננו, אומר גורדין, כל הצלחתו יסודה בטעות. הוא

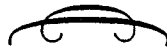
האמין בנצחון גרמניה במלחמת-העולם הראשונה ובמהפכה עולמית, שתתחולל לאחר נצחון זה, לכן נזדרזו והכריזו על המפיכה ברוסיה. ברם, אנשים גדולים — טעויותיהם הופכות להישגים ולנצחונות, ואילו אנשים קטנים — טעויותיהם הן להם לרועץ.

אף ששוב אין גורדין מאמין במארכסיזם, עדיין הוא מאמין ב„טריטוריאליזם“ (לא זה, המוכר לנו תנועה בעקבות תכנית אוגנדה בציונות). מאמין הוא כי בעיות-עולם לא תיפתרנה כל עוד אין חלוקה צודקת של שטחי כדור הארץ בין כל העמים. כלום צדק הוא, שקנדה ואוסטרליה, למשל, שהן דלות-אוכלוסין ביחס, ינעלו את שעריהן בפני עמים צפופי-אוכלוסין? קאליפורניה גדולה בשטחה מכל יאפאן, מי שמתעלם מפתרון בעייה זו פותח פתח להתפרצות השטן!

בגישה לשאלת הטריטוריות שונים הרוסים מן היהודים תכלית שינוי, הרוסים נושאים עיניהם לשטחים, להתפשטות. כך היה מאז ומתמיד. ואילו היהודים נושאים עיניהם לזמן; עם ישראל הצטיין בהיסטוריה ככובש הזמן. רומי דיכאה את עצמאות ישראל במולדתה, ומיד יצא בן העם היהודי — ישו — והרס את רומי בתורתו שלו. והוא הדין לגבי תורתו של מארכס: יהודי אירופה היו קרבנות שנאה ורדיפות, קם היהודי המשומד מגרמניה וכבש חלק ניכר מן העולם ברוחו. אפשר, שבהכרה זו מוצא גורדין, כי עם ישראל איננו עם ממלכתי, ומשום-כך רבות כל-כך התקלות על דרך מדינת ישראל החדשה.

וכך יושב לו אבא גורדין בתוככי מדינת ישראל ושוקד על ענייני-רוח; שוב ניזקק הוא לאוצרות-קדם: כותב הוא ביוגרפיה של שלמה המלך לפי דרכו שלו, מחדש ויכוח על מושג ה„נקבה“ (המטרוניטא) בקבלה וב„זוהר“, עוסק ב„פרויד והמדרשים“, מספר באוניד על ויכוח רב-עניין ב„שיבה של מעלה“, עוד לפני שנברא העולם, בין „בראשית רבה“ ו„מעין חכמה“ ו„ספר אצילות“ ו„מורה נבוכים“ — הוא מדובב אישי-דור יהודים לפי ספריהם — ודורש במופלאות הנפש והאדם.

בן-הרב נשאר בן-הרב אף לאחר גלגוליו הרבים, והרוח המשמשת לו ארשת-אמת בכל יצירותיו — היא רוח ישראל סבא, שמקורה הגיאוגרפי והנפשי הוא במדינת ישראל, שבה יושב אבא גורדין כיום.

(סוף מעמוד 136)

המומר כנוכרי, וזו לשונו: "וקצת גאונים חידשו בה דברים לומר, שאם בשעה שכנסה בעל היה אחיו משומד, אינה צריכה חליצה ממנו... שנראה לי שהם — הגאונים — סומכים על מה שאמרו ביבמות בסוף פרק ראשון על עשרת השבטים, שבת־דינין שבדורות הללו עשאוּם כגויים גמורים מרוב מה שנטמעו מהם, והיו הגאונים ז"ל דנין, שאף בזמן הזה נטמעים" — המומרים.

וכן הורה רב האי גאון⁴⁴ במאה העשירית, שהמומר אינו יורש את אביו ישראל, ונתן טעם לכך: "דכיון דמשומד הוא נפק ליה מקדושת ישראל ומקדושה דאבוה, ואשכחן דלא הוי ירושה אלא לבר ישראל דמייחס בְּתֵר אבוה, דכתיב "ונתתי לך ולזרעך אחר־ך", מי שזרעו מיוחס אחריו, יצא משומד שאינו מתייחס אחר אביו ישראל... אבל משומד יצא מאומה לאומה". כאן אנו מוצאים, כי הגאון הדגיש את הסיבה, שהמומר אין דינו כיהודי בירושת האב, מפני שיצא מעם ישראל ודבק באומה אחרת, ולרגל התבוללותו סרה ממנו קדושת ישראל ונחשב כגוי לענין ירושה, היות והוא ניתק את שרשרת הדורות ואין לו חלק בקיום רציפות עם ישראל.

ההטעמה הזאת של הגאונים, שהתבוללות המומרים והצטרפותם לעם אחר הוא הוא שגרמה לשינוי יחס ההלכה אליהם, ראויה לתשומת־לב מיוחדת, הואיל ומזה יוצא, כי הבידה הלואמית בעם ישראל, נוספת להמרת הדת, היתה מניע חשוב להוציא את המומר כליל מכלל ישראל, לאחר שהוא בעצמו נבדל מעמנו.⁴⁵ במקום אחר ייחדתי את הדיבור על ההמרה הלואמית, הרווחת לדאבוננו בתפוצות, שאין חומרתה פחותה מבחינת היהדות המקורית השלמה, מן ההמרה הדתית, הואיל ושתיהן מחבלות בייחוד "ישראל ואורייתא", לאמור שאין מציאות לאחד בלעדי השני.

מתוך השקפה יסודית זו הכריע הרמב"ם, בניגוד לשיקולי פסק־הדין הירושלמי הנזכר בנוגע לעמדת המשפט העברי הדתי בנידון, והורה להלכה פסוקה, שלפי החוק העברי אין המומר נחשב ליהודי, בכתבו⁴⁶: "והמוסרין והמומרין כל אלו אינם בכלל ישראל".

העולה מכל האמור, כי העובד דת־ישראל יצא ממילא מכלל ישראל. אי לזאת המומר־הכומר אין לו זכות להחשב כיהודי לא רק על יסוד חוקי הכנסת, אלא גם מבחינת ההלכה, היות והמושג יהודי כלל במשך כל אלפי שנות קיומו אומה ואמונה, שתיים שהן אחת.

ההכרה המשפטית הזאת מותאמת גם ליעודה של מדינת־ישראל להיות מבצר־עז לא רק לעם ישראל אלא גם לרוח ישראל.

44. מובא בשו"ת הרשב"א, ח"ג, סימן רצ"ב.

45. בעקבות הגאונים הלכו גם בעלי החוספות (ע"ג, כ"ג, ד"ה אני) שהבדילו בין המומרים בעבר לבין "מומרים של עכשיו להכעיס הם, דשבקי התירא ואכלי איסורא ומטעמי בין העכו"ם".

46. רמב"ם הלכות איסורי ביאה, פ"ג, הי"ז.

האם קראו את מגילת אסתר בימי בית שני?

מאת חיים רוזנבוין

לכאורה גמרא מפורשת היא. רב — דור ראשון לאמוראים — ענה בחיוב, באמרו: „כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם וישראל במעמדם כולם באים לשמוע מקרא מגילה” (מגילה, ג, ע”א). ברי היה לו לרב שכך היו נוהגים בזמן שבית המקדש השני עמד על מכוננו. ודאי סמך על הכתובים המפורשים במגילת אסתר: „ותכתוב אסתר המלכה בת אביחיל ומרדכי היהודי את כל תוקף לקיים את איגרת הפורים הזאת השנית”... „ומאמר אסתר קיים דברי הפורים האלה ונכתב בספר” (מגילת אסתר, ט, כ”ט, ל”ב). אין ספק שבימי רב — שמת בערך בשנת 248 למניין הנוצרים, למעלה משלוש מאות שנה אחרי חורבן המקדש — היה חג הפורים (וקריאת המגילה) כבר מקובל על העם כחג עממי עתיק¹.

אבל כל בריבירב שלמד מסכת מגילה לא יוכל להעלים עיניו ממחלוקת תנאים — שחיינו כמאה שנה לפני רב — בנידון זה. התנאים שחיינו אחרי חורבן המקדש, בימי מלחמת ביתר, נחלקו במדרש המקרא: „כתב זאת זיכרון בספר” (שמות י”ז, י”ד), שנאמר במלחמת עמלק הראשונה עם ישראל. „כתב זאת מה שכתוב כאן, כלומר, בשמות, שנאמר: „מחה אמחה את זכר עמלק”; זכרון — „מה שכתוב במשנה תורה”, שנאמר שם: „זכור את אשר עשה לך עמלק”, (דברים, כ”ה, י”ז), בספר — מה שכתוב בנביאים” כלומר, בספר שמואל הנביא, על דבר אגג מלך עמלק (שמואל א’, פרק ט”ז) — דברי רבי יהושע (מגילה, ז, ע”א). ומפרש רש”י: „אבל במגילה לא ניתנה ליכתב, אלא לגורסה על פה ולקרותה”. כוונתו לאמר, שר’ יהושע לא הסכים להכניס את אסתר לאוסף הכתובים כמו שהכניסו את שיר השירים, קהלת ורות, כי „אסתר אינה מטמאה את הידים”² כלומר, מגילה זו אין בה קדושה. ר’ אלעזר המודעי חולק על ר’ יהושע, כי לפי דעתו כבר רמז משה רבנו בתורה להוכיח את עמלק פעם רביעית, כלומר, במגילת אסתר, יען כי הוא דורש את הפסוק הנזכר באופן אחר מר’ יהושע. הוא מרבה מהמלה זאת לכלול מה שכתוב על דבר עמלק בשמות ובדברים: ר’ אלעזר המודעי אומר כתב „זאת” — מה שכתוב כאן ובמשנה תורה; „זיכרון” — מה שכתוב בנביאים, כלומר, בספר שמואל; „בספר” — מה שכתוב במגילה, כלומר, מגילת אסתר. הוא דוחק להכניס במלה „זאת” שתי כוונות כדי שתישא המלה „בספר” ותבוא לרבות כתיבתה של מגילת אסתר והכנסתה בין הכתובים, ולכן אמר ר’ שמעון: „רות, שיר השירים, ואסתר מטמאין את הידים”³, כלומר, כולם במדרגה אחת של ספרים קדושים הם, מפני שר’ שמעון סובר כר’ אלעזר המודעי.

מפלוגתא זו של תנאים מוכה שמגילת אסתר לא היתה עוד בילקוט הכתובים בימיהם, כי לו היתה כבר בין הכתובים, איך זה היה עולה על דעת ר’ יהושע לפוסלה מקדושתה,

1. ראה ויקרא רבה, י”ג, ה; גם תלמוד בבלי ראש השנה ג’ ע”א.

2. מגילה, ז, ע”א: „אמר רב יהודה אמר שמואל אסתר אינה מטמאה את הידים”. רב יהודה וגם שמואל היו אמוראים. רב יהודה סובר כר’ יהושע, „שנאמרה לקרות ולא נאמרה ליכתב”.

3. עיין ידים פרק ד’, משנה ו’: „אמר להם: אף כתבי הקודש לפי חבתן היא טומאתן”. רש”י מברטנורה מפרש: „דטעמא דספרי הקודש מטמאין את הידים, כדי שלא יבואו הספרים לידי פסידא, שהעכברים המצויין אצל האוכלים, היו מפסידים את הספרים”.

ולשימה בין הספרים החיצוניים מפני שלא נזכרה בתורה להיתר? האם לשאר ספרי הכתובים יש היתר מפורש בתורת משה רבנו? הכלל הוא שכל דבר שלא נאסר בתורה ממילא מותר הוא.⁴ ובפרט כיצד היו אוסרים את מגילת אסתר, שכבר נתחבבה על העם במשך מאות השנים שהבית השני עמד על מכוננו, והכהנים היו עוזבים את עבודת הקרבנות במקדש כדי לשמוע מקרא מגילה, לפי דעת רב?

האמת כי בכל ספרות הבית השני אין זכר לחג פורים ורמזו למקרים הנזכרים במגילה. רק בספר חשמונאים ב' נאמר, כי קבעו יום גיקנור יום אחד לפני "יום מרדכי", אבל הספר חשמונאים ב' לא נכתב לפני כיבוש פומפיוס. אם קשה לקבוע בדיוק מתי נכתבה מגילת אסתר, אבל אין ספק כי מיום שכבש פומפיוס את ירושלים רבו קוראיה. עם כיבוש פומפיוס התחילה תקופת השתדלנות בחצרות רומא וגדלה עם חורבן המקדש. כדי לבטל או להגביל גזירות ופורעניות, השתמשו לפעמים השתדלנים בהשפעת מטרוניות לרכך לב הערציים. סיפור אסתר הביע רוח הזמן ונתחבב על המוני העם המדוכאים. כאשר רבו הימים וקללותיהם, כן רבו מספר קוראי ספר אסתר. הם מצאו בו תקווה ונוחם לנפשם, כי לא יעזוב ה' את עמו. לאט לאט התחילו לחוג את חג מרדכי ואסתר ברוב שמחה כדי להפיג את יסורי השיעבוד ולשכוח את הצרות המתרבות. ודאי התחילו להקריא את סיפור אסתר בפומבי. מורי העם לא התנגדו לכך, כי הלא הפרושים היו כיתה עממית. האם יכלו להתנגד "למשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים"? אבל התנגדו בכל תוקף לאמירת ההלל בחג הזה שלא ידעו מוצאו.⁵

במאה השנייה למניינם התעוררה תנועה להוסיף בילקוט הכתובים שכבר נחתמו את ספר אסתר מפני "שאסתר ברוח הקודש נאמרה". ר' יהושע, אחד מראשי חכמי יבנה, בעל הלכה ובעל הגיון⁶, התנגד להקדיש ספר חולוני שלא נמצא בו שם ה' אפילו פעם אחת. הלא עזרא ונחמיה בני דורו של מרדכי — לפי המסורה — עזברים בשתיקה בספריהם על גזירת השמד שקרה בימיהם, לפי המסופר במגילת אסתר (ראש השנה ג', ע"א). אבל ר' אלעזר המודעי היה בעל אגדה, ולא בעל הלכה. על אפיו והלך-רוחו תעיד העובדה המסופרת בתלמוד, יומא ע"ו: "וכבר היה רבי טרפון ורבי ישמעאל וזקנים יושבין ועוסקין בפרשת המן והיה רבי אלעזר המודעי יושב ביניהן. נענה רבי אלעזר המודעי ואמר: מן שירד להן לישראל היה גבוה ששים אמה. אמר לו ר' טרפון: מודעי, עד מתי אתה מגבב דברים ומביא עלינו? אמר לו: "רבי, מקרא אני דורש".⁷ שהמון האגני היה טבעת בשושלת העמלקים של ימות משה; וכבר אדון הנביאים חזה את מפלת המן, ורמז שיכתבו את המקרים במגילה.

ר' יהושע בעל ההגיון אולי הרגיש כי אין לעם ישראל להתנאות במעשה אסתר.⁸ הוא דרש את המקרא רק כדי לסתור את האסמכתא של ר' אלעזר המודעי, כלומר, אפילו לפי דבריו שמשה רבנו חזה מראש את המקרים בימי אחשורוש לא רמו בתורה למגילה, כי אין בפסוק "כתב זאת זיכרון בספר" אלא שלוש מלים לשלש זכירות, ומניין לו לר' אלעזר לדחוק במלה "זאת"

4. במגילה ז', ע"א מצאו ר' יוחנן, או ר' יונתן, איסור לכתוב את המגילה מפני שכתוב במשלי שלמה כ"ב: "הלא כתבתי לך שלישים, ולא רבעים" לפי דעתם כוננת המלך שלמה היתה לרמוז בשלושה מקומות יש לנו להזכיר את מלחמת עמלק, ולא בפעם רביעית, במגילה.

5. "אי הכי הלל גמי נימא?" ומתוך שם שני תירוצים. מגילה י"ד, ע"א.

6. שכלו הבהיר מתגלה בשקלא-וטריא שהתיר את יהודה גר עמוני לבוא בקהל. עיין ברכות כ"ה, ע"א.

7. במבול כתוב: "חמש עשרה אמה גברו המים", ובמבול נפתחו רק ארובות השמים; ובמן כתוב: "ולתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול". בדלת יש ארבע ארובות. ד' פעם ט"ו — שישים. עיין שם ברש"י.

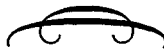
8. עיין טנהורין ע"ד ע"ב: "והא אסתר פרהסיא הואי?"

שתי זכירות? לפי דעת ר' יהושע יש „להיזהר מעשות ספרים הרבה אין קץ“, כי אין רוח הקודש במגילת אסתר, ובפרט שילקוט הכתובים כבר נחתם.⁹ אבל מאורעות הזמן, בעיקר מפלת ברכוכבא, „השיבו את העם עד דכא“ וסייעו לבעלי האגדה ולדורשי רמזים. יוצרי ההלכה נענו ל„קול המון כקול שדי“. בדור השלישי והרביעי לתנאים נשתתקו מריבי המגילה ואמרו: „אסתר מטמא את הידים“, הוסיפו את המגילה על שאר מגילות הכתובים, וקבעו את הימים לקריאתה. אף-על-פי-כן נזהרו בלשון ההלכה החדשה מלקבוע קריאת המגילה חובה, כמו: „הכל חייבין בראייה“. גם לא השתמשו בלשון עתיד שמשמעה חובה, אלא בלשון הווה, כמו: „מגילה נקראת“ (מגילה, משנה א', פרק א') „הקורא את המגילה“ (שם).

שוני הלכות מגילה במשנה הקלו אפילו בברכותיה: „מקום שנהגו לברך יברך, ושל לא לברך לא יברך“.¹⁰ הלכה רווחת היא שמי ששוחה לגימיה של מים חייב לברך, ולא תלו חכמים במנהג, אעפ"י ששום סכנת נפשות לא היתה עוד בצמאוננו, „ממיתה לחיים לא כל שכן“ שהיו צריכים לברך. דבר זה מעיד על היחס הקל של התנאים למגילה, אפילו אחר שהכניסו לילקוט הכתובים. בימי המשנה לא החמירו בדיני קריאת המגילה ואמרו: (שם) „קראוה שנים יצאו“ נגד הכלל „דחרי קלי לא משתמעיי“. אבל בימי רב מגילת אסתר כבר נתקדשה ונתקבלה, קולות העוררים על המגילה כבר נדמו ונשכחו; המגילה נתחבבה על העם לכן לא יפלא כי ברי היה לו לרב כי בימי בית שני: „כהגים בעבודתם ולויים בדוכנם וישראל במעמדם כולם באים לשמוע מקרא מגילה“.

9. עד כמה היו רחוקים ר' יהושע ור' אלעזר בהשקפותיהם לבאר דברי מקרא יעיד פירושם את הכתוב שמות י"ז, ט': „ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק“. ר' יהושע אומר: בחר לנו אנשים גבורים, ר' אלעזר המודעי אומר: בחר לנו יראי חטא“. לפי ר' יהושע „אין מקרא יוצא מידי פשוטו“. אבל ר' אלעזר המודעי מבקש בכתובים רמזים וסתרים. ראה מכילתא, הוצאה מאיר איש שלום.

10. מגילה, משנה א', פרק ג'. אעפ"י שבגמרא מגילה, כ"א ע"ב, אמר אביי: „לא שנו אלא לאחריה, אבל לפניו מצווה לברך“, כלומר, אביי מפרש שכוונת המשנה לתלות את הברכות במנהג היא רק בברכות שאחרי קריאת המגילה, ושהמשנה אינה מדברת על הברכות שלפני קריאת המגילה, כי הברכות הקודמות הן חובה, ואינן תלויות במנהג. בימי רב דור ראשון לאמוראי בבל המגילה היתה כבר מקובלת מבלי להרהר אחריה, בימי אביי לא כל שכן. ולכן לא יכול אביי להבין, איך אפשר לקרוא את המגילה בלי ברכות ראשונות, הלא אמר רב יהודה אמר שמואל: „כל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן“? אלא שאין זכר לא לברכות ראשונות ולא לאחרונות לא במשנה ולא בבבלי. כי אחרי המימרא הנזכרת של אביי הגמרא שואלת: „מאי מברך“? והשאלה כוללת ברכות ראשונות ואחרונות, כנראה מתשובות הסוגיא.

מחודש לחודש

ישראל בסבך המכופל

מדינת ישראל נתונה עתה בסבך המכופל של המשבר המתמיד במזרח התיכון ושל המשבר החדש ביחסי אמ"ר וצרפת, העלול להביא לידי קשיים בלתי צפויים ולידי הכוונה של ברירה בין שני ידידים ושני מקורות-עוצמה חיצוניים עיקריים שאין המדינה יכולה לוותר על אחד מהם מבלי שיבו-לע לה ולבטחונה.

לכאורה, ניתן לומר, שאימויו של גנרל דה-גול הם איומי-סרק. יריביו במחנה האנגלו-סאכסי, גם בלונדון וגם בוואשינגטון, טוענים, שאין הכוח הא-טומי הסמלי שבידו מספיק כדי להכ-ריע במאבק האי-תנים שבין מזרח ומ-ערב, או אפילו כדי לפרוש ולשחק את המשחק של "כוח שלישי". בראש אי-רופה מערבית, שמדיניותה מובדלת ומופרדת מזו של אמריקה הצפונית, יש גנרלים ומומחים צבאיים, האומ-רים כי מטוסי "מיסטר 4", המהירים ממהירות הקול, לא יוכלו לשמש בתפ-קיד נושאי פצצות האטום המעטות, המוכנות במחסני חיל האוויר הצרפתי, אם צרפת לא תקבל בשנת 1964 מאמ-ריקה את מטוסי-ההובלה המהירים, המסוגלים לספק למטוסי "מיסטר 4" את הדלק הדרוש תוך כדי ריחוף באוויר. במלים אחרות: דעתם של המבטלים היא, שאין כוחו האטומי של דה-גול ברישמוש למעשה, ואם כן — כל הנחתו, שהוא חבר "המועדון הא-טומי" מרצונם או בעל כורחם של שאר חבריו אינה אלא מוטעית. אבל עיון מדוקדק במצב מוכיח, כי יש לו לדה-גול על מה שיסמוך. עצם העובדה שעשרים ערים חשובות ברוסיה האי-רופית נתונות בטווח מטוסיו הנ"ל, דייה כדי לשמש קלף מיקוח בידו, בפרט שהמלחמה האטומית נחשבת כשיגעון גמור, ועיקר תועלתו של הנשק האטומי הוא כנשק הרתעה.

לא תעלול, כי אם שיטה

אם אמנם כן הוא, הרי עמדתו של

דה-גול אינה בגדר תעלול פתאומי כי אם צעד מחושב, הנובע ממחשבה עיקבית ומשיטה מחושבת ומאוזנת. דה-גול לשיטתו, וכל הסבור שייסוג בין-לילה או שאפשר לפוף עליו בנקל שינוי קו, אינו אלא טועה. כן צריך להבין לרודו, שהוא מתנגד בכל תוקף לעשיית הסכם אמריקני-סובייטי בלי שיתופה של אירופה המערבית בכלל ושל צרפת בפרט. נתאר לנו מה היתה מדינת ישראל אומרת, אילו היתה וואשינגטון מחליטה, חלילה, יום אחד, לעשות הסכם על הסדר מזרח-תיכוני כולל עם נאצר בלי הסכמתה וידעתה. תאמרו: הלא צרפת שוב אינה מעצמה אדירה כשהיתה, עם אבדן רוב האמפריה ונכסיה מעבר לים? ויענו לכם אנשי "קיי-דאורסיי": ומה בדבר אנגליה? כלום קיסרותה נש-תמרה בעינה וכלום מצבה הכספי טוב ממצבנו? אדרבא, מצבה החומרי של צרפת הוא יותר איתן. ואם כן הוא, מדוע תעדיף אמריקה את אנגליה על בעלת-בריתה האחרת? האם משום קירבה משפחתית אנגלו-סכסית? הע-דפה כזו — מי ירצה לסובלה? אומ-רים, כי דה-גול האשים את מק-מילן בהפרת הסכם שבעל-פה, שהרי מק-מילן הבטיח לו במפורש שלא להיכנע ללחצה של וואשינגטון בעניין ביטול תכנית "סקיבולט", אך משהגיע לבר-מודה — שינה דעתו והסכים לחליפין: "סקיבולט" תמורת "פולאריס". בשביל מק-מילן היה בזה משום הכרח כלכלי, שכן בריטניה אינה יכולה לעמוד, בין כך ובין כך, בהוצאות העצומות של החימוש האטומי. אך כנגד זה טוען דה-גול, כי אירופה מערבית מאוחדת תוכל לעמוד בהוצאות אלו וליהפך לכוח שלישי שאינו תלוי לחלוטין בא-מריקה. יתר על כן, דה-גול מביא ראיה ניצחת ממשבר קובה באיזו מידה תלות זו היא מוחלטת; "הודיעו לנו אך לא התייעצו בנו" — קבל מרה. מקובלנה זו אך כפשע אל האשמה, כי ארצות הברית עלולות להסס אם להי-כנס למלחמה אטומית בשל אירופה, אף כי קשה להניח, כי דה-גול סבור,

כי המערב חזק למדי בשביל להיפרד ולהיות לשני ראשים, אמריקני ואירופי, בלי לעורר בלב המזרח תשוקות של תוקפנות והרפתקנות לאלתר? בהנחה אחת מהנחותיו ודאי צדק דה-גול: שעה שאמר, שיש להניח לענייני משבר ברלין עד שיסתאב; כרושצ'וב הוא שייצר משבר זה ועל כרושצ'וב לסלקו אלא אם כן רוצה הוא במלחמת-עולם וכנגד זה אין תקנה, ואמנם, המו"מ והפיוסים בעבר הקרוב לא הועילו כלל לפיתרון הבעייה. למעשה, נהג גם הנשיא קנדי לפי קו הגיוני זה בבווא לפתור את משבר קובה. (כרושצ'וב הוא שהביא את טיליו לקובה, והוא החיב בהוצאתם משם. ואם רוצה הוא במלחמת-עולם — כנגד זה אין תקנה). אלא שבמקרה קובה, אמריקה היא שהיתה מעוניינת באופן חיוני ולא אי-רופה, שלא נשאלה לדעתה כלל, כא מור. והנה, על הוצאת אירופה מכלל החשבון מוחה דה-גול נמרצות בראותו בכך אישור בלתי נעים להשערותיו המוקדמות.

אבל אם דה-גול צדק בהנחה האחת בנידון ברלין ובעוד אלו הנחות — אין זאת אומרת שצדק בכל הנחותיו. כמישגה עיקרי בחישוביו עשויה להתבלט העובדה, שסומך הוא יותר מדי, ובטרם עת, על הקרע שבין סין לרוסיה. בנידון זה יפה אמר אווריל הרימאן אחרי שובו ממוסקבה: "אי-נני חושב שאנו חכמים מחוכמים שכי-אלה, שנוכל לסמוך על מחלוקת ואף לקוות שניבנה מחורבנם של השניים הניצים". בכל חישוב מסוג זה יש סיכון גדול, בתקופה האטומית הוא גדול מדי. בתקופה זו נראית לנו יותר הסיסמה של הנשיא קנדי: "נצפה לטוב ונהיה מוכנים לגדולה שברעות".

התקלות לגבי ישראל

התקלות הכרוכות במצב-עניינים זה לגבי ישראל הן גלויות לעין. צר-פת היא ידידתה הקרובה של מדינת ישראל לא לבד כספק נשק, מטוסים וציוד משוכלל אלא גם כשותף בחקר האטומי והטכנולוגי המתקדם בש-טח זה. אם נקרא לסיכוך הנוכחי שבין אמריקה לצרפת "מלחמה קרה" נחטא בהפרזה יתירה. אבל אם נקרא לו "צינון יחסים" העלול להחמיר — נתאר את המצב לאשורו. ברור שב-שלבים הבאים של סיכוך זה, שפת-

שאמריקה תפקיר את אירופה לגורלה לחלוטין ותיתן לרוסיה להשתלט עליה.

נקודת-הפובד — סין העממית

נקודת-הפובד בשיקוליו של דה-גול, נעוצה בהנחה, שסיכוך חמור בין ברית המועצות וסין העממית הוא בלתי-נימנע, גם אם סיכוך זה לא יביא לאלתר לידי מלחמת איתנים בין שתי המעצמות הקומוניסטיות. הוא סבור שהקרע בין רוסיה וסין כבר העמיק עד כדי כך, שמותר לה, לצר-פת, להסתכן במעשים הבאים לערער את ההגמוניה האמריקאנית באירופה המערבית. ומי יודע? יוכל היות, כי צסתר ליבו הוא סבור, שמעשים כאלה ומחלוקת כזאת במערב עלולים לעודד את כרושצ'וב להיות יותר נועז בהתנגדותו לקו של מאו-טסה-טון ומדי-ניותו הסטאלינאית המובהקת, ובמאמצה לבודד את סין העממית לא רק מבחינה מדינית, כי אם גם מבחינה כלכלית ותעשייתית. במלים אחרות: דה-גול הוא יותר אופטימי מהנשיא קנדי ביחס לאורך ימיה של "המלחמה הקרה". לא זו בלבד שאינו רואה אותה כבלתי נימנעת אלא שהוא סבור, כי קיצה מתקרב במהירות רבה וכי כבר עכשיו אפשר וצריך לשאת ולתת עם כרושצ'וב לא על פרטים (כמו ברלין, או הפסקת הניסויים האטומיים) כי אם על כללים, כגון: פירוז אירו-פה כולה ופינוי הצבאות הסובייטיים ממזרח אירופה והמצא האמריקני ממערב-רגרמניה. אשר להפסקת הניסויים האטומיים כבר אמר דה-גול בכמה הזדמנויות, שזהו עניין של חוכא ואיט-לולא: כל צד מוכן להפסקת הניסויים לאחר שהוא מסיים שורת פיצוצים, וברגע שהוא רואה כי הצד שכנגד עלול להרוויח מזה הריהו מבטל את ההסכם ומחדש את הפיצוצים. בתנאים כאלה אין טעם להסכמים, שאינם, למעשה, אלא הפוגות שלוח-הומנים גרמן. אין צרפת יכולה לעמוד בהם משום שעליה להדביק את המעצמות הגדולות במירוץ החימוש האטומי. יתר-על-כן, אפילו היה מסכים להצטרף להסכם, סין העממית וודאי שלא היתה מסכימה, ואם-כן — מה הועילו חכמים בתקנתם? אין להכחיש את הצד ההגיוני שבניתוח קודר זה. אך חשובה יותר ברגע זה היא השאלה: האומנם נכונה השקפתו של דה-גול,

בנשק זה למלחמה תוקפנית נגדה, בפרט שהללו מאיימים בגלוי בכוננות כאלו, לכשתוגשם תכנית מוביל-המים הארצי מהירדן לנגב, או גם לפני כן.

ההפיכה כבגדד ומלחמת תימן
ההפיכה בעיראק, רצח קאסם ע"י קצינים פרו-מצריים, המלחמה הממושכת בתימן ומזימותיו של נאצר לקראת התמודדות עם ישראל, "לכשיריחב" — כל אלה מוסיפות על חומרת המצב. מדינת ישראל אינה סובלת מעודף של ידידים, לפיכך, מחלוקת קשה בין שני ידידיה הראשונים שיים אינה מחזקת את מעמדה הבין-לאומי כל עיקר ואינה מגבירה, כי אם מחלישה, את אפשרויות המיקוח שלה. מה שאין כן הערבים, העשויים לנהוג לפי שיטתו הבדוקה של נאצר ולקבל נשק וממון לא רק ממוסקבה ומוואשינגטון אלא אף מפאריס. צא וראה שאף הדימאגוג האלגירי בן-בלה המחקה את נאצר בכל הנוגע לשנאת ישראל ונוהג כמותו בענייני "המלחמה הקרה" סומך על צרפת שתשיג עבורו מהבנק הבינלאומי את האשראי הדרוש של 800 מיליונים דולר לבדק ארצו בעודו פוהל, בה בשעה, לעבר האוואנה ומוסקבה.

אין פאריס מאמינה בווייתורים לנאצר

יתרון אחד בעמדה הצרפתית כל-פי קאהיר העומת לעמדה האמריקנית: אין דה-גול מן המאמינים בווייתורים לנאצר. כל ההחלטות על הל-וואות, מענקים ומשלוחי-מזון גדולים, שהעבירה אמריקה לנאצר, היו מבוססות על ההנחה, כי מישטרו של זה הוא "הטובה שברעות" העלולות להתרחש במזרח הקרוב, וכי אחרי נאצר יבוא שם המבול! מתוך כך השקיעה אמריקה במצרים, בצורה זו או זו, משנת 1959 ואילך, סכום אדיר של 500 מיליון דולר. ולצורך זה הוציאו לו מוניטין במזכירות-המדינה כ"גורם מניצב"... באיזו מידה הוא שוקד על ה"ייצוב" תעיד מלחמתו בתימן וההפיכה האחרונה בעיראק, בצד מזימות מתמידות ל"תיקון המצב" גם בממלכת הירדן ובסעודיה, ולא-כל-שכן בסוריה, שהיא בגדר נפה שנפרדה, שלא בטור-בתה, ממצרים. כנגד הטוענים: למה נחפה אמריקה להכיר במשטרו של המורד סלאל, שלא היה מתקיים

רון לו עדיין אינו נראה באופק, ירגו כל אחד מהצדדים אם מדינת ישראל תתקרב מדי לצד זה או זה. יתר-על-כן, כל צד יאמר: מי שאיננו הולך איתנו — הוא נגדנו! כבר עכשיו לקתה ישראל בשל ההתנגדות הצרפתית הנמרצת לכניסת אנגליה לשוק האירופי, שהרי צרפת היתה מוכנה לתמוך בצירופה של מדינת-ישראל כחבר-לוואי וההתנגדות של חוגים מסויימים בגרמניה, בסתר ולא בגלוי, אפשר היה להתגבר עליה בעזרת אדנ-אואר. עתה נדחה הדיון בבקשת ישראל ושאר המועמדים לחברות-לוואי מהטעם שמוקדם הדבר לדון ולהכריע בעניינים תנייניים כל עוד לא נקבע דבר ראשוני והוא: מספר חברי המועדון האירופי, שהם בעלי זכויות מלאות. וודאי שגתה אנגליה, שאיחרה להכיר בחשיבות השוק המשותף בראשית שנות החמישים ובהססה זמן רב מדי להצטרף לשוק זה. אך העונש שהטיל עליה דה-גול היה חמור מדי, ואף הטכסיסים שנקט כלפי אמריקה היו נמרצים ופגעו כמחלומת-פתע. ניצול הרגשות האנטי-אמריקניים באי-רופה והישענות יתירה על האחווה הצרפתית-גרמנית החדשה הם צעדים מסוכנים ביותר, כי מי יערוב לבו, שנשק-אטומי בידי בעלי הברית צרפת-גרמניה יבטיח את השלום יותר מנשק אטומי של נאט"ו בפיקוח ווא-שינגטון, הדוגלת בעיקרון של מניעת נשק אטומי מהצבא הגרמני וגם מיסין? יתר-על-כן, בהתחרות קדחתנית זו של צרפת על השפעה ועל שליטה איסטרטגית מורחבת נשקפת סכנה ישירה לישראל כבר כיום הזה. הנה שמענו על מו"מ עם סוריה בדבר הספקת נשק צרפתי ומטוסים לרפוב-ליקה הערבית. וודאי, שאין הצרפתים נותנים נשק כזה לסורים, כדי להצר רגליהם של הישראלים, כי אם כדי להוציא את סוריה מן המיצר, באופן שברית-המועצות לא תהא ספק-הנשק היחיד של סוריה וכדי שנאצר לא יתנפל לממשלת דמשק. יש בכך גם משום ניסיון להחזיר לצרפת את ההשפעה האבודה במזרח הקרוב, וכאן — המתחרה המר ביותר והמאכזב ביותר בימי מלחמת העולם השנייה ולפניה היה, כמובן, הארי הבריטי שנודקן. אבל איש לא יוכל לתת לישראל ערוכות מספיקות, שהסורים לא ישתמשו

ניסיון לרכוש ידידותן של אלו מארץ צות ערב, ואם גם לא תעשה זאת במישרין על חשבון ישראל, הרי כל ניסיון להרחבת השפעת צרפת באיזור זה, יזיק לישראל בעקיפין. הדוגמה הראשונה לכך ניתנת לנו במר"מ עם סוריה על מימכר נשק צרפתי, ודוג"מאות נוספות עודן עלולות לבוא במרוצת הזמן.

קשה להניח, גם כן, שהדבר הזה לא יתבטא כלל בעמדת צרפת בשאלת הפליטים. בוועדת הפיוס למשל, ועל בנת אר"ם. וזאת לזכור, כי אף לאחר ביטולה של תכנית ג'ונסון לא אמרו המעצמות המערביות נואש לסיכוייה של וועדת הפיוס. בנידון זה אין חילוקי הדעות בין מזכירות-המדינה ו"קיי-דאורסיי" מרובים כל כך. אָמנם, מר ג'ונסון התפטר, אך כמה מרעיונוֹ תיו לא מתו, ויש להניח, כי הם יצופו על פני השטח ויתגלו שוב בעמדה האמריקנית החדשה בעניין הפליטים. לכשתנוסח בקרוב, וודאי, כל עמדה כזאת תהא מבוססת לא רק על הדעות הרווחות במזכירות-המדינה אלא גם ובעיקר על דעתו של הנשיא קנדי, המכיר את עמדת יהדות אמריקה ואת חומרת הסכנות שהחזרת פליטי ערב לישראל במספר גדול עלולה לגרום. אבל גם בשאלת הפליטים, המחלוקת הקשה שבין צרפת לאמריקה עלולה להיות גורם שלילי, המוסיף על הסכר, ואינו גורע ממנו.

יצחק עברי

עתה אפילו יום אחד בלי תמיכתו הצבאית של נאצר? — משיבים במזכירות המדינה, כי נאצר הבטיח חגיגות לפנות צבאו משם תוך שבועות מעטים. ואָמנם, חישובו של נאצר היה, כי נצחוננו יהא שלם תוך פרק זמן זה, וכנראה, בתנאי זה הבטיח מה שהבטיח. בין כך ובין כך, הקרע עם אמריקה מוכרח להתגלע לכשיעבור הסיכסוך המזויין לתחומי סעודיה, שהרי שם אין אמריקה יכולה לעצום עין ולוותר על ענייניהן החיוניים כל כך של חברות הנפט!

ההפיכה העיראקית הוסיפה על חומרת הסיכסוך בתימן. עלייתו לשלטון של עראף הפרו-מצרי בבגדד מגבירה לאין ערוך את סכנת כיתרון ובידולן של ממלכת סעודיה וממלכת הירדן. מעתה אין שני המלכים יכולים לפנות כוחותיהם מתימן אפילו היו רוצים בכך שכן הם יודעים, כי למחרת היום יפלו לארצותיהם התימנים הרפובליקנים — בעזרת מטוסיו וחיל-שריונו של נאצר — וישמו קץ לבית המלוכה הסעודי והחוסייני כאחד.

בעיית הפליטים עורנה בעיצומה

לעומת זאת, יהא מופרו להניח, כי צרפת, עם כל חוסר האהדה לנאצר ועם כל הזיכרונות הבלתי נעימים מימי סואץ, תהא מוכנה לעבור לקיצוניות ההיא של עמדה אנטי-ערבית ברורה. אדרבא, הדעה נותנת, שאחרי חיסול בעיית אלג'יריה תעשה גם צרפת

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בְקָרָת

„יהיה טוב“, באמת

מאת ינץ רמגל

רות בונדי, יעלת-החן שחומת-העין, שירדה אלינו מהררי בוהמיה; אותה בת-הרים מושכת בעט סופר, שלפני תריסר שנים עוד תעתה ביער הסבוך של נטיות הפועל העבריות — „עשתה“ ספר. ארי שאג מי לא יירא, עלמה מחייכת, — לב מי לא ימס; ומה גם שאותה עלמה טיפסה ועלתה בחומת עתונותנו צעד צעד, בכוחה היא, מתוך חבלי לשון והבעה עד שהפסיגה בנשימה קלה ובמאור פנים חייכני לצריח הספרות העברית.

שבוע שבוע, מזה שנים, התמשכו טוריה ב„דבר השבוע“ וכינוסם* מגלם בבואה מקורית ביותר להווי היום יומי בארץ, ולא בראי העקום, הגרוטסקי, של הומוריסטים אחרים אלא דווקא בהקרנה הטיפוסית, היום יומית ה„אפורה“ של האדם והענין על רקע הנוף הישראלי. גיבוריה הם ה„אנחנו“: אנחנו הנרגזים, הממורמרים על אשכול ומס ההכנסה שלו; על העירייה הבטלנית שאינה דואגת לטובת תיקונים ושיפורים הכרחיים; אנחנו עייפי-החיים הנושאים בעולם של החיים, שרק בכושר הבחנה חד ובמידה רבה של יכולת ניתן למשות מתוכנו את קמצוץ ההומור המחלחל בעצם מהותנו, מבריכות-החול שמגעגעים בהן פעוטות בנן הילדים התל-אביבי ועד לבית הקברות ושומריו הזקן, שעליו כתבה בכשרון אפילירי ממש („מצבה לבית הקברות“ עמ' 281):

„מה יש כאן לכתוב, תמה שומר בית הקברות הישן של תל-אביב, הכל מת כאן, אין זה אפתעה בשבילי, אמרתי, כך דרכו של בית עלמין. לא, כאן בבית הקברות הישן, אין חיים, ענה הוא. עבדתי עשר שנים בגבעת שאול. כמה לחיות! איזה תנועה! והאנשים הרבים! לכאן כמעט לא באה נפש חיה, רק אחד שבא כל יום לרשום מה שכתוב על המצבות, מי יודע מה שיוצא לו מזה. אפילו קבצנים אין. לפעמים באים לראות את הסופרים, יש לנו דווקא אנשים חשובים — ועוד קוברים? — לפעמים... יש אנשים שיש להם מקום שמור כאן כמו אבא נאמן זה, שמת בשבוע שעבר, היתה הלווייה גדולה. או שמשלמים הרבה. רק עכשיו שילם אחד חמשת אלפים בעד מגרש אצלנו. השומר הכפוף קמעה פנה לעסקיו ואני הלכתי לי אל הסופרים.

„ — — — בית הקברות מוקף בתי מגורים גבוהים, עם תריסי הזזה ודודי שמש שמש וכבסים מתבדרים ברות. נערה שחומה מנצרת שטיח פרסי, אמיתי בהחלט, ומישהו השליך בקבוק בושם ריק „זארביאן“ על קברה הקטן של ילדה חסודה בת אליעזר טריינין.

„ — — — ביתי כאן, באור השמש הסתוית, נעים ושקט. כמעט אין פרחים חיים, אבל יש הרבה צמחיה של בית קברות, קקטוסים למיניהם, אספרגוס, שרכים. מישהו נטע לפני שנים הרבה תמר ליד קבר יקירו ועתה אכל העץ את הקבר, גבה עליו וכיסה אותו, אך אין זה משנה; בחלק זה של בית הקברות, מימין החומה, אין עוד באים לשים אבן ביום המוות. שלושים וארבעים שנה הן תקופה ארוכה לפחות לגבינו החיים. הרבה עבר על המתאבלים, והם שכחו וחדלו להתאבל“.

* „יהיה טוב“ מאת רות בונדי, הוצ' „יבנה“ ת"א, 307 עמ'.

אכן, אין זו "רשימה" ולא "שירטוט הויי", זו ספרות צרופה, גרעינית. כבר בתכניות של "שלושה בסירה אחת" ב"קול ישראל", שבהן השתתפה הסופרת השנונה בקביעות, נתגלה כושרה המיוחד בדליית אותו הומור נבון החומר ומתסיס בצנעה. מבין כל המשתתפים האחרים בתכניות הללו נתייחדה דמותה בניגוד לבעלי "צחוק הכרס" המעובה, מבלי שזויתה על עיקרה של ביקורתה ההומורית, אם היתה זו מדינית או חברתית. ההומור שלה התדגש בעדינותו, באלגנטיות הנשית שבו. היתולה נע קלות-עמוקות על פני תופעות החיים הישראליים כשהוא מעמיק-שרוט בחיוך-מרפרף. היה זה הומור הגובל עם ההיתול העממי; ודומה היתה אז רות למי שמהלך על גבי החבל המתוח שבין פילוסופיית-חיים שנונה לבין עוקצנות קלילה, שרק חייץ דק מבדיל בינן לבין הבאגליות, כדברי ארתור שניצלר בזמנו על הסיפור הטוב ("חייץ דק כנייר של סיגרטה", כתב בדרך ההיקש הוינאית רבת-החן) אלא שאצל בונדי מזדהר הומור עממי זה בגוונים מקוריים ובנקודות הגובה שלו הוא נרקם בפסיפס אגדה עממית עמוקת-סמל.

ואכן לעתים קרובות מזכירות רשימותיה של רות בונדי בהתעלותה אגדות עם מזה, ורשימות פטר אלטנברג מזה, הסופר הוינאי, אבי ה"סקיצה" — הרשימה הפיוטית המגובשת, התמציתית, חריפת העוקץ וטבולת ההומור העדין כאחד.

כתבותיה של רות הן ענין לעצמו: אחת הכתבות הראשונות שלה, שעל ידן ניכוחה לא מעט, היתה על הימאים-העריקים, ובה ניכר היה רצונה לתת מבע לאנושי גם בגילוי השלילי. סופה שהתרעמו עליה הימאים ובעלי האניות גם יחד... הימאים על שהביאה "מיספרים" מסולפים משל בעלי האניות; והאחרונים על שלא התארחו למסע-חינם לכתיבה מלטפת מתוך זווית ראייה של נוסע במחלקה א' של אוניית טיול...

אך חבל שלא נכללה בספר "השיחה" המיוחדת במינה עם המשורר נתן אלתרמן שפורסמה בזמנה ב"דבר השבוע" עם יובלו החמישים. אלתרמן, כידוע, אינו נתן ראיונות, וחסל רות עבדה קשות, שוחחה עם עשרות אנשים, קיבצה פרט לפרט, צירפה קטע לקטע מחיי המשורר כפי שהוא נראה בעיני הסובבים אותו — מלצרים, משוררים, שחקנים וסתם פשוטי-עם, שעמם מחלק הוא את יומיו, ערבי וליליו, הפרטים שאספה נשאו את חותם הבעתה המקורי, האופייני: לא פרטים "דרמטיים" או "פיקאנטיים", כי אם נתונים פשוטים שבפשוטים על מראה חדרו ולבושו, מאכלו ומשקהו, צאתו ובואו — והכל מתוך פירוט ואיפוק, הערצה וביקורת כאחד, ממש מחקר רוחני-נפשי וחברתי, שנכתב בטוב טעם ובעדינות נתחנית בלתי מצוייה שאינה מגזימה ואינה מיטשטשת דבר.

כתבה זו היתה רק Tour de Force של התגברות על קשיים בלתי רגילים ביצירת קשר רוחני-אישי עם אדם המטרב להתראיין, אלא, מבלי משים — הישג רציני וחשוב. דרך חדשה לא סלולה בשדה העתונות בכלל.

הבה נסיים, איפוא, בדברים שאמרו מוציאי הספר, שבמקרה דנן נאמנים הם ואין בהם אבק של הגזמה:

"כשאתה מצוברח מתחשק לך לקרוא משהו מהנה וכשאתה מבסוט מהחיים, גם אז מנת הומור לא תזיק, אכן — לכל שעה, לכל צרה — "יהיה טוב", סיפורי דברים קטנים אשר להם תוצאות גדולות.

"כיצד אירע ששמואליק הקטן גרם לגל ההתיקרות הגדול; למה רגל שבורה טובה מנזלת מצוייה; איך להרוג מקקים ולהישאר בחיים ומה קורה כשמשורר קונה חבילת איטריות. כל זה ועוד תשעים "חיוכים" אחרים עם מוסר השכל אחד. היום אולי זיפת, אבל מחר, מחר — יהיה טוב" באמת".

מלון אנגלי-עברי

מלון אנגלי-עברי מאת ד"ר בן-עמי שרפשטיין ורפאל ספן, בעריכת ד"ר צבי שרפשטיין, הוצאת שילה, גיריורק; ע"י הוצאת דביר, תל-אביב.

מילונו של שרפשטיין—826. הרי עודף של 75 עמודים לזכותו של שרפשטיין. ואף-על-פי-כן יש בו פחות. סיבת הדבר תתגלה לנו לכשי נעיין בטור האנגלי. קופמן קיצר בו: כלל את הוראותיו השונות של הערך האנגלי בו גופו ולא הפריד בין הוראה להוראה. שרפשטיין ביקש לפרט את הערך, להבליט את ההוראות, להאיר את עיני המעיין ול-הדריכו בבחירת המלה העברית הנאותה. לפיכך לא קיצר. הערך האנגלי עומד כאן בראש כיוחיה בפני עצמה, אחרינו באה שר-רה מיוחדת לכל הגדרה והגדרה, ולצידה התרגום העברי. על ידי כך גדל נפח המילון.

כידוע, גדול היקפו של מילון הלשון האנג-לית. יש בו עושר שאין דוגמתו במילונים של לשונות אחרות. אך רוב עשרו לא בא לו מכוח עצמו, אלא משום שהוא כנסן גדול. הוא כונס הכול. כונס מלים אוניבר-סליות, בינלאומיות, בלי קץ ובלי שיעור, כונס מונחים מקצועיים, שמות פרטיים, שמות גיאוגרפיים והיסטוריים, ספרותיים ומיתולוגיים. זהו עומס מיותר. לכשנפרוק אותו עומס, יהא בידינו אוצר מצומצם יר-תר, אבל מספיק לשימוש מעשי. ומילון שימושי כזה, בלא עומס יתר, ניתן לנו עכ-שיו במילונו של שרפשטיין.

ולא במקרה העמידוהו מחבריו על 30.000 ערכים. נר לרגליהם היה ספרם של תורני-דייק ולורג: Teacher's Word Book of 30,000 Words (מהדורת 1944). תורנידייק ידוע כאישיות נעלה ורבת-פעלים בשדה המחקר החינוכי האמריקאי (ראה מאמר מפורט עליו ב"החינוך", תש"ט, חוב' ג'). הרבה משנות חייו הקדיש לק-

א.

כרך כרסוגי, גדול-כמות וכבד-משקל — זהו הרושם הראשון הנגלה לעיניך במילון חדש זה: אפ"כ מספר ערכיו קטן מערכיו של מילון גדול אחר, שקדמו בשלושים שנה, המילון האנגלי-עברי של ד"ר קופמן (בהש-תפתות ישראל אפרת ובנימין סילקינר). מי-לוגו של קופמן כולל 50.000 ערכים, ומילונו של שרפשטיין אינו כולל אלא 30.000. אין ספק שמילון בן 50.000 ערכים עדיף ממילון בן 30.000 ערכים. אבל לא הכמות בלבד קובעת, כי אם גם האיכות.

ההשוואה בין שני מילונים אלו עולה על הדעת כמעט מאליה. יש בהם צד שווה, אחירת אמריקה החופפת עליהם, אבל הם נבדלים זה מזה ומציינים דרגות שונות בהתפתחות לשוננו. שלושים שנה מפרידות בין הופעתם, תקופה קצרה בערך, אבל מכרעת, תקופה ששידדה את מערכות לשו-נו שידוד יסודי. מילונו של קופמן היתה פגישה חשובה ראשונה בין לשוננו המחר-דשת ובין האנגלית. אותה שעה עדיין לא היתה ללשון העברית החדשה מסורת מגוב-שת. המילון היה אנוס לשאוב מן המקורות ולאוסף כל מלה מצוייה, בין שהלמה את המושג הלועזי יפה ובין שביאורו היה מוטל בספק. מחברי המילון החדש מצאו לפניהם לשון עברית מפותחת ועשירה יותר ולכן תפקידם היה קל יותר.

במילונו של קופמן יש 751 עמודים,* וב-

* כאן לא הוכנס בחשבון כרך המילואים מאת ישראל אפרת ויהודה אבן שמואל (קופמן), שיצא בשנת תש"ך ובו 281 עמ', וכן גם מילונו של ראובן אלקלעי.

ביעת טור שכיחות של אוצר המלים האנגלי, ועל פי התוצאות חיבר מלונים מעולים, לצעירים ולמבוגרים. בספרו הנ"ל רשם 30.000 מלים, אוצר היסוד של הלשון האנגלית, שקבע לפי דרגת השכיחות, אגב ספירה של 25 מיליון מלים בטכסטים שונים. בזה הגיח יסוד מדעי, שעליו יכולים להייען שערן מחברי מילונים. ממנו שאב מילונו של שרפשטיין, אלא שהוסיף לפי מצב הלשון בימינו ולפי צרכינו המיוחדים.

ב.

קופמן קיצר במקום שראוי היה להאריך, מצד אחר האריך במקום שראוי היה לקצר. כונתי לטור העברי. כנגד חדגוניותו של הטור האנגלי, מנומר הטור העברי והוא מלא וגדוש. כאן מלה רודפת מלה, מתרוצצות ומתחרות זו בזו והן באות בסך. מלון עשיר הוא, אבל עשירותו פוגמת בשימור שיתו. מגיין ידע המעיין לברור מתוך המון רב זה את המלה הנאותה, המכוננת, הנדרשת? אם אינו למדן, הוא עלול להיכשל. הרי, למשל, המושג lawyer. תרגומו כאן שבעה: עורך־דין, פרקליט, מליץ, סניגור, שתדלן, דרשן, אנטידיקוס. אם ינקוט בשביל מושג זה מלת „אנטידיקוס“, יוכל לדבר אל העצים ואל האבנים; ואם ינקוט „דרשן“, יעלה צחוק בפי השומעים. מילונו של שרפשטיין מוסר כאן שתי מלים בלבד (עורך־דין, פרקליט), והמעייין יכול להשתמש בהן בלא חשש של עירובי תחומין.

והרי עוד כמה דוגמאות:

(1) המלה abate, יש לה שלוש משמעויות. קופמן מעמיד כנגדה 35 מלים עבריות וברציפות (גרוע, חסר, החסר, מעט, המעט, הצער, הפחת; חסור, מעוט, התמעט, פחות; חסר, הרחק, השבת, בטל, כלה, התם, שים קץ לי; הקהה; גפה, הפקע את השער; הקל, השקט, שבה, השבחה, שכך, השך, הפג; החלש, רפה; קלול, הקול, שכוך, רפה; עמ' עם). שרפשטיין נותן 10 מלים, לפי הסדר הבא:

החסיר, גרע, הפחית make less
מעט, גרע, פחת והלך, שכך
become less

ביטל, חיסל, שם קץ ל־ end
(2) המלה because מתורגמת אצל קופמן מן 15 מלים (יען, כי, יען כי, יען אשר, על אשר, על כי, בשביל ש, לפי ש, מפני ש, משום ש, על שום ש, מאחר ש, מכיון ש, מתוך ש, הואיל ו). שרפשטיין נותן 4 מלים בלבד, לפי סדר שכיחותן: כי, מפני ש, משום ש, מכיון ש.

(3) כנגד המלה beginning נותן קופמן 20 מלים (בתחילה, תחילה, אתחלחא, אקדמות, שריות; קדמה, ראש, ראשית; פתיחה, אלף; מקור, מקור מחצבת; שורש, יסוד, מקור; מוצא; סיבה, עילה, סיבה ראשונה, עילה ראשונה). שרפשטיין נותן 5:

start	התחלה, ראשית
origin	מוצא, שורש, מקור

מכל הדוגמאות המובאות לעיל יוצא שמילונו של שרפשטיין מסתפק במועט, אבל נותן הרבה. לא תמצא בו את העושר הרב שיש ללשונו, שקופמן ניצל אותו עד תורמו, אבל תמצא בין שתיים־שלוש מלים את המלה הנאותה, המבוקשת, וזה עיקר.

ג.

דיברתי במעלותיו של המילון החדש. מר בן מאליו, שאין מעלות בלא מגרעות. המגרעת העיקרית במילון זה, שאין עורה ניתנת למעיין בקריאת המלים האנגליות. אין הכתיב האנגלי כתיב פונטי, כדרך הכתיב המנוהקד שלנו, והקרי שונה מן הכתיב. לא תמיד נתפסת הקריאה הנכונה, ופעמים אף דוברי אנגלית נתקלים בקושי. אם אמת הדבר — כפי שנאמר בהקדמה — שהמילון מיועד לשני סוגים של מעיינים, למי שלשונו אנגלית ולמי שלשונו עברית, ראוי היה לצרף ביטוייה של כל מלה, ונמצאו שני הסוגים נשכרים. והלא כך נוהגים כל המילונים האנגליים המשובחים, אף על פי שנועדו לדוברי אנגלית בלבד. ואפילו תאמר, דוברי אנגלית אינם זקוקים, דוברי עברית ודאי זקוקים (מצורך זה התעלם אף מילונו של קופמן).

המילון הוא שימושי ומוגבל במספר ערכיו, לפיכך אין לבוא בטענות אם חסרה מלה כאן וכאן. בדרך כלל המלון מאוזן יפה ובתוך התחום שתחם לו השיג את

ולתרגום במקבילות לקוחות מן הלשון
ההמונית העברית, אבל השתדלו שלא להר-
בות בכך. לדעתי יפה עשו. אין לרחות
לגמרי נידחים אלו. אף הסלנג הוא מציאות,
ואין מילון רשאי להתעלם מן המציאות.
בכל לשון חיה ומדוברת תמצא אותה. הוא
חלק מן הלשון, גידול טבעי, אם גם לא
חוקי. הוא מבצבץ ועולה בצידו דרכים, אבל
חודר ונכנס לפרסם הלשון ומזרים לתוכו זרם
חי ורענן.

והרי כמה דוגמאות: הביטוי O. K.
(בעברית: בסדר!) שהוא שכיח ביותר בדי-
בור האנגלי, כלום יכול מילון להסיה דעתו
הימנו (כפי שעשה מילונו של קופמן)? או
מן המלה smear, שעיקרה "לכלך" ובתור-
רת סלנג "השמיץ"?

ד.

מילון אנגלי-עברי חדש, כעין זה המונח
לפנינו, היה צורך מורגש מכבר. עלה בידי
המחברים להוציא מילון שימושי, מודרני,
מאיר עינים ומסודר בטוב טעם ודעת, ויש
בידו לספק צרכיו של אדם הנזקק לשתי
הלשונות. העורך—שעל שמו המילון נקרא—
אינו צריך המלצה. הוא סופר ופדגוג ידוע
ואף בעל גסיון בשדה המילונות העברית.
גם על מלון החדש הישרה מן הגוי והנועם,
שאתה מוצא בשאר ספריו וחיבוריו.

נ. צ. מיימון

מבוקשו: הביא את כל המלים השימושיות,
הנחוצות בחיי יום-יום, ששומעים בשיחה,
בהרצאה, בראדיו ובטלוויזיה, ומוצאים בק-
ריאה רגילה של עיתון וספר. סוף סוף,
30.000 ערכים ויותר (מלבד ערכי משנה
וניבים) אינם כמות מבוטלת. מספר הערכים
שב"מילון חדש" לאבן-שושן, לפי הנקוב
בסוף המילון, יש בו 21.751 ערכים מקוריים,
2.947 ערכים בינלאומיים, בס"ה 24.698. הרי
5.300 ערכים פחות משיש במילונו של שרפי
שטיין אלא שגדוש הוא בשימושי לשון
ודוגמאות.

מובן מאליו, שתמצא במלון מלים מתחר-
מי הטכניקה, את ההמצאות החדשות והמון
חידושים אחרונים, מושגים שנוצרו בשנים
האחרונות, הממלאים את חלל עולמנו:

Atomic bomb, hydrogen bomb, nuclear,
missile, electronic, radar, rocket, satellite,
sonar, fallout

פרשה שנוייה במחלוקת הם הדיבורים
ההמוניים (כגון: מצפץף עליו, מרביץ בו)
והסלנג (כגון: מצוברח—במצברוח רע).
מי שמצוי במילונות העברית, נפשו סולדת
מהם והם פסולים מלבוא בקהל הביטויים
הכשרים. בעלי המילון שלפנינו לא קיבלו
דעה זו לגבי הלשון האנגלית. לא נמנעו
מלהביא מלים וביטויים המוניים וסלנגיים

80 שנות הגירה לארצות הברית

מאת ל. שפאל

בינתיים גברה קדחת ההגירה. בין יהודי רוסיה פשטו שמועות שחברת „כל ישראל חברים“ מוכנה לתת תמיכה ליוצאים ומכתבים מוזיזים, בחתימת משה מונטיפיורי נפוצו בין היהודים ובהם היה כתוב בין היתר שה„אליאנס“ מוכנה לתת 250 פראנק לכל מהגר מבוגר 1500 פרנק לכל ילד. השמועות והמכתבים עוררו מיד את תשומת לבו של ה„אליאנס“ ומזכירה, איזידור לאוב, פירסם מכתב הכחשה והזהיר את יהודי רוסיה לא לשים לב לשמועות אלו. אולם גם הזהרת לאוב לא הועילה. מאות יהודים מכרו את מטלליהם ועזבו את מקום מגורם. העיר הראשונה שבה נעצרו היוצאים לחוף לארץ היתה העיר הגליציאית ברודי, משם טולטלו עד שהגיעו לערי החוף כשהם מקווים להפליג לארצות הברית.

המצב עורר את מנהיגי יהודי מערב אירופה לפעולה. הראשון לפרסם קול קורא לעזרה לפליטים היה הרב יצחק רילף מממל. בברלין נוסד ועד מיוחד לטיפול במהגרים. באנגליה, הוטלה העבודה על ה„אנגלוגואיז אסוציאישן“ ובווינה נמסר התפקיד ל„אליאנס“. משלחת מיוחדת שבראשה עמד קארל נטר, נסעה לברודי לחקור את המצב. חברי המשלחת השתדלו לבחור במהגרים שיוכלו למצוא עבודה בארצות הברית והקימו פידו שבעלי משפחה יקבלו רשיון מאת נשיהם להגר ולהביא את המשפחות לאחר שיסתדרו במקום מגוריהם החדש.

יהודי ארצות הברית נחלקו בדעותיהם בנוגע להגירה. ה„גואיז מסנדר“ התנגד תחילה ובא בתרעומת על ה„אנגלוגואיז אסוציאישן“ על שהיא ממשיכה לשלוח מהגרים. כנגד ה„גואיז מסנדר“ יצא ה„אמריקן היברו“ לטובת ההגירה וקרא ליהודי ארצות הברית להתאחד ולהושיט את ידם לאחיהם הנרדפים. תעמולת ה„אמריקן היברו“ לא היתה לשווא, כי עד מהרה מוכרת היה גם ה„גואיז מסנדר“ לשנות

שנות השמונים של המאה שעברה מציאות מפנה בחיי היהודים ברוסיה ובהלך מחשבתי, כי עד הזמן ההוא לא עלה על דעת הציבור היהודי, וביתוד על דעת העשירים והאינטליגנציה, כי יש לחשוש לפרעות העוללות להתפרץ בערי התחום. עם נצחון הריאקציה, מיד אחרי שעלה אלכסנדר השלישי על כסא המלוכה, התפרצה שנאת ישראל שלא היתה דוגמתה ברוסיה, הריאקציונרים התחילו להתרעם שהיהודים נדחקים לתוך שדידות הציבור הנוצרי ותופסים את האמנויות המעוללות, והעתונות, שנוסדה בסיוע הממשלה, התחילה מסיתה את ההמון נגד היהודים.

בחודש מאי 1881, נתמנה הגראף איגנאטייב למיניסטר הפנים, וכעבור חודשים מספר פרצו פרעות בערי התחום בדרום רוסיה. הרעה נפתחה בליסבטגראד ומשם התפשטה אל ערים אחרות. תושבי תחום המושב נדהמו מהמאורע והחליטו לבקש להם מקלט מתוך לרוסיה. היציאה נעשתה להם לסיסמה, כי בה ראו פתרון יחיד לגורלם המר. השאלה היתה „לאן? בו בזמן שהמועט קרא ליציאה לארץ ישראל, החליט הרוב המכריע לשים את פניו לארצות הברית. חסידי ארץ ישראל טענו שאין ממשלת ארצות הברית רית להוטה כל כך אחרי מהגרים ולכן אין היא מזמינה אותם. אולם מאידך ראו רוב היוצאים שארצות הברית — ארץ גדולה היא ובה יוכלו למצוא די מחייתם. גם כתבי העת נתחלקו בדעותיהם. „המגיד“ ה„ראסוויסט“, ועיתונים אחרים פירסמו מאמרים בזכות היציאה לפלשתינה ואחדים מהם הביאו גם מכתבים מקבוצות של צעירים ברוסיה, שבהם הם טוענים, ש„חברת כל ישראל חברים“ מסרבת לעזור להם במאמצם להתיישב בארץ ישראל, כנגדם באו כתבי עת „הוסקוד“ ברוסיה וה„הלונדון דזשואיש קרוניקל“ והדיגישו שרק ארצות הברית תוכל לקלוט את המהגרים הבורחים מפני אימת הפרעות.

רוב המהגרים שהגיעו לארצות-הברית הש"תהו ב"קסטל גארדן" ובאי ווארד. שם הם חיכו עד שניתנה להם הרשות להמשיך את דרכם, או עד שימצאו להם עבודה. התנאים ב"ווארדס איילאנד" היו נוראים. הפקידים התעללו במהגרים, עד שפרצו מהלומות ומריבות ביניהם וצריכים היו לקרוא למשטרה שתתערב בעניין. המשוררת אמה לורוס ביקרה פעמים אחדות את המקום ובראותה את הפרעות שם כתבה מאמר חריף נגדן ב"אמריקן היברו". מאמרה, ומאמרים של אחרים, הביא לשינויים בהנהלה ולשיפור המצב. ועדי העזרה הירבו לפעול למען הבאים, על אף חילוקי הדעות שנתגלעו ביניהם והאשמות ההדדיות, שמצאו את בריטויין על דפי עתונות ארצות-הברית וברורסיה. משנת 1887 ואילך הלכה ההגירה מרוסיה והתמעטה. הוועדים החליפו כוח, והמהגרים התחילו לבנות בית קבוע בארץ מוש"בם החדשה וקמה קהילה מאורגנת של יוצאי רוסיה, ולאחר כך — של יוצאי ארצות מזרח אירופה בכלל.

שנות 1890—1891 הביאו גזירות חדשות על יהודי רוסיה שהגבילו עוד יותר את זכויותיהם. שוב נודעו דעות-הקהל במערב אירופה ונערכו מחאות פומביות, בית-הנב"חרים בארצות הברית קיבל החלטה לבקש מאת הנשיא לברר אם הידיעות על הגזירות נכונות הן ואם מקפחת ממשלת רוסיה את זכויות נתיני ארצות הברית. אולם כל התגובות והמחאות לא הועילו. הרדיפות לא חדלו ובמארץ 1891 חל גירוש מוסקבה שזיעזע את דעת הקהל בכל ארצות אירופה ובארצות-הברית.

שוב שמו יהודי רוסיה את פניהם לארצות-הברית, אולם הפעם באו רבים מן המהגרים אל קרוביהם ומכריהם, שכבר הספיקו להסתדר בארץ החדשה. בהלת ההגירה תקפה את היהודים ברוב הערים והעיירות. בחדשים הראשונים של שנת 1891 הגיעו מהגרים לאלפים לגרמניה. ועד מיוחד שנוסד בברלין טיפל בהגשת עזרה לפליטים. במארי של אותה שנה קרא הוועד לוועידה כדי לארגן את עבודת הסיוע. הוא שלח גם הוראות לוועדים בערי הגבול ונמלי הים.

את עמדתו ולצאת לטובת הגירת יהודי רוסיה. הוא גם פרסם מאמר שבו הזכיר את יהודי ארצות-הברית שגם הם היו בשעתם מהגרים והיו צריכים לעזרה. גם "ועד הצי"רים של יהודי אמריקה", שלכתחילה התנגד להגירה המונית, הוכרח בעל כרחו לענות אמן סוף סוף. נוסד ועד זמני וכעבור זמן קצר קם ה"היברו אמיגרנט אייד סוסיאטי". שנת 1882 הביאה בכנפיה פגעים וצרות נוספים על ראש יהודי רוסיה. הממשלה, עם גראף איגנאטייב בראשה, מצאה שיטה חדשה לרדוף את היהודים. איגנאטייב שינה את גבולי תחום המושב ובחודש מאי הוציא את ה"תקנות הזמניות", או "תקנות מאי", שהגבילו עוד יותר את הזכויות המעטות של היהודים. נוסף לכך ענה איגנאטייב לשאלותיו של יצחק אורשאנסקי, אחי הסופר והחוקר הידוע, והתיר לו לפרסם את ההודעה הבאה: "הגבול המערבי פתוח ליהודים היוצאים מרוסיה. היהודים כבר השתמשו בזכות זו ביד רחבה ואיש לא עיכב בידם. ואשר לשאלה ששאלת בדבר התיישבות היהודים בפנים המדינה, הרי על הממשלה כמובן להתרחק מכל דבר העלול לסבך עוד יותר את היחס שבין היהודים ובין יתר התושבים. לפיכך שומרים אנו על תחום המושב ליהודים, אבל כבר הצעתי לוועד ה"יהודי על-ידי המיניסטרום להצביע על מקומות מיעוטי אוכלוסים ושהם צריכים למת"יישבים ושאפשר להושיב בהם יהודים ללא הפסד לתושבים העיקריים". הודעה זו שנתפרסמה בעתונים חיזקה את הבהלה. ברור היה, שהממשלה רוצה להיפטר מהם, ומעתה אין להם מוצא אחר, כי אם היציאה מן הארץ. רוב החוקרים מציינים את שנת 1882 כהתחלת זרם ההגירה מרוסיה לארצות-הברית, אף-על-פי שקרוב לעשרים אלף יצאו את רוסיה בשנת 1881. נפש יהודי רוסיה היתה מרה עליהם ואי-אפשר היה אפילו לר"עוק או למחות בפומבי. אולם דבר זה עשו היהודים והנוצרים בחוץ לארץ. אסיפות מחד אה נערכו בלונדון, בניו-יורק ובערים אחרות. החלטות שונות נתקבלו והם מיתו בכל חוקף נגד גזירותיה של ממשלת רוסיה ונגד רדיפות ימי הביניים שנתחדשו בה.

קומה עמדה. „הלשכה לתעשייה ולהעברה“ (אינדוסטריאל רימובל אופיס) שנוסדה בשנת 1901 פיזרה על פני רחבי אמריקה במשך חמש שנים הראשונות קרוב לארבעים אלף איש, אולם לא היה בכך משום פתרון ממשי.

בשנת 1906 פנה המפקח על ההגירה, פראנק סארג'נט, במכתב אל יעקב שיף ובו העיר על רצינות המצב והציע שהאניות עם המהגרים יפליגו ישר אל נמל אחר בדרום אשר במערב. אחרי שקלאוטרריא נבחר נמל גאלוסטון במדינת טקסס, באותו זמן התקשר שיף עם ישראל זאנגוויל והציע שהאגודה הטריטוריאלית שלו תעזור לו במפעלו. אחרי משאומתן הוחלט שהייט"א תנהל את העבודה באירופה. ברוסיה הוקם ועד בראשות הד"ר מאכס מאנדלשטאם מקיוב. בגאלוסטון נתמנה למנהל כללי מר ריס וולדמאן ויחד עם הרב הנרי כהן ייסד שם לשכה לטפל במהגרים. אחרי עבודה ממושכה עלה ביד הוועדים לשלוח את הקבוצה הראשונה שהגיעה לגאלוסטון בקיץ של שנת 1907. המהגרים שהו שם ימים מספר ומשם נסעו לערים אחרות. במשך חודשי הקיץ באו עוד קבוצות וגם הם הספיקו להסתדר. בינתיים פרץ המשבר הכלכלי באמריקה והביא אתו חוסר עבודה וכמובן סבלו גם המהגרים. עם המשבר חלה גם הפסקה זמנית בהגירה שחזרה ונתחדשה בשנת 1908. למרות כל הקשיים עלה בידי הוועד להביא לארצות הברית דרך גאלוסטון במשך השנים 1910–1914 יותר מחמישה עשר אלף מהגרים. בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה ועמה באה ההפסקה בהגירה לארצות הברית שניתחדשה רק עם תום המלחמה.

היישוב היהודי הצעיר בארצות הברית התאחד עם אחיו הוותיקים ויחד יסדו את איגוד היהודים בארה"ב „דז'שואיש אליאנס באמריקה“. קרן הבארון הירש שיתפה פעולה בעיבוד תכנית לעזרת הנוודים. רוב המהגרים התיישבו בערי המזרח הגדולות. הצפיפות הרבה וממדיה הגדולים של ההגירה החדשה הניעו את ממשלת ארצות הברית לצמצם את הכניסה ולתת את זכות הבכורה לבעלי מקצוע. באותו זמן שלחה הממשלה ועדה של שני אנשים: ג'והן ובר והד"ר ולטר קמסטר לבקר בערי רוסיה ולחקור את מצב היהודים. המשלחת ביקרה ברוב ערי רוסיה, באה במשאומתן עם מנהיגי הציבור היהודי ושוחחה עם התושבים היהודים מכל השדירות. לאחר מכן מסרו השליחים דו"ח לקונגרס על תוצאות חקירתם כאשר חזרו לארצות הברית.

ראשית המאה הנוכחית הביאה אתה גיורת נוספות על יהדות רוסיה. הפרעות בקייב שניבו והומל, המלחמה בין רוסיה ויפאן, וההגבלות מצד הממשלה שוב חידשו את זרם ההגירה. יוצאי רוסיה בארצות הברית עודדו את קרוביהם לעזוב את הארץ. קדחת ההגירה עוררה בהלה שהביאה אתה איסורים ומקרים של רמאות והתעללות במהגרים. מנהיגי הציבור ברוסיה והעיתונות הפצירו ביוצאים לא לחזק את השעה וכדי לקדם את פני הרעה ייסדו לשכת מודיעין שתספק למהגרים ידיעות נחוצות בקשר ליציאה.

באירופה קיבל ה„הילפספארטיין“ על עצמו את התפקיד לעזור למהגרים. ובארצות הברית ניגשו ועדי העזרה שוב לעבודתם הנמרצת. אולם שאלת הצפיפות עדיין במ-

ידיעות

טעם חינוניות של מאמרי אורלאנס עומד בהם בכינוסם ועיקרם דיון בבעיות תקופה רבת-תמורות ומאורעות מכריעים בחיינו. הספר הופיע בהוצאת מ. ניומן והוא מכיל 500 עמ'.
קובץ אגרות שמעון ראבידוביץ

בקרב עומד להופיע במדינת ישראל קרב בין אגרותיו של ד"ר שמעון ראבידוביץ ז"ל. כל אלה שיש תחת ידם ממכתביו של הסופר מתבקשים להמציאם לאחיו, ד"ר יעקב ראביד, 1125 פארק אוניו, ניו-יורק, או ישר לאחיו, אברהם ראביד, רח' המלך כורש 1, תל-אביב, מדינת ישראל. המכתבים יוחזרו לבעליהם בהקדם האפשרי.

לזכרו של ד"ר ע. גמוראן

אזכרה במלאות שלושים למות המחנך, הסופר והעסקן העברי והציוני הידוע, ד"ר עמנואל גמוראן נערכה מטעם ועד החינוך היהודי בניו-יורק. את פעולתו של המנוח בשדה העסקנות הציבורית והחינוכית כראש מחלקת החינוך של היהדות הריפורמית העריכו ד"ר עזריאל אייזנברג, שמואל י. בורובסקי, ד"ר א. פ. סקולמן, ד"ר ש. גראנד, ד"ר יהודה פילטש ופרופ' י. ב. ברקסון, מר מ. בן-נתן ערך תפילת „אל מלא רחמים“.

„הילולא במירון“ לה. סקלר

בימים אלה הופיע בהוצאת „עוגן“ סיפורו של המספר הידוע, ה. סקלר „הילולא במירון“, המקיף תקופת המרד האחרון כנגד שלטונה של רומא.

תוספת לביבליוגרפיה של

רב צעיר

ב„פרי עץ החיים“ (ניו יורק, תש"י) ובמי לואים ב„בצרון“ פירסם הביבליוגרף המ צוין א. ר. מלאכי ביבליוגרפיה מושלמת של כתבי רב צעיר ושל הספרות עליו. ברצוני להוסיף כאן עוד מאמר של רב צעיר:

Woman's Position in Jewish Tradition
(תורגם על ידי ל. הנדס), שהופיע במוסף הספרותי שלה Jewish Chronicle מן ה-25 לאפריל 192.

טוביה פרשל

*
**

„משרה צופים“ לא. ש.

אורלאנס

זה עתה הגיע ספרו של א. ש. אורלאנס, אחד מטובי הפובליציסטים העברים באמריקה, — „משרה צופים“. הספר כולל מבחר דבריו שפירסם בעתונות העברית, ובעיקר ב„הדואר“, במשך ל"ה שנה בערך. הספר פותח במדור ה„איש ופעלו“, מאמרי הער כה ודברי זכרון לסופר המנוח מאת א. ר. מלאכי, חיים לית, ש. רובינשטיין, משה מייזליש, דניאל פרסקי, שושנה וחנה אור-לאנס וצוחאתו של הסופר. מאמריו ורשימותיו של אורלאנס מופיעים בשערים אלה: חבלי מדינה, ביהדות אמריקה, בינינו לבין שכנינו, מעבר לים, בני עליה, (פיליטונים) ותרגום מחברתם של ישראל זנגביל — עיקרון הלאומים.

הנהלת „בצרון“ וחברי המערכת מברכים את העסקן העברי הדגול והוותיק
מר זאב אגרונוב
למלאות לו 75 שנה
בכל מילי דמיטוב. מי יתן ויראה
רוב נחת וברכה בעבודתו למען
שפתנו וספרותנו עוד שנים רבות.

ברכות מאליפות
למר אריה ל. שפאלר ורעייתו
להולדת נכדם הראשון
מרדכי יעקב
להוריו אהרן שמעון ונחמה שפאלר
תירונו ממנו רוב נחת ויהיה
תפארת למשפחה ולעמנו!
ההנהלה והמערכת של „בצרון“

של שירו „הקץ גזע מתוך זהב וכתם“
 בכתב־ידו של המשורר, וכן גם מכתבים
 של ד"ר שמעון ברנשטיין, אברהם אפשטיין,
 ל. א. אריאלי, בן־ציון כץ, אפרים ליסיצקי
 ואברהם שרון. בשתי החוברות הקדומות
 הופיעו מכתביהם של דוד פרישמאן, דבור
 רה בארון, אליעזר בן יהודה, לוי גינצבורג
 ועוד. מנהל המכון הוא מר ש. שיחור.
 הכתובת: גנוים, רחוב קפלן 6, תל אביב.

„גנוים“

המכון הבינ־ביליוגרפי „גנוים“ על שם
 אשר ברש, ליד אגודת הסופרים בישראל,
 בתל־אביב, התחיל להוציא עלון חדשי ובו
 ציוני יובל ופטירה של סופרים עבריים, צי
 לומי מכתבים וכתב־יד, תמונות סופרים
 וידיעות על המתרחש במכון. החוברת הא
 חרונה, של סבת־שבט, מוקדשת לחיים נחמן
 ביאליק במלאות 90 שנה להולדתו ובו צילום

אסיפת־אזכרה לה. לייזיק

במלאות שלושים למותו של ה. לייזיק,
 נערכה אסיפת־אזכרה למשורר ולמחזאי האי
 די המפורסם. הנואמים :: חיים בעז, א.
 גלאנץ־ליילס, ד"ר ל. פוגלמאן, ד. ל.
 מקלר ויעקב ב גלאטשטיין — העריכו את
 תרומתו הגדולה של המשורר לספרות הי
 הודית בספרי שיריו ובמחזותיו „הגולם“,
 „כבלים“, „חלום הגולם“, „חיוני גאולה“
 והפואמות הדראמטיות משלו, שבהם הת
 גלה בטוהר אישיותו כאדם וכיהודי.

בן־ציון טבק ז"ל

מטובי המחנכים העברים באמריקה,
 נשיא לשעבר של אגודת המנהלים של בתי
 הת"ת והישיבות בניו־יורק וסביבותיה, סגן
 מנהל הישיבה דפלטבוש בעשור האחרון
 ומחבר ספרי לימוד בן ע' היה במותו.

CAMP EIN HAROD

DROR-YOUNG ZIONIST ORGANIZATION
 NEAR ELLENVILLE, N. Y.

ריקודי עם ושירה ישראליים, מלאכת־יד
 רכיבה, בריכת שחיה, צופיות, תכנית
 תרבותית.

Israel and Kibbutz atmosphere

Conversational Hebrew lesson,
 Israel & American staff.

July 2nd - Aug. 20th, 9-17 yrs. Coed.
 16-17 yrs. — limited CIT available.

SEND FOR BROCHURE

2121 Broadway, N. Y. C. 23

Call TR 3-4209, LU 3-4767, BR 5-5616(eves)

ספוגי תוגה ורווייצער אנהנו על
 פטירתו של חברנו
 ר' אשר חיים לילצ'יק
 היקר באדם

מר לילצ'יק היה ציוני פעיל, עברי
 נאמן, חבר טוב, דבק לתלמידיו־חכ
 מים ונהנה מחברתם ומדברי תורתם.
 בפרידתו מאתנו הניח אחריו חלל ריק
 בתוך חברתנו. מי יקח את מקומו!
 אנו מביעים את רגשי השתתפותנו
 בצערם של בניו

יוסף, חנינא ושמעון ומשפחותיהם.
 המקום ינחם אותם.

חבל אל דאבדין ולא משתכחין.

זאב אגרנוב ורעיתו יוניגה פרידלנד
 ישעיה מ. אדלר דוד פרידמן ורעיתו
 שמואל בראד ורעיתו ה. פרידמן ורעיתו
 צבי הנדלר ורעיתו צבי פרח ורעיתו
 בנימין ויגמונד ורעיתו ד"ר יוסף צוקרברג
 חוג עברי חוף צפון ורעיתו
 מיאמי בנימין רימר ורעיתו
 מרדכי כץ ורעיתו יעקב שפילמן ורעיתו
 אהרן ניומן ורעיתו יצחק שלום ורעיתו
 זלמן פולק ורעיתו יהושע צבי שתדלן
 יעקב פישמן ורעיתו ורעיתו

להשיג בכל חנויות הספרים ואצלנו משנה תורה לרמב"ם

בהוצאה מקוצרת, מנוקדת, ומבוארת
 באנגלית, ובצירוף מבוא מקיף מאת
 ד"ר פלטיאל בירנבוים

פרופ' ש. אסף, קרית ספר :

„מעשה גדול עשה המהדיר, בהגישו לקהל
 הרחב את הספר היסודי הזה בצורה מקוצרת
 ובנוסח בקרתי, עם באורים קצרים באנגלית...
 ברכה מיוחדת קובע לעצמו מפתח המונחים
 והמושגים המוגדרים בידי הרמב"ם, המכיל
 175 ערכים.“

יצחק זילברשלג :

„עתיד הספר להיות מקור ברכה למחנכים
 ולחניכים, לסופרים ולחובבי ספר. עבודת
 מחקר ועבודת עריכה נתמזגו בו התמזגות
 יפה...“

ארבע מאות עמוד, מכורך חרי,

המחיר \$5.00

HEBREW PUBLISHING CO.
 79 Delancey St., New York 2, N. Y.

מחנות "מסד" — העונה הכ"ב

החלוץ למחנאות עברית בארה"ב
הנהלת "מסד" מודיעה בזה

שנפתחה ההרשמה לשנת תשכ"ב

למחנות מתקבלים ילדים וילדות
בגיל 6—16

העונה — 8 שבועות, אווירה עברית
ומסורתית

המחיר במכון — לגיל 16—17 \$300
לכל העונה

במכון מתקבלים בנים ובנות בעלי רקע
עברי של בית-ספר תיכון עברי.
התכנית מכילה פעולות בידור
וגופש ותכנית תרבותית חינוכית.

הורים המעוניינים לשלוח את ילדיהם
למחנות או למכון מתבקשים לרשום
את ילדיהם בהקדם, כי אשתקד נאלצנו
להשיב ריקם פני הורים רבים שאחרו
בהרשמת ילדיהם.

לפרטים לפנות אל:

MASSAD CAMPS, INC.

120 West 16th Street

N. Y. 11, N. Y.

WA 4-9372-3

CAMP MOSHAVA

acquires
NEW SITE
maintains
OLD RUACH
at

BEACH LAKE, PENNSYLVANIA

Modern Campsite: All bunks with
showers

SICHOT — SHEURIM — IVRIT
ISRAELI DANCING—DRAMATICS
NINE WEEKS SEASON:

June 27th — August 28th

1 Period (3 weeks)	\$175.00
2 Periods (6 weeks)	325.00
3 Periods (9 weeks)	450.00

For brochure and further infor-
mation, write or call us at:

80 5th AVE., NEW YORK 11
ORegon 5-2170

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy
taking. Tastes like delicious choc-
olate, and gives thorough relief
gently and comfortably. Ex-Lax
is America's biggest selling lax-
ative—used for over 50 years.

Buy the Economy 89c size

Save as much as 55c

Also available in 39c and 18c sizes

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

מכירה כללית

נשאר עוד מספר ספרים, שהוצאתים לאור ואני מציעם בשביל חותמי
„הבצרון" במחיר מוזל, ואלו הם:

- (1) אוצר מאמרי הז"ל, מכורך, אייזנשטיין \$6.00
- (2) אוצר פירושי ההגדה מכורך, אייזנשטיין \$5.00
- (3) יד הלשון, אלפיים ניבים, אנגליים עבריים, רגלסון \$2.00
- (4) מלון דקדוקי, הרב קליין \$3.00
- (5) הגדה לפסח עם פון אלטן אוצר, יאושזאן \$.90

ארבעים אחוז הנחה לכל ספר. הוצאות המשלוח לכל ספר 0.25

כל הקונה כל הספרים המנויים למעלה — ישלם רק עשרה דול' —

כולל הוצאות המשלוח

WOLF SALES

336 No. Edinburgh Ave.

Los Angeles 48, Calif.

<p>Greetings from</p> <p>ROXY Cleaners – Dyers 1078 BROADWAY ALBANY, N. Y.</p>	<p>Greetings from</p> <p>Dr. Harry Wechsler 737 PARK AVENUE NEW YORK CITY</p>	<p>Greetings from</p> <p>PENNS LADIES APPAREL 1412 MAIN STREET</p>
<p>Greetings from</p> <p><i>A world famous landmark</i> THE OCCIDENTAL <i>Where Statesmen Dine</i> Next to the Willard Hotel</p>	<p>Greetings from</p> <p>GETZ JEWELRY STORES Seventh & Vine Streets</p>	<p>Greetings from</p> <p>DREILING MOTORS 230 S. COLLEGE</p>
<p>Kenin & Posner 16 Court Street Brooklyn, N. Y.</p>	<p>Dr. P. L. SALZBERG 80 Hanson Place Brooklyn, N. Y.</p>	<p>MORRIS LETTER SERVICE 519 Center Street</p>

**כל הקודם זכה – הננו מציעים למכירה בהנחה גדולה את הספרים האלה
של רב צעיר (פרופ' חיים משרנוביץ) ושל מחברים אחרים:**

- \$3.25 פרקי חיים (אוטוביוגרפיה)
- \$3.00 מסכת זכרונות. פרצופים והערכות. א. חכמי אודיסה. ב. אישים וסופרים
- \$3.00 חבלי גאולה. קובץ מאמרים על המאבק לתקומת ישראל
- \$1.50 קצור התלמוד. מסכת בבא קמא מסודרה ומפורשת על-ידי רב צעיר
- קצור התלמוד. מסכת ברכות עם ביאור מפורט ומספיק על יסוד מדעי
- \$1.00 מאת רב צעיר
- \$0.25 אלהים אחרים (תשובה לרודפי שלום)
- \$2.00 בגורלי. קובץ סיפורים מאת שלמה דמשק
- במכהול ובעט (בצל זכרו של המצי"ר מאנה; ציורים וציורים; ספרים
וספרים; רסיסים). מאת הנ"ל. הספר מרהיב את העין בתמונותיו האמנותיות
הדים, רשימות, מדור א: מעיירת המולדת 1. הדים. 2. סח לי אבא.
מדור ב: מגכול לגכול. 1. מרשימותיו של הולה.
- \$2.00 2. כנאות חוף מאת הנ"ל
- תולדות הנגינה והחזנות בישראל. מאת ד"ר חיים הרים. ספר בן 486
- \$5.00 עמודים, היחיד במינו בשדה זה, במהיר המוזל של
- \$1.25 היחס בין ישראל לגוים לפי הרמב"ם. מאת גרשון משרנוביץ ז"ל
- מספר חיי, זכרונות ורשימות אוטוביוגרפיים, בלוויית תמונות,
- \$1.50 מאת ד"ר מרדכי זאב ריוון
- כליל אותות, מאת ידידה מנוסי, סוניטות של משורר צעיר,
- \$1.00 הוצאה מצוירת הדורה

BITZARON

1141 Broadway New York 1, N. Y.

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published bi-monthly, and July and August when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor; F. Ziony, Business Manager. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1963, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

CEJWIN CAMPS

45th Year PORT JERVIS, N. Y. Est. 1919
PROGRESSIVE, EDUCATIONAL, NON-COMMERCIAL CAMPS
Ideal for Jewish Boys and Girls, 6 to 16

Land and water sports; aesthetic activities; resident doctors, nurses; Sabbath, dietary laws observed; cultural influences.

Rates: \$550 Send for descriptive brochure Chelsea 3-2900
A. P. Schoolman A. P. Gannes, Dir. 31 Union Square W., N. Y. 3

חיינו של ר' יוס'לה רוזנבלאט, בעברית

ספרו של הרב ד"ר שמואל רוזנבלאט על חייו ופעלו של אביו, החזן המפורסם, הופיע בתרגום עברי. הספר מגולל פרשת חיים מלאה ענין ופעולה ציבורית ענפה באירופה, אמריקה וארץ-ישראל. המבקרים העלו על נס את כשרונו של המחבר להעלות חוויות חיים בכשרון תיאור וסיפור.

מחיר הספר 4 דולרים

תקליט "סדר" של פסח

תקליט ארוך-נגן המכיל כל הניגונים המסורתיים וביאורים של כל ההגדה נעשה על-ידי הרב ד"ר שמואל רוזנבלאט. ארבעה דורות השתתפו בהתקנת התקליט: ר' יוס'לה רוזנבלאט, השר, "שיר המעלות"; הרב שמואל רוזנבלאט, הקורא, מכאר ומומר; בנו ד"ר דוד ר. והנכד יונתן.

המחיר \$4.98

BETH TFILO SYNAGOGUE, 3200 Garrison Ave., Baltimore 15, Md.

לקוראים העברים בכל אתר ואתר

"עולם חדש"

הירחון העברי היחיד, לילדים ולנערים כבר זכה לשמונת אלפים חותמים קבועים בארצות-הברית וקאנאדה

"עולם חדש" מופיע במהדורה מיוחדת ביוהניסבורג, והוא נפוץ בכל הישובים העברים בדרום אפריקה.

ב"עולם חדש" משתתפים טובי הסופרים העברים לילדים בישראל ובאמריקה.

"עולם חדש" הוא כולו מנוקד, ונדפס בשני צבעים על נייר משוכח ובהידור רב.

הצטרף למשפחת "עולם חדש" הגדולה!

"עולם חדש" יוצא על ידי החברה להוצאת ספרות ילדים בניו-יורק

בסיוע "קרן התרבות" בניו-יורק

OLAM HADASH, 515 Park Ave., New York 22, N. Y.

מקבלים עבודות: ספרים, עתונים, עבודות מסחריות וכו'

בשפות: עברית, יידיש, אנגלית

KNIGHT PRINTING CORP.

382 Lafayette St., New York 3, N. Y.

Tel. AL 4-3964

דפוס — יוניון!

Harry Kupferstein, Pres.

כל יום הוא חג
כאשר תטוס

לִישְׂרָאֵל

עם תיורי
מזרחי-הפועל המזרחי

תוכל לבחור באחד ממיני התיורים
הרבים שלנו לעונת האביב והקיץ.
במטוסי סילון של
אל - ע - ל
707 באווינג
בסך-הכל במחיר

535

ל ח ג ה פ ס ח

תיורי דה-לוקס מיוחדים
כל ההוצאות נכללות בהם
"סדרים" בירושלים
מצעד חג העצמאות

מקומות
מסומנים

995

נא להתקשר עם

80 Fifth Ave., New York 11, N. Y.
(near 14th St.) WATKINS 4-7940
Also the Following Regional Offices:
CHICAGO, 3301 W. Lawrence
588-5888
LOS-ANGELES, 509 N. Fairfax Ave.
OL -35463
DETROIT, 17596 Wyoming Ave.
DI 1-0703
Boston, 611 Washington St.
HA 6-9184
PHILADELPHIA, Chestnut & 5th
Streets WA 2-4143
PITTSBURGH, 5751 Bartlet St.
Ha 1-1588

„למה לא
אמר לי אדם
שמטוסי „אל על“
טסים
לאירופה?“

הרי תשובתנו הגלווייה והמפורשת.

מטוסי „אל על“ טסים ללא חניות מניור
יורק ללונדון ולפאריס וישר לרומא.

כשאתה באירופה, יכול אתה לטוס ב„אל
על“ לבריסל, אמסטרדאם, ציריך, ווינה,
ומינכן ועוד ועוד (לוח הניו-הבינים
שלנו מאפשרת לך לטוס מעיר לעיר על
פני כל היבשת).

למעשה רבים מן הטובים שבלקוחותינו
מעולם לא היו בישראל (והם אומרים
לנו, שכל פעם שהם טסים ב„אל על“
לאירופה, נדמה להם שהיו בישראל).

אפשר שסיבת הדבר באותו נותן טעם
ישראלי הגורם להם נחת. למשל, ברכת
„שלום“ בכואך ובצאתך.

או, אפשר שזוהי הרגשה מסוימת שאין
אתה מרגיש רק בשעה שאתה טס ב„אל
על“.

מה? אמרת שאיש לא הגיד לך ש„אל
על“ טס לאינסטאנבול, לטיהראן, ולא-
תונה ולניירובי?

אם כן, אתה אומר, מוטב שתראה את
סוכן הנסיעות שלך ותיווכח.

„ א ל ע ל „

נתיבי אוויר ישראליים

ספר הדקדוק והחבור
מאת ד"ר צבי כלומברג

הספר מכיל 62 שעורים. השעורים ערוכים
ע"פ שיטה פסיכולוגית החל מן התופעות
הדקדוקיות השכיחות ביותר בלשון. כללי
הדקדוק והתחביר סדורים ומוסברים בדרך
אינדוקטיבית, ומתוך שפע דוגמות המור-
באות ע"י המורה יכול הלומד עצמו להסיק
את הכלל ולנסחו. מיד אחר הרצאת השעור
בדקדוק יבואו תרגילים לשם שינון בעל
פה. תרגילים אלו עשויים להקנות לתלמיד
רהיטות בשימוש התמונות והצורות
החדשות.

המחיר \$4.00

HEBREW PUBLISHING
79 Delancey St. New York 2, N. Y.

☆ **In Memoriam** ☆

of our saintly father

ABRAHAM PONNOCK

(Died in Philadelphia on May 11, 1962)

זכרון צדיק לברכה

A merchant-prince of Philadelphia, who won nationwide recognition and acclaim as one of the pioneers in the toy-industry of Pennsylvania.

An indefatigable laborer in the vineyards of Israel, a dedicated Zionist since the Basle-days of the movement, a lover of Torah and generous supporter of its institutions, the spirit of his adherence to the lofty ideals of Judaism shall forever enjoy deathless bloom in our midst.

LEON PONNOCK

SAM PONNOCK

MRS. LILLIAN STEIN

Philadelphia, Pa.